

Бібліотека
української класики
„ДНІПРО“

ЯРОСЛАВ
ГАЛАН

ЛЮБОВ
НА СВІТАННІ

**БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОІ КЛАСИКИ
«ДНІПРО»**

До книжки
видатного українського
радянського письменника
Ярослава Галана
(1902—1949)
ввійшли п'еса
«Любов на світанні»,
в якій відображені
події,
що відбуваються
в повоєнні роки
в одному з сіл
на Галичині,
а також країні
публіцистичні твори,
в яких письменник
виступив
як непримирений
борець проти фашизму,
українського
буржуазного націоналізму,
клерикальної реакції.

**ЯРОСЛАВ
ГАЛАН**

**ЛЮБОВ
НА СВІТАННІ**

Бібліотека
української класики
«Дніпро»

**ЯРОСЛАВ
ГАЛАН**

**ЛЮБОВ
НА СВІТАННІ**

П'еса

ПУБЛІЦИСТИКА

КИЇВ
Видавництво
художньої літератури
«ДНІПРО»
1986

84Ук7
Г15

Редакційна колегія:

О. Т. ГОНЧАР, П. А. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ,
Б. І. ОЛІЙНИК, Л. М. НОВИЧЕНКО,
П. М. ВОРОНЬКО, Ю. М. МУШКЕТИК,
О. І. БАНДУРА

Вступна стаття,
упорядкування, примітки
М. І. ДУБИНИ

Ілюстрації художника
В. С. ОВЧИННИКОВА

Консультант
з художнього оформлення
Г. В. ЯКУТОВИЧ

Г 4702590200—065
М205(04)—86 65.86

© Вступна стаття,
упорядкування,
примітки, ілюстрації,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1986 р.

БЕЗСМЕРТНЕ СЛОВО

Ярослав Галан належить до тих діячів культури, якими пишається радянський народ, трудящі всіх країн світу. Людина різnobічних здібностей, енциклопедичних знань, він був одним з найвидатніших публіцистів нашого часу, талановитим драматургом і прозаїком, вдумливим, принциповим літературним і театральним критиком, журналістом, майстерним перекладачем, дбайливим вихователем літературної молоді і активним громадським діячем. Протягом всього життя Ярослав Галан боровся за соціальне і національне визволення трудящих західноукраїнських земель з-під іноземного гніту, за возз'єднання їх в єдиній сім'ї радянських народів-братьїв.

Письменник-трибун, революціонер-комуніст Я. Галан своє перо націлював проти чорних сил реакції, фашизму, українського буржуазного націоналізму, клерикальних мракобісів, на утвердження героїчного миру мулого і соціалістичного сучасного своїх земляків, усього радянського народу.

Народився Ярослав Олександрович Галан 27 липня 1902 р. в містечку Диневі Бжозовського повіту (нині ПНР) в сім'ї дрібного службовця.

В 1927 р., будучи студентом Ягеллонського університету, майбутній письменник опублікував перший свій твір. З того часу розпочався його нелегкий, тернистий шлях до вершин майстерності. Я. Галан написав не один десяток художніх, публіцистичних і літературно-критичних творів. Вони обійшли континенти, їх читають народи багатьох країн світу; тільки на Україні видавалися понад шістдесят разів загальним тиражем 2 мільйони примірників.

Улюбленим літературним жанром Я. Галана була драматургія. Їй письменник приділяв чи не найбільшу

увагу виродовж усього свого творчого життя. З іменем Я. Галана як автора багатьох п'єс пов'язано становлення західноукраїнського революційного театру, а після возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Радянській державі — розвиток радянського театрального мистецтва.

Перші драматургічні спроби Я. Галана припадають на 1925 рік. Це були інсценізації творів західноєвропейських письменників — «Ромео і Джульєтта» Г. Келлера та «Аль-равне» Г. Еверса, зроблені ним, тоді студентом Віденського університету, для перемишльською «Аматорського театрального гуртка д-ра Загайкевича». Рукописи цих творів не збереглися, і нині важко судити про їхній художній рівень. Щоправда, в 1927 р. на сторінках журналу «Світ» є згадка про те, що вистава «штуки» «Тайна ночі» («Аль-равне») була «надзвичайно удачною».

Дебютом Я. Галана-драматурга слід все ж таки вважати п'єсу «Дон-Кіхот із Еттенгайма», яка на театральному конкурсі з надісланих двадцяти творів була удостоєна першої премії і незабаром (у 1928 р.) поставлена на сцені Українського театру у Львові. В ній молодий автор виявив уміння у створенні напруженої дії, гострих ситуацій, поєднанні драматизму і ліризму, реалістичного й романтичного у зображені характерів персонажів. В основу п'єси «Дон-Кіхот з Еттенгайма» Я. Галан поклав історичний факт про розстріл 21 березня 1804 р. в Еттенгаймі Луї д'Ангіена, принца з династії Бурбонів. Драматург висміює донкіхотські прагнення старих, зметених історією панівних класів. Спроби Бурбонів за допомогою англійської реакції відновити у Франції королівську владу нагадували львівським глядачам про дикий антирадянський лемент української буржуазно-націоналістичної інтелігенції, яка в різні роки досить майстерно гендлювала гаслом «самостійної» України.

П'єса була надрукована в трьох номерах журналу «Вікна» за 1927—1928 рр. Відгуки були протилежні.

Буржуазна критика, наприклад, хвалила молодого автора за «естетство і безтенденційність», прогресивна ж (В. Бобинський, І. Ткачук, Я. Кондра, І. Коломийців) дорікала йому за «брак активних типів», «інтелігентсько-ідеалістичне психонаставлення», за відірваність від актуальних проблем західноукраїнської дійсності.

Та й сам Я. Галан, як згадують сучасники, не був задоволений своїм дебютом, бо вже тоді відчував, що його першісток не відповідав завданням соціальної боротьби, в якій він брав безпосередню участь як комуніст і керівник студентських прокомуністичних організацій.

Галан вивчає життя, шукає теми, свого героя, і як наслідок у 1929 р. друком з'явилася нова його п'еса «Вантаж» (перша назва «Транспорт»). У ній автор розкриває гостро актуальну тему міжнародної солідарності пролетаріату в боротьбі проти колоніального гноблення (згадаймо п'еси цієї тематики «Луна» і «Ліво руля» В. Білль-Білоцерківського, «Кричи, Китаю!» С. Трет'якова, «Вища міра» Б. Бреxта, «Смерть леді Грей» С. Голованівського, «Сен-Чен» Д. Бедзика, твори М. Тихонова, В. Сосюри, М. Терещенка та ін.). Драматургічним стрижнем твору стає відправка з англійського порту п'ятитисячного вантажу зброї і боеприпасів, призначеного для придушення китайського всенародного повстання. В образі головного персонажа п'еси Оскара драматург прагнув втілити типові риси представника революційного пролетаріату, інтернаціоналіста, який бореться проти імперіалістичної агресії. Однак при з малюванні цього образу припустився окремих вад: Оскар у своїй боротьбі опинився ізольованим від революційних мас. У п'есі не показано середовища, в якому діють герої, помітний наліт абстрактно-романтичного трактування подій.

Подібних хіб не уникнув Галап і в п'есі «Вероніка» (1930), в якій виступив із засудженням імперіалістичних воєн.

Новий етап у драматургії Я. Галана відкрила сатирична комедія «99 %», яку в листопаді 1930 р. поставив Робітничий театр у Львові. У ній автор викриває мерзенне обличчя націоналістичного міщанства, зриває з нього машкару, якою воно прикривало від народу свою моральну і етичну ницість. Прем'єра вистави мала надзвичайний успіх, і цим викликала шал гніву з боку буржуазних верств суспільства. Через поліцію вони й домоглися заборони вистави. Та надрукована в журналі «Вікна» (№№ 11, 12 за 1930 р. та №№ 1, 2 за 1931 р.) п'еса продовжувала жити як літературний твір і робила свою прогресивну справу.

Глибоке опанування марксистсько-ленінської теорії, активна громадсько-політична робота серед трудящих, безпосередня участь у революційній пресі сформували й викристалізували марксистський світогляд Я. Галана. У нього виробляється реалістичний метод художнього відтворення дійсності, про що свідчать п'еси «Говорить Відень» та «Осередок», які поряд з творами М. Ірчана «Бунтар», «Дванадцять», «Підземна Галичина», С. Масляка «Епілог», І. Крушельницького «Мури і межі» посіли визначне місце в пролетарській літературі Західної України 30-х рр.

Однією з таємниць емоційного впливу на читача Галанових п'ес є їх рухомий сюжет, живий показ складних людських взаємин, що виявляються у вчинках і діях героїв, чітка авторська позиція. Особливо показові в цьому плані п'еси «Під золотим орлом» (1947) та «Любов на світанні» (1949), твори, в яких на повну силу розкрився драматургічний талант Я. Галана.

Матеріалом для написання п'еси «Під золотим орлом» стали спостереження письменника під час перебування в Нюрнбергу, зокрема в американській окупаційній зоні. Проникливий художник уже тоді зумів розгледіти, як американські виученики Гітлера, готовуючись до нової війни, організовують резервну армію майбутніх вбивць. Вони намагалися шляхом провокацій залучити в цю «армію» і радянських лю-

дей, колишніх в'язнів фашистських таборів смерті, перешкодити їм повернутися на Батьківщину, використати їх у своїх брудних політичних цілях. Але громадянський гарт простих людей з Країни Рад виявився не по зубах імперіалістичним людоловам.

Велика сила враження від п'єси, яка й досі не сходить зі сцен театрів, пояснюється перш за все життєвістю, правдивістю й типовістю її образів. Я. Галан дотримався вимог, що їх висував М. Горький до драматичного твору, до кожного драматичного образу: «Людину для п'єси треба творити так, щоб зміст кожної її фрази,ожної дії був цілком зрозумілий, щоб її можна було зневажати, ненавидіти і любити, як живу»¹. Автор зумів специфічними засобами драматургічного мистецтва створити гострий напруженій сюжет, живі й переконливі образи, паділити їх колоритною й лаконічною мовою, розкрити індивідуальність кожного.

Це ж саме можна сказати і про останню передсмертну п'єсу Я. Галана «Любов на світанні» (1949). Конфлікт твору розгортається дещо в своєрідних умовах. Діє в п'єсі в основному одна родина, події відбуваються протягом однієї доби, до того ж в одному місці — в селянській хаті. Така сконденсованість місця, часу і власне дії свідчить про високий драматургічний талант письменника. Автор розкриває всю складність класової боротьби, яка точилася в західноукраїнському селі в перші повоєнні роки. Персонажі п'єси уособлюють два непримиренні тabori: новий, що перемагає, і старий, приречений історією до загину. Щоб стримати ходу нового, радянського життя, останній вдається до шантажу, залякувань, провокацій...

Із Західної Німеччини в село повертається колишній головоріз із дивізії «СС Галичина» Лука Воркалюк. Видресиуваний в американських диверсійно-шпигун-

¹ Г о р ь к и й М. Літературно-критичні статті.— К., 1951, с. 241.

ських школах і закинутий в рідні місця під маскою «чесного репатріанта», він різними засобами намагається розвалити новостворений колгосп, залякати односельців, перешкодити утвердженню Радянської влади. Драматизм дії посилюється тим, що Лука — рідний син дільничного агронома, уповноваженого райкому партії Миколи Воркалюка. Він — наречений вчительки Варвари Петрич, яка щиро кохає його. Ні Микола Воркалюк, ні Варвара спочатку не розпізнали підліх намірів Луки. Та припертого фактами ворога викрито. Боротьба між Миколою Воркалюком, Варварою Петрич, Іваном і Семеном Негричами — людьми, що уособлюють найкращі риси західноукраїнських трудящих, з одного боку, а з другого — Лукою Воркалюком та Штефаном Петричем завершується перемогою ясничанських колгоспників.

Драма «Любов на світанні» багата на художньо довершенні, сповнені життєвої правди поетичні образи. В центрі дії — старі комуністи, товариши по підпіллю Микола Воркалюк та Іван Негрич. Ні тюрми Білопольщі, ні пекло гітлерівських концтаборів не змогли зламати їхньої волі, віри в непереможність ленінських ідей. Після визволення західноукраїнських земель Червоною Армією вони — ентузіасти колгоспного руху. Іван Негрич став головою першого в селі колгоспу. Він все життя мріяв про щастя для своїх земляків і тепер творить його власними руками. Щиро і водночас символічно звучать його слова, звернені до односельців: «...усі ми знаємо, що таке для нас наш колгосп. Ми кажемо: шлях до достатку, і воно насправді так, істину кажемо... Але, далебі, бий мене нечиста сила, якби я лише заради хліба з маслом і м'яса у будній день почей недосипав і голову підставляв під фашистську кулю. Колгосп для нас щось більше. Це Радянська влада, а вона і нам, Негричам, і вам, і учительці, і всьому справедливому людському родові щось таке дала, чого не проміняєш за жодні скарби світу».

Вольовий, сильний духом і комуністичним гартом Микола Воркалюк. Власною рукою карає він рідного сина, коли розпізнає в ньому запеклого ворога.

Чітко індивідуально окреслений образ сина Івана Негрича — демобілізованого радянського офіцера Семена. Це він перший розпізнав у Луці ворога. Семен кохає Варвару, здатний захистити свої почуття у відкритому і чесному двобої.

Варвара Петрич — один з найпоетичніших образів у драмі і взагалі в галереї жіночих образів, створених Я. Галаном. В ньому втілені найкращі риси західноукраїнської жінки-патріотки. Варвара вміє глибоко кохати, вміє й ненавидіти. Це цільна, правдива людина, яка ніколи не може змиритися з брехнею і зрадництвом.

З теплотою вилісаний у п'єсі образ отця Юліяна. Тяжко переживає він кризу свого світогляду і, прозріваючи, зрикається духовного сану.

Запам'ятовуються й образи Штефана Петрича та Луки Воркалюка. Сільський куркуль, «газда над газдами» і церковний староста, що тепер залишився без «жала», Штефан мріє про швидку зміну влади, яка поверне йому землю. Лютьсть до «прошаків», — так називає він людей, що експропріювали його землю, — він виливає на слабку і хвору дружину. Штефан всього боїться, бо сповнений передчуття свого фатального програтшу. Ненависть до людей, до всього радянського єднає його з Лукою, який не тільки марить майбутньою війною, а й підступно діє — стріляє з-за рогу в свого батька, намагається зірвати виїзд людей на сівбу, вбиває дитину, коли та заважає йому. Це хитрий, підступний «вовк з ще сильними зубами», і сил його автор не применшує, щоб підсилити гостроту і складність боротьби.

Частковий аналіз драматургічної спадщини Я. Галана свідчить, яким широким ідейним діапазоном, якими різноманітними і багатими засобами мистецького зображення володів письменник. У своїх п'єсах він

порушував глибинні проблеми соціальної дійсності, розкривав їх з усією силою реалізму, постійно дбав, щоб глядач був активним співучасником побудови того світу, того способу життя, які він так гаряче обстоював у своїх творах.

Революційна західноукраїнська дійсність стала життєдайним джерелом художнього дослідження і в прозі Я. Галана.

Бліскучий оповідач, за визначенням П. Панча, він створив ряд сюжетних, побудованих на гострому соціальному конфлікті творів «малої» прози. Письменник спиняє свою увагу, здавалося б, на зовні незначних моментах. Але вдумливий погляд його проникає в глибину тогочасних явищ. Я. Галан намагається розкрити соціально-економічний стан, суспільно-політичні зрушения, зіткнення класів переважно через показ внутрішнього, психологічного стану героїв.

Ця особливість помітно вирізняє «малу» прозу Я. Галана в тогочасній західноукраїнській пролетарській літературі. М. Ірчак, В. Бобинський, С. Тудор, В. Козланюк, М. Калинчук, Влас Мизинець, інші сучасники Галана, наприклад, шукали частіше зовні ефектні, навіть пригодницькі ситуації, в яких діяв герой. Цих майстрів приваблювала динамічна сюжетна інтрига, тоді як Галана цікавили більше приховані, внутрішні процеси життя героїв, їх складна діалектика. Уже в нарисі «У дні незабутні» Я. Галан з великою симпатією змальовує герой Жовтня, прославляє самовідданість пролетаріату, який у боях проти білогвардійсько-петлюрівських банд та німецьких окупантів відстоював завоювання Жовтневої революції. Машиніст Зотов і його юні друзі-кулеметники постають з нарису як живі люди передусім тому, що автор зумів розкрити усі тонкощі психології своїх героїв.

В оповіданні «Кара» (1932) Я. Галан також акцентує увагу на відтворенні процесу сиримання й мислення підсудчого селянина Гната Орестюка. Скупими

й точними фразами змальовано перебіг судового процесу. Члени суду — класові вороги Гната. Це відчувається в кожному їхньому погляді, слові. Панів єднає люта ненависть до всього, що «пахло Сходом», що загрожувало їхньому існуванню і підривало основи білопольської суспільності. Вони бачили в Гнатові страшну силу, яка зростала й мужніла під могутнім впливом ідей Великого Жовтня. І вже це вирішувало долю беззахисного бідара.

Вихоплений із навколоішньої дійсності епізод, що став темою оповідання «Цілина» під пером талановитого художника, набрав соціальної значущості та ідейної глибини. Письменник просто й сильно розповів про смерть сільської вчительки Козан, яка впродовж десятка років дбала лише про те, щоб «Вобні, трохи не останнє українське село по той бік Сяну», залишилося українським. Про суспільний резонанс твору свідчить хоча б те, що дві третини тексту тоді, в 1932 р., конфіскувала цензура; повний текст опубліковано лише в 1940 р. під назвою «Три смерті».

Оповідання було різким протестом проти полонізації й примусового покатоличення українського населення. Разом з тим це був удар по українських буржуазно-націоналістичних борзописцях типу Д. Донцова, Б. Лепкого, Е. Маланюка та інших, які загравали перед галицькою інтелігенцією, намагаючись привернути її на свій бік і перетворити в ударну силу в боротьбі проти революційно-визвольного руху.

Подальшим кроком на шляху поглиблення реалізму у відображені тогочасної дійсності стали оповідання Я. Галана «Померлі борються» (1934) та «Савку кров заливає» (1935). В них з великом співчуттям і симпатією змальовано західноукраїнських трударів, показано активне зростання їхньої революційної свідомості. Для них однаково чужі й ненависні сільський парох, колишні старшина Української галицької армії і австрійський жандарм, пан Горбенко, що втік сюди з Радянської України, Гольдфарб, ділки з «Масло-

союзу» та інші визискувачі. В серцях селян визрівав протест й прагнення до боротьби, і в цьому вони бачать чи не єдиний вихід.

Не витерпів рабського приниження міський лікар Остапчук з оповідання «На мості» (1940) і відповів «ударом на удар», хоч, власне, за це й заплатив життям. Трагічно скінчилася й історія з «невідомим Петром», солдатом російських військ, який закликав галичан, силою мобілізованих в австрійську армію, брататися з російськими солдатами і разом з ними повернути зброю проти своїх класових ворогів. Петро ніс солдатам палкі слова більшовицької правди, «Петро співав про революцію», і саме за це його підступно вбито. Та стало відтоді, говорить автор, «Петрів... багато, тепер їх... чимало».

Перспективою змін й оновлення життя краю сповнений і найбільший прозовий твір Я. Галана повість «Гори димлять», надрукований вперше в 1938 р. у польському приватному видавництві «Mysl». В українському літературознавстві (Ю. Мельничук, Б. Буряк та ін.) зроблено аналіз цього досить суперечливого твору. Відзначенні художницькі здобутки автора — перш за все подальше поглиблення психологічного аналізу, духовно-інтелектуального вивчення життя людини, без чого сам письменник (та й західноукраїнська пролетарська проза взагалі) не могли іти до ґрунтовного соціального дослідження, до синтетичного відтворення складної, багатомапітної дійсності 30-х рр.

З огляду на цензурні умови соціальний зміст повісті — показ тяжкого становища західноукраїнських трудящих і пошуки виходу з нього — притлумлений дещо романтизованими, авантюрно-пригодницькими епізодами і любовними сценами. Неоднорідний, суперечливий і герой твору: з одного боку, він виразник і захисник інтересів бідних, з другого — полюбляє золото, а ще... любовні втіхи, які відволікають його від соціальної боротьби. Та все ж твір пройнятий ідеєю прагнення простих людей знищити несправедливий

лад. Усією системою художніх засобів автор стверджує, що майбутнє — за трудовою людиною, людиною нового, справедливого суспільства.

У прозових творах радянського періоду — оповіданнях «Дівчина на паровозі», «Йоася», «Дід Мартин», «Дженні», «Знайдене щастя» та ін.— Галан утверджує ті соціально-культурні зміни, які сталися на визволених землях західних областей України. Бурхлива радість, принесена Золотим Вереснем, відчувається в кожному його слові. Письменник тонко підмічає, як соціалістична дійсність сприяє розкриттю нових моральних якостей людей, збагачує їх духовно. Дід Мартин не відчуває себе наймитом, як колись на чужому підприємстві, він тепер господар, він охороняє завод, на якому працюють щасливі люди. Колишня наймичка Ганна Мацькова готується стати машиністом, а ще мріє вивчитись на інженера. Став кращою студенткою університету й дочка бідної львівської куховарки Йоася. Приваблює образ нескореної Дженні з однойменного твору, яка знайшла щастя лише тепер — з приходом Радянської влади.

Нариси, написані в 40-і рр., розповідають про новий Львів («Друга молодість», «Левине місто», «Щастя Львова»), геройчу боротьбу західноукраїнських трудашків за возз'єднання в єдиній Радянській державі («Напередодні»), про тріумфальну ходу нового життя на землях Західної України («Подих перемоги») та ін.

З творів періоду Великої Вітчизняної війни виділяється оповідання «Стефка», героїня якого ціною життя здійснює подвиг, знищивши вісімох гестапівців.

В доробку письменника є кілька незакінчених оповідань, написаних у повоєнні роки. Цікавий задум оповідання «Матильда», в якому мова йде про молодь у капіталістичному світі. В оповіданні-памфлєті «Micic Маккарді втрачає віру» письменник показує справжнє обличчя заокеанської благодійниці, насправді запеклої американської контррозвідниці, яка допомагає імперіа-

лістам із націоналістичних покидьків готувати гарматне м'ясо для нової війни.

Як бачимо, проза Я. Галана сповнена темами, образами героїчної епохи, в якій мужнів і формував свій талант сам митець.

Найяскравіше виявив себе Я. Галан як публіцист. Ще в 30-х рр., під час роботи в журналі «Вікна», де він вів «сатиричну рубрику», з-під його пера один за одним (всього в публіцистичному набутку письменника близько 300 творів) виходили фейлетони, літературні, політичні огляди, нариси та памфлети. Вони вирізнялися не лише злободенністю, чітким ідейним спрямуванням, а й, як справедливо віданачає Г. Вартанов, глибиною художнього опрацювання життєвого матеріалу, виразністю й влучністю образів, багатством і витонченістю літературних та історичних асоціацій, точністю й емоційністю мови тощо¹.

Як у художніх, так і в публіцистичних творах Я. Галан викривав реакційний режим панської Польщі, буржуазно-націоналістичну і католицько-уніатську реакцію, показував тяжке становище західноукраїнських трудящих, зростання революційної свідомості під впливом ідей Великого Жовтня, і водночас пропагував досягнення соціалістичного будівництва і культури в СРСР.

Тема викриття тогоденного режиму в Польщі, впливу революційних ідей на суспільне життя Західної України найбільш яскраво і повно розкрита в нарисі «Львів напередодні» та памфлеті «Останні роки Батагонії». Перший твір написаний у формі листа автора до товариша з Радянської України, в якому дано широкий огляд політичного життя Західної України й Польщі. Він сповнений чекання революційної бурі, яка ось-ось рознесе мури пансько-шляхетської фортеці.

¹ Вартанов Г. И. Ярослав Галан. Очерки жизни и творчества.— Львов, 1985, с. 70.

У памфлеті-казці «Останні роки Батагонії» у стилі Салтикова-Щедріна йде мова про суспільний устрій і життя у вигаданій країні Батагонії, яку загарбали «іспанські гідальги» і назвали її «Малоіспанією». Щоб втримати народ у покорі, багатії поставили над ним диктатора «вусатого дон Хозе Навісного», портрети якого висіли в кожній «судовій залі і шинку», а «зовсім непристойні його теревені друкували й продавали як нове євангеліє щасливої Батагонії». Та революційне слово згуртувало пригноблених, і настав незабутній рік — 1871.

Алегорія казки зрозуміла: Батагонія — це Західна Україна, «шляхетні» іспанці — польські пани, дон Хозе Навісний — Пілсудський, 1871 рік — образ революції 1917 р. Прозорий і епіграф твору: «Kennst du das Land?» («Знаєш ти цю країну?»). Натяк зрозуміла і львівська цензура: нарис «Львів напередодні» й казка були конфісковані.

З особливою гостротою Галан-публіцист виступав проти людиноненависницької націоналістичної ідеології. Від критики окремих творів «націоналістичної братії» до розвінчування «теоретиків» націоналізму М. Грушевського, його «школи» — такий діапазон антинаціоналістичних виступів письменника. Приділяючи багато уваги показові злочинної діяльності націоналістів на різних історичних етапах, він доводив, що завжди український націоналізм співробітничав з різними іноземними розвідками, а також з ватіканським агентом — католицько-уніатською церквою. Вже в статтях «Календарна бігунка», «Хи-хи-хи!..», «Як співає канарок», «У білій гарячці», «Лицар чорної руки», «Hi, на Сході — ми!» та ін., розглядаючи націоналістичну писанину «Червоної калини», «Народної справи», «Неділі», Я. Галан виходить за межі літературних суперечок і, майстерно використовуючи гостру зброю сатири, підносить принципові питання ідеологічної і політичної боротьби. Сатирична палітра художника багата й різноманітна. Тут і іронія, і сарказм, і гро-

теск, і алгоричні прийоми, і народний жарт, і каламбур. Та найулюблепішим засобом була гпівна інвектива. На ній побудований весь памфлет «Хи-хи-хи!..». Викриваючи опуси «геніїв» з групи «Листопад», що її друкували названі вище видавництва, ці «bastionи плюгавого в своїй безхребетності українського міщуха», Я. Галан на неспростовних фактах доводить, що і продукція, і друковані органи націоналістичних адептів — це не що інше, як помийниця, «повна кінських дотепів, брудних наклепів та найзвичайнісіньких ординарних доносів». Такі густі, сконцентровані барви потрібні були письменників для того, щоб відбити напади тих, чия «зненависть до революційного пролетаріату доходить до меж, за якими починається ділянка патології».

Значне місце в публіцистиці «вікнівського» періоду Я. Галана займає тема викриття церковних мракобісів. У памфетах «Скалки в оці», «Про кури», «Ще про кури», «Божеські герці» та ін. письменник їдко висміює «намісника бога» на землі — папу римського, розкриває зв'язки католицької церкви з націоналістичними бойовиками, таврує «ієзуїтізм» А. Шептицького, «бородатого мутія свяченості водички», який щупальцями спрута обплутав усю Західну Україну, благословив криваве панування на пій пілсудчиків, молодчиків з оунівських банд.

Лейтмотивом усіх антирелігійних памфлетів Я. Галана є думка про історичну приреченість, близьку й остаточну загибел «ватіканського анахронізму», «легіону» чорного мороку середньовіччя. Візначаються вони глибоким знанням порушеного питання. Тут немає «фрази для фрази», загальних місць і розмірковувань. Є вдало вплетені в тканину оповіді художні описи й картини, що ґрунтуються, як правило, на достовірних фактах, історичних джерелах, офіційному статистичному й інформативному матеріалі. Усе це поглиблювало художню виразність, додавало переконливості галанівській публіцистиці, робило її наступальною зброєю в боротьбі проти ворогів.

У ряді публіцистичних творів 30-х рр.— у памфлетах «Лицарі чорної руки», «У білій гарячці», нарисі «Львів напередодні» та ін.— Я. Галан гаряче обстоює завоювання Країни Рад, захоплено говорить про соціалістичну систему, пропагує успіхи в народному господарстві, освіті, культурі й літературі в Радянському Союзі, водночас публіцист розкриває причини зоологічної ненависті української буржуазії і її наїманих прислужників до Радянської держави, справжній смисл їхніх базікань про «культуру єдиного потоку», «неподільність» української нації та ін.

На повну силу розквітнув публіцистичний талант Я. Галана після возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Радянській державі. На сторінках львівської газети «Вільна Україна» (в якій він зразу ж став штатним співробітником) і журналу «Література і мистецтво», в республіканській та союзній пресі з'являються його, як і побратимів С. Тудора, П. Козланюка, К. Пелехатого, О. Гаврилюка, А. Волощака, Я. Кондри, численні нариси, статті і кореспонденції. У кращих з них — «Друга молодість», «Великий день», «В сім'ї щасливого народу», «Творче піднесення», «Радянський інженер» та багатьох інших — він звеличує Радянську Вітчизну, Комуністичну партію, волею якої збулась споконвічна мрія українського народу про возз'єднання, змальовує всенародну радість, вільну працю земляків своїх, розповідає про зміни, що сталися в їхній свідомості, з теплотою й захопленням пише про перші успіхи робітників і селян, закликає трудящих західних областей України любити сучасне і дорожити ним, берегти історичні завоювання Золотого Вересня. «Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки! Не потечуть тепер даремно ваші води в далеке Чорне море: перетнуть вас могутні греблі, і засвітиться від вас мільйонами електричних вогнів уся земля від Пруту до Стрию. Здрастуйте, поля безкраї, слезами живих і мертвих політі! Прийде весна, прийде літо, і зашумите ви, наче море, безмежною нивою, а коли

над вашими скошеними просторами журливо застогнуть журавлі, їхнє курликання заглушить весела пісня народу, ім'я якої — вічна молодість». Такий тон переважає в творах цього періоду.

Новий етап у публіцистичній творчості Я. Галана пов'язаний з Великою Вітчизняною війною. В ті ге-роїчні роки слово його незмінно перебувало на передньому краї, а мужній, повний віри в перемогу голос письменника-борця, тоді радіокоментатора Української радіостанції ім. Т. Г. Шевченка, а згодом прифронтової радіостанції «Дніпро», доходив до найвіддаленіших куточків нашої землі, закликаючи людей на двобій з фашистським звіром. Одночасно його статті й памфлети друкувалися в російській, українській та польській періодиці.

Частина виступів Я. Галана по радіо — оперативних, бойових, дошкульних відгуків на тогочасні воєнні події — ввійшла до книги «Фронт в ефірі», що її видав Укрвидав у Москві 1943 р. З гірким болем розповів у ній письменник про страждання народів, про руїни колись квітучих міст, про пожарища й кров на Україні (матеріали «Ляпас», «Реформатори», «Великий вальс», «Вони поспішають», «Левине місто»), в Польщі («Канібали», «Хам»), Італії («Червоне й чорне»), Чехословаччині («Аванс») і самій Німеччині («Пірати ефіру»). Закликаючи до помсти, Я. Галан, як і ряд інших українських та російських публіцистів, в своїх творах звертається до героїчної історії своєї Вітчизни, пишиться тим, що його земляки «уміли перемагати в минулих віках», що в дружбі із всіма народами Радянського Союзу вони і нині готовуть перемогу над окупантами. Знаменно, що мотив перемоги й суду над гітлерівськими військовими злочинцями звучить у творах Я. Галана, вже починаючи з березня 1942 р. Це передбачення здійснилося, про що свідчив Нюрнберзький військовий трибунал в 1946 р., в роботі якого як кореспондент газети «Радянська Україна» брав участь і Я. Галан. На матеріалах процесу він написав цикл

творів, що згодом ввійшли до книг «Їх обличчя» і «Підперед лицем фактів». Запальна полемічна манера, залізна логіка і велика внутрішня сила переконання, поєднання політично цілеспрямованого змісту з досконалою мистецькою формою — це основні ознаки нюрнберзьких і антиклерикальних циклів Я. Галана, які заслужено вважаються одним з найвищих досягнень повоєнної радянської публіцистики.

Кореспонденції Я. Галана із залу засідань міжнародного військового трибуналу — це й історія фашистських злодіянь, і майстерні художньо-публіцистичні портрети головних ідеологів фашизму, знешкоджених «павуків у банці», «шігмеїв без котурнів», що у всьому своєму потворному вигляді постали перед судом народів. Ось один з них — портрет обер-ката № 1 Гітлера: «Історія людства не знала ще такої огидної суміші підступності і тупоумства, сентиментальності й кровожерливості, манії величі і боягузства, лицемірства і цинізму, зарозуміlostі і гідного подиву неуцтва, позерства і нікчемності, що їх поєднав в собі Гітлер».

Кожний з таких скульптурно вирізьблених, конкретно індивідуалізованих портретів дає вичерпну характеристику кривавого фашизму як явища, породженого міжнародним капіталом. Спільним для всіх «апостолів гітлерівського нового порядку», для змалювання яких автор вдало користується засобами гіперболізації, іронії і сарказму, були злодійські інстинкти і хиже людиноненависництво. Ріббентроп, наприклад, за шість років війни зумів прилучити до свого будинку і невеличкого винного підприємства шість величезних маєтків, а капітал збільшивши до кількох десятків мільйопів марок. Вбивав, обкрадав, привласнював... Так само діяли Герінг, Гіммлер, Розенберг, Геббельс, Франк та інші фашистські верховоди.

Завершивши змалювання портретів головних підсудних, Я. Галан в нарисі «Пігмеї без котурнів» робить висновок: «Такі голови не можна виправити. Їх можна тільки зняти. І треба зняти!»

Знаходимо в названих книгах і твори («Акушери третьої імперії», «Острів чудес», «Протектори зради» та ін.), в яких Галан викриває підступні заміри англо-американських імперіалістів, що вже тоді, 1945 р., марили продовженням війни за «життєво важливі райони свого панування» і зразу ж почали створювати в центрі Європи резервну армію фашизму, здатну на майбутні злочини проти СРСР і країн соціалістичної співдружності.

Письменник з гнівом розповідає, як українські буржуазно-націоналістичні молодчики тепер «перевиховуються» в мюнхенських «школах ЮНІРА», організованих новими господарями — англо-американськими імперіалістами.

Ярослав Галан ще в статті «Під порогом» зауважував, що українські буржуазно-націоналістичні ботокуди були завжди вигідною знахідкою для іноземних розвідок — для австрійської «к-штелле», білопольської дефензиви, фашистської «шпіонажедінста». Банди націоналістів шпигунством, диверсіями і провокаціями прокладали гітлерівським військам шлях на Україну, а в часи окупації змагалися із своїми берлінськими господарями в жорстокості, насильствах і вбивствах.

У повоєнні роки боровся Я. Галан і проти отруйних «теорій» українського буржуазного націоналізму, проти так званої «грушевщини» з її ненавистю до російського народу. Він написав цілу серію статей і нарисів про історичну дружбу українського і російського народів-братьїв («Світло зі Сходу», «Друга молодість», «Золота арка», «В спільній боротьбі» та ін.), а в нарисі «Те, чого не забувають» заявив від імені українського народу: «Є речі, яких не забувають. Хто з нас, хто з прийдешніх поколінь українського народу забуде, що перед лицем смертельної небезпеки поряд з нами стали на бій сини великої Росії, прості, хороші люди, наші брати по крові і по долі, та що, дякуючи їм, назамперед їм, ми живемо і житимемо як народ, як

країна, як держава... Йти поряд з ними сьогодні в майбутнє — найбільша честь».

Значне місце в публіцистичному набутку Я. Галана повоєнного періоду зайняла тема викриття католицької реакції, незмінної прислужниці Ватікану — уніатської церкви, в боротьбі проти яких він спирається на славні традиції української демократичної літератури.

У памфлетах «З хрестом чи з ножем», «Що таке унія», «У Римі дзвони дзвонять», «На службі у сатани», «Присмерк чужих богів», «Годі», «Отець тьми і присні» та ін., написаних у 1946—1949 рр., спираючись на незаперечні факти її документи, письменник зриває маскару благочестя з католицьких достойників та уніатських єпархів і показує їх у справжньому вигляді — як сіячів облуди й тьми, експлуататорів, ворогів народу. Це вони, в рясах і сутанах, на всіх етапах історії підтримували антинародні сили, брали участь у створенні контрреволюційних урядів (Центральної ради, гетьманату, Директорії), в загарбанні Західної України пансько-шляхетською Польщею, а згодом — у придушенні революційно-визвольного руху західноукраїнських трудящих. Це вони вітали ватаги гітлерівців у Львові, закликали без жалю екстермінувати «більшовицький елемент» і благословляли криваві єврейські погроми, співробітничали з фашистами у формуванні тоталітарної держави, ділились з ними досвідом перетворення мільйопів людей у «слухняне стадо», таємницями духовного й політичного терору.

Значну увагу приділив Я. Галан боротьбі проти лідера клерикалів у Галичині А. Шептицького та проти експансіоністської політики Ватікану. Письменник доводить, що ця політика була завжди ворожою інтересам українського народу, переконливо показує, якої шкоди завдала західноукраїнським трудящим релігійна унія, силою нав'язана папським Римом: «350 років унії — це 350 років голгофи західної гілки українського народу. Ця голгофа скінчилася з визволенням Захід-

ної України Червоною Армією, з встановленням на ній Радянської влади».

Багатопроблемні і багатожанрові публіцистичні твори Я. Галана, як бачимо, відзначаються глибоким проникненням в тему, достовірним знанням матеріалу, емоційною напругою. Тут відсутня холодна спогляданальність, об'єктивна безсторонність, є пристрасна переконливість, що ґрунтуються на ясному баченні розуму і гарячому битті серця.

Відомий Ярослав Галан і як літературний та театральний критик. Його статті, рецензії («Польське літературне життя», «З польського письменства», «Стаємо в ряди», «Друга молодість», «Творча дискусія», «Муза, що піклується поезію», «Фашизм проти культури» та ін.) і досі захоплюють читача сміливістю порушених злободенних питань, вмінням глибоко проникати в сутність літературного процесу, тканину окремих творів. В них, виходячи з ленінського положення про дві культури в кожній буржуазній культурі, Галан таврує, з одного боку, анемічну буржуазну літературу, що була безпосереднім відбиттям занепаду ідеології свого класу, а з другого,— тепло відгукується про творчість письменників прогресивного напряму.

До останнього свого подиху Ярослав Галан утвірджував високе й прекрасне в житті. Крізь роки із сто-рінок партійних книжок, що ввійшли в золотий фонд радянської літератури, і нині чути його голос, палкий, непримирений до ворогів, і схвильований, щасливий, звернений до свого народу.

Микола ДУБИНА

ЛЮБОВ НА СВІТАННІ

СУЧАСНА БУВАЛЬШИНА

НА ЗДІЙ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Петрич Штефан.
Олена, його дружина.
Петрич Варвара, учителька.
Воркалюк Микола, дільничний агроном.
Лука, його син.
Негрич Іван, голова колгоспу.
Параска.
О. Юліян.
Федір, листоноша.

Дія відбувається в одному з невеличких підкарпатських сіл, поблизу Гуцульщини.

ДІЯ ПЕРША

Простора селянська хата. Посередині навстіж розчинені одностулкові двері, що виходять на опасання. За ними загороджене воринням подвір'я, далі стежка, що перетинає старе кладовище, проходить повз напівзруйновану хату й зникає у вільшині. На дальному плані видніють горби з плямами букового й смерекового лісу, а вдалині — вкриті ще сніговим покровом карпатські верхи. Праворуч від дверей велика селянська піч, ліворуч — невеличке вікно, за яким видно кущ бузку з набубнявілими бруньками. Ліворуч скляні двері в кімнату Варвари, праворуч — у кімнату Воркалюка. Стіни білені, сволоки на стелі почорніли від часу та диму. Біля печі стиричить з стелі великий залізний гак, на якому висіла колись колиска. Над ліжками жердки з веретами й петеком. Стиль обладнання досить строкатий. Поряд з покутським мисником, декоративними тарілками над головними дверима та височеним дерев'яним ліжком тут можна побачити м'яке віденське крісло, вкрите потертим червоним оксамитом, і дзеркало з старосвітською химерною різьбою.

Під вікном лава й довгий нефарбований стіл. Праворуч під стіною старенька фігармонія, біжче до авансцени двері у комору, зачинені на величезний заржавілий замок. На лівій стіні густо розвішані барвисті ярмаркові олеографії, на яких можна побачити Ісуса та Марію з проколеними мечем серцями, Йосифа-теслю за роботою, св. Миколая, всі фази життя праведника й грішника, розп'ятого Ісуса тощо. На правій стіні висять портрети Леніна й Сталіна, оздоблені паперовими квітами, під ними — невеличкий портрет Маркса в оточенні сімейних фотографій Воркалюків. Снітанок позолотчує вікно й бузковий кущ. Старий Штефан підтягає гирі дешевого стінного годинника, який висить над етажеркою з книжками з лівого боку сцени. Штефан — високий, худорлявий, злегка згорблений стариган вісімдесяті років. Його вузькі очі сковані під густими срібними бровами, і їх майже не видно. Волосся підстрижене по-старосвітському під гривку. Під орлиним носом невеличкі виполовілі вуса. На Штефана засмальцюваний кентар і згрібна сорочка до колін; з такого самого полотна й штани. Сорочка підперезана широким гуцульським поясом, її комір стягнений стаючи червоною защіпкою. Ноги в постолах і товстих вовняних онучах.

Раз у раз позираючи на Луку, Штефан виходить. Лука тихесенько награє на фігармонії Баха «Пробудження весни». Це середнього росту білявець тридцяти років. Чуб його буйного волосся спадає на високе чоло. Сині, трохи опуклі очі роблять його подібним до батька, ніс — Штефанів, рисунок губ контрастує з досить суворими рисами обличчя; ці губи по-жіночому малі, й на них захолола гримаса капризної дитини. Одягнений Лука у спортивну фланелеву сорочку, добротний светр; чорні штани бездоганно випрасувані. На ногах туфлі з гумовою підошвою, які роблять його ходу нечутною. Перед ним на фігармонії лежить букет фіалок.

В дверях своєї кімнати з'являється Варвара, струнка брюнетка двадцяти восьми років з по-циганському смагливим обличчям. Часто, особливо коли вона говорить, її очі зникають під густими віями. Одягається досить оригінально, з нахилом до яскравих контрастів. Повільні, але впевнені рухи показують, що ця жінка вміє володіти собою. У хвилину збудження її тріпотливі вії знімаються раптом угору, блискучі очі нерухоміють, а на пухких губах з'являється ледве помітна гримаса болю. Варвара тільки у виняткових випадках підвішує свій голос, голос з металічним тембром. Тепер на ній короткий синій плащ з червоною підкладкою й чорний спортивний костюм, начищені до блиску чобітки.

Шия перев'язана червоною шовковою хусткою. Вона натягує на руки чорні лайкові рукавички.

Лука перестас грati й, наче наляканий чимось, круто обертається. Побачивши Варвару, встас.

Лука. Я тебе розбудив?

Варвара. Як завжди, я встала на світанку. Встала й була дуже здивована: мій рицар підвівся сьогодні раніш від усіх.

Лука. Так, мені не спалося сьогодні.

Варвара. Чому саме сьогодні?

Лука. Ти сама знаєш чому.

Пауза. Варвара підходить до фігармонії й показує очима на фіалки.

Варвара. Мені?

Лука схиляє голову. Варвара гладить його волосся, але зараз же відемикує руку. Вона пристібає квіти до грудей і йде до виходу. На порозі зупиняється й спирається спиною на одвірок. Від сонця, що сходить, її лице вкривається багрянцем.

Я зробила велику дурницю, Луко. Вибач, але цей мій поцілунок більше не повториться. Він був перший і останній.

Лука (*підходить до неї, стає в тіні*). Не любиш?

Варвара. Люблю, але це прийшло, як буря... Крім того, у мене є ще інша любов, Луко.

Лука. Семен?

Варвара. Ти захабнів, мій хлопче.

Лука. Вибач, але цей град трикутних листів, двічі або й тричі на тиждень, уже п'ятий рік...

Варвара. Ти живеш усього п'ятий тиждень і вже знаєш, від кого і скільки я одержую листів, хоч це листи до запитання. Я твереза людина й не люблю загадок, Луко.

Лука. А ти сама — хіба не загадка? Якою змалку була, такою лишилася й досі: палаючий лід.

Варвара. Я все життя мріяла про вогонь, який розпалить цей лід. (*Взяла його за руку.*) Я так хотіла, щоб ти був цим полумям, Гуко. А тепер — боюся.

Лука. Мене?..

Варвара. Ні, себе. Сьогодні я майже весеньку ніч просиділа над зошитами, читала їй — нічого не розуміла. Я знала досі по імені всіх моїх школлярів, а тепер, коли виходжу із школи, забиваю навіть, які у кожного з них очі. Це мене принижує в моїх власних очах. Не про таку любов я мріяла, мій друге.

Лука. Оце і є вона, всеспопеляюча, нищівна, як градова туча! (*Притулив Варвару до себе.*) Я носив її у серці довгі роки, але ти не хотіла цього бачити. Потім ти вийшла заміж, а я лишився сам на сам з своїм розпачем. Він погнав мене згодом світами, але й там...

Варвара (*перебиває*). Я не знаю, що було там у тебе. Я знаю, що моого чоловіка погнала в світи не розпач, а любов, і за неї він наклав головою.

Лука. Варваро!.. Хочеш — візьми мое життя. Воно твоє...

Пауза.

Варвара. Ти не зрозумів мене, милий...

Пролунав далекий і глухий звіриний рев.

(*Варвара інстинктивно притулилася до Луки*). Це що?!

Лука. Голос джунглів. У нашому селі ночував мандрівний звіринець.

Варвара. Мені здалося, що заревло не в селі, а в лісі, над Руським ланом.

Лука. Це був тільки гомін, Варваро.

Варвара. Тяжкий буде сьогоднішній день для вуйка Штефана. На Руському лані колгосп починає сівбу.

Лука. Дідо Штефан всеньку ніч просидів на східцях. Найгірше те, що він втрачає віру.

Варвара. Віру? У що?

Пауза.

Лука. В життя і в те, що...

Знадвору, з правого боку, вбігає захекана Параска — чотирнадцятирічна дівчина з ледве помітними єврейськими рисами обличчя. Юї каштанове, коротко підстрижене волосся різко контрастує з блідим обличчям. В її швидких, неопа-

нованих руках є ще щось дитяче. Говорить здебільшого скромовкою і, мабуть, тому обриває часто фразу на півслові. Вона одягнена в згрібну сорочку з коміром і червоною защіпкою, в кептарик і синю збористу спідницю нижче колін. На ногах у неї постоли на пряжку й «капці» — короткі панчохи з грубої темно-коричневої овечої вовни. На правій руці вона весь час носить чорну шкіряну рукавицю. Побачивши Варвару в обіймах Луки, Параска зупиняється і похнює голову. Тепер вона говорить, втупивши очі в землю.

Па раска. Мамо...

Варвара вислизає з обіймів Луки.

Я привела коня. Отець Юліян просить вибачення, що так пізно, але він їздив сповідати хворого.

В а р в а р а. Спасибі, Параско. Йди скажи пан-отцеві, що бабка знову просила його зайти.

Па раска. Йду, мамо. (*Не піднімаючи голови, виходить*.)

В а р в а р а. Луко, не сьогодні-завтра має повернутися молодий Негрич. Я прошу тебе, не давай волі нервам.

Лука. Будь спокійна. Я вмію приховувати навіть ненависть.

В а р в а р а. Ненависть? Це надто сильно сказано. Ну, мені пора.

Лука (*схопив її за руку*). Варваро... Кинь сьогодні цю свою прогулянку!

В а р в а р а. Чому?.. І чому саме сьогодні?

Лука. Мені так хотілося побути ще з тобою...

В а р в а р а. Я ж через півгодини повернуся.

Лука. Лишися, Варваро!..

В а р в а р а (*висмикнула руку*). Знову загадка?

Я не люблю загадок, Луко. (*Покванно вийшла.*)

Лука. Варваро, пробі, стривай! (*Метнувся було за нею, та на порозі зупинився.*)

Чути стихаючий цокіт кінських копит. Вдалині знову розлігся звіриний рев. Лука нервовим рухом руки пригладив волосся, потім швидко підійшов до фігармонії й щосили

заграв фугу Баха. На печі щось заворушилося, і з-під ве-
рети визирнула розпатлана голова баби Олени. Лука
раптово обірвав гру.

Б а б а О л е н а . Подай мені води, Луко.

Лука встав і, не поспішаючи, подав бабі кухлик води.

Л у к а . Пийте, бабо, на здоров'я.

Б а б а О л е н а . Що кажеш, хлопче?

Л у к а (*голосно*). Пийте на здоров'я, кажу!

Б а б а О л е н а . На здоров'я, кажеш? А яке там
здоров'я буває на тому світі, не скажеш? Тут про
моє здоров'я базікає, а там виграває вже мені на
органчику поминальної... Теж мені унук! О госпо-
ди, господи!

Л у к а . Заткни пельку, бабо!

Б а б а О л е н а . Га?

Л у к а . Я кажу: не гавкай. (*Бере з етажерки
книжку й неуважно перегортас її.*)

Б а б а О л е н а . Казна-що ти там мимриш собі
під ніс. Лишенко мені, глухій та немічній! Коли ж
то бог зглянеться й забере мене до себе... Та ще
доводиться на старість чужі кути собою витирати.

Лука жбурнув книжку й швидко заходив по хаті.

Ох, Штефане, нема на тебе кари! Мало тобі було,
ненажері, дідівської землі, то ще на людську по-
ласився, з Негричами та й з цілим селом погризся,
цур тобі, пек тобі! А нині, коли смертонька ходить
за ним з косою, він світом нудить і кисне, як ква-
ша. За землењкою моєю, каже, побиваюся. А яка ж
тобі, питаю, землењка ще потрібна? Два метри?
Добрі люди не відмовлять, ще й камінь на могилу
покладуть, щоб ти не встав більше. Боком тобі
вилізе на тому світі людська і моя кривда, гаспіде.
А землењка й без тебе родитиме. Люди посіють,
люди й пожнуть...

Л у к а (*зупинився й крикнув*). Не посіють!..

Б а б а О л е н а (*перехрестилася*). Свят, свят,

свят! Ага!.. Ось воно! Ось воно! Заграла й у тобі
Петричева кров. О господи, господи!..

Лука, з руками в кишенях, повільно наближається до печі.

(*Баба злякано.*) Свят, свят, свят! Щезай, сатано!
Петрич! Викапаний Петрич... Не підходь до мене!
Геть!..

Лука зупинився. Його погляд сковзнув по відру. Він на-
брав у кухлик води й простягнув його бабі Олені.

Ох... Не хочу, не хочу... йди собі геть! Я боюсь
тебе, я боюсь твоєї води, Петричів унуку... (*Схова-
ла голову під верету.*)

Лука (*вилив воду на підлогу й тихо каже.*)
І не тільки ти побоїшся... (*Підходить до дверей
і окидає поглядом околицю.*) А ти кого визираєш?

Входить знадвору Параска з дійницею в руках. Дивля-
чись собі під ноги, вона піdnімається по східцях опасання.

Параска (*тихо*). Вуйко Микола мав повер-
нутися проти ночі, а його й досі ще немає. (*Вона
мовчки підходить до плити, проціджує молоко, пе-
реливає його в горщик і ставить на грань.*)

Лука. В селі була?

Параска. Була.

Лука. І як же там? Нічого нового?

Параска (*здивована, повертається лицем до
Луки*). Нового?..

Лука. Я про сівбу. Люди виходять на роботу?

Параска. Коли я була, вони збиралися біля
дідової хати.

Лука (*з вдаваною байдужістю*). Багато їх
було?

Параска (*сплеснула в долоні*). Ой, багато!
Трохи не все село! Старий Негрич у святковому,
капелюх у нього закосичений. Смішно так... (*За-
сміялася, але похмурий погляд Луки обірвав її
сміх.*)

Пауза.

Лука. Підійди до мене, Параско. (*Взяв у доні її голову.*) Ти знаєш, що ти не Параска, а... Двойре?

Параска кивнула головою.

Ти знаєш: Варвара надто молода, щоб могла бути твоєю матір'ю...

Параска кивнула головою.

Не плач! Ти знаєш людину, яка ризикувала своїм життям, бажаючи врятувати від німецьких куль тебе і твою нещасну родину?

Параска кивнула головою.

Назви цю людину!

Параска підняла на нього очі й з тихим риданням припала до його грудей.

(*Гладить її голову.*) Перед світанком у горах, на дідовій царині, нас перестріли поліцай. Я відстремлювався, та коли випустив останню кулю, всі ви лежали в калюжі крові. Після того я не міг повернутися в село й подався сам на угорський бік, за Карпати. Через вісім років я дізнався, що ти уціліла... З потрощеною рукою повернулася в село. Так?

Параска. Так. Кров капала з моєї руки, а я йшла лісом і плакала. Був густий туман, а я йшла і голосно плакала. В лозах Семенко Негрич почув мій плач, узяв мене на руки і приніс сюди. Мене мама Варвара три роки ховала від німців у дідовій клуні.

Лука. Я знаю... А твоїх... знайшов хто-небудь?

Параска. Знайшов і поховав: Семенко Негрич.

Лука. Семен Негрич? Дивно.

Параска. Чому... дивно?

Лука. Ти ще так мало розумієш, Параско...

Параска. Ні, я вже велика. Мені вже скоро

буде п'ятнадцять, і я вже багато розумію та чимало знаю. От я знаю, що ви кохаєте... мою маму...

Лука (*стиснув її за хвору руку*). Цить, навіженна!..

Параска. Ой, боляче!..

Лука. Більше мені про це ані слова!

Параска. Мовчатиму, клянуся. (*Підняла руку до клятви.*)

Лука (*пустив її*). Ти просто дурненъка.

Пауза.

Параска. То ви думаєте, що Семен...

Лука. Ти повинна це краще знати. Дивись! (*Закотив рукав сорочки.*) То ще з тієї пам'ятної ночі. Слід від поліційної кулі.

Параска. Ох! Значить, ви також ішли тоді горами й лісами, а кровця капала з вашої руки. Кров, пролита за мене, за моого батька, за...

Знадвору почувся старечий кашель.

Дідо!.. (*Поцілувала рукав його сорочки й вибігла з хати, причому мало не збила з ніг діда Штефана.*)

Лука ковзнув очима по своїй руці, подивився вслід Парасці й тихо свиснув. Входить Штефан. Він говорить здебільшого повагом, зважуючи кожне слово; у хвилину збудження відкидає голову назад і значливо потрушує нею.

Штефан (*помітивши Луку, схвильовано*). Йдуть... Йдуть...

Лука (*злякано*). Хто?

Штефан. Вони... Сіячі... Колгоспники! Послухай...

Чути далекі, розмірені звуки барабана й тихе, як бриніння бджоли, цигкання скрипки.

На мій ґрунт, на мое поле йдуть! З музикою йдуть! Як на весілля.

Слухають.

Лука. Так. Ідуть. (*Поклав руку на Штефанове плече.*) Кріпіться, діду.

Штефан. Не під силу мені вже це, Луко. Вигоріло в мені серце.

Лука. Неправда. Воно б'ється тепер у вас сильніше, ніж будь-коли у вашому житті. (*Пауза.*) Так само, як і у мене.

Штефан (*зазирає Луці в очі*). Луко, ти вечний, ти у світі бував. Скажи: чого ми ще діждемося з тобою, Луко?

Лука. Я не знаю, діду, чого ми ще діждемося. Я знаю лише, чого я хочу діждатись.

Штефан. Вони ж... Вони, старцюги, теж хотіть дійти свого... Чуєш, як вигравають! На скрипку... на цимбалах... та ще й на бубоні, як той Грицько у пісні: «Вгору йде, шумить, бубнить, що в великім щастю...»

Лука. На похороні, діду, теж, буває, грають.

Штефан. А я вже не знаю, Луко, кого це ховають...

Лука (*підходить до дверей, спирається на одвірок і дивиться вдалечину*). Ви ще побачите, діду, ви ще почуєте. Велика гра тільки починається. І не тільки в нашему селі...

Обидва слухають.

Штефан. Вже перейшли, мабуть, місток...

Пролунав звіриний рев, голосніший і більший, ніж перше.

Лука. Боже! Там, либонь, Варвара!.. Діду! (*Озирнувшись, тихо.*) Тоді, в сорок першому році, я встромив у стріху вашої клуні німецький автомат. Він ішё там?

Штефан. Ти що, здурів? Стріляти у них хочеш?

Лука. У них? Тепер? Ні, я ще не збожеволів, діду, хоч, може, й ошалію, коли... Де автомат, діду?

Штефан (*відійшов від нього на три кроки*

i, дивлячись у протилежний бік, тихо каже). Сьогодні хата не моя і клуня не моя. Все, що міг, сховав у землю. Вона єдина вміє мовчати.

Лука (*підходить до нього*). Діду, у мене дещо смертоносне є, але воно дрібного калібра, хіба на вас вистачить, не більше. Мені автомат потрібен, як повітря. Дай мені його, діду!

Штефан (*похмуро*). Тільки ввечері його собі викопаеш, не раніше.

Лука. Ох, чорт! Що ж мені робити?

На опасання піднімається о. Юліян — сорокалітній чоловік, вище середнього росту, з худим, блідим, старанно виголеним обличчям, скам'янілі риси якого не виявляють ні смутку, ні радості. Лише зоране зморшками чоло і вдумливі очі говорять про те, що пристрасті не чужі цій людині. Коротко підстрижене волосся вкрите на скронях сивиною. Руки о. Юліяна повільні й плавні. Хвилюючись, він виймав з кишень сніжно-білу хусточку й витирає нею чоло. Говорить тихо, але виразно. Коли о. Юліян не хоче залишити у свого співрозмовника жодного сумніву щодо своєї думки, він карбувє слова з ледве вловимим роздратуванням. Ходить майже нечутною ходою, і, може, тому здається, що він з'являється несподівано й так само несподівано зникає, немов зливається з фоном. На ньому стара, але добротна сутана, що лежить як облита. Він носить чорний м'який капелюх з горизонтальними крисами, на шиї визирає з-під сутани глухий комір з білою каймою.

О. Юліян. Слава Йсусу Христу!

Лука й Штефан, які не чекали появи о. Юліяна, різко повернулися до нього лицем.

Штефан (*нерішуче*). Слава навіки.

О. Юліян. Я вам не перешкодив?

Лука. Ні.

О. Юліян (*до Луки*). Параска передала мені просьбу вашої бабусі...

Штефан. Моя стара замучить вас, отче. Вже сімнадцять разів за цей місяць сповідали її й причащали, а сьогодні вона знову занудила світом: «Вмираю,— каже,— приведи панотця». Якесь лиxo,

а не жінка. Ссе мою кров, наче п'явка, і я не знаю, що мені далі робити! (*Стиснув долонями скроні.*)

О. Юлія н. «Що мені робити...» Протягом однієї хвилини я вже вдруге чую це питання.

Лука. Вас це дивує, отче?

О. Юлія н. Ні, гірше. Мене це бентежить, май любий. Адже це питання мучить також мене, мучить вдень і вночі, і нема мені від нього спокою.

Лука. Дивно. Я вас вважав більш врівноваженою людиною. Невже пожертви на дзвін перестали напливати?

О. Юлія н. Я вірю в те, що незабаром новий дзвін нашої церкви понесе благовіст людям доброї волі.

Штефан (*озирається на піч, де лежить баба Олена*). Хороше діло зробите, отче. Та чи не краще поочекати й повісити дзвін аж тоді, як можна буде задзвонити їм на упокій... Тим, що грають. Чуєте?

Пауза.

О. Юлія н. Цей дзвін служитиме людям, Штефане. Він завіщатиме насамперед радість, а не печаль, для радості-бо і щастя створене людське плем'я, а не для гасання в випарах братньої крові.

Лука (*здивовано*). Це що, отче? Невже текст для пісні, яку вони там грають?

Музика раптово стихла.

О. Юлія н (*схилляє голову*). Якраз щось урвало її.

Лука. Якось надто раптово... Посередині такту. (*Вибіг на поріг.*) А ви, отче, досить оригінально розумієте свій пастирський обов'язок.

О. Юлія н. Мій обов'язок я розумію так, як розуміє його мое серце. (*Прикладав руку до грудей.*)

Лука. Ваше серце? Досі мені здавалося, що в ньому є місце лише для... Варвари Петрич! Вибачте! (*Виходить.*)

О. Юліан (*постояв хвилину з нахмуреними бровами, потім підійшов до Штефана й поклав руку на його плече*). Хто посіяв стільки злоби в душі вашого унука, Штефане?

Штефан. Не я, не я, отче,— люди посіяли. Ви ж бачите, що діється. Брат повстає проти брата, а дитина проти батька. Мене, старого газду, вигнали з дідівської хати й добре ще, що не затовкли ціпами, як скаженого вовка. Боже це діло, отче? (*Пауза.*) Лука доброю був дитиною, хоч до рани притули, та господь наш, у трійці єдиний, створив його зрячим, ото Лука й добрав розуму, та так добрав, що пішла кров у ньому кипіти. Чужа біда йому, бач, не іграшка...

О. Юліан. А... чуже життя?

Штефан (*з страхом відсахнувся*). Що... що вам приверзлося, отче? Мій унук, моя кров, моя... єдина надія...

О. Юліан. Заспокойтесь, Штефане. Ви все ще церковний староста, і я маю... я хочу мати до вас довір'я.

Баба Олена (*в поле зору якої попав Штефан*). Штефане! Гаспіде лукавий, щоб тобі очі повиласили! Знову сховався від мене? Дзуськи! Тепер і до бога не підскочиш, і в землю не проп'єшся. Хочеш — під зятевою черепицею сиди, хочеш — під тином валяйся. Нема тобі іншої ради, старцю непрощений!

Штефан замахав на неї руками.

Не махай, страшний, не махай! Уже тебе, обголілий дуко, й курка тепер не боїться, а я поготів! Скінчилося твоє панування. Мені що! Мені у зятя добре. Мало не щодня м'ясце їм, і ніхто на мене не гримає. І ночі у мене спокійні, не те що колись бувало: одним оком спиш, а другим у вікно визираєш, чи, бува, не підпалив хтось твоєї хати. А тепер ти, злодюго, журись, і потерпай, і кайся за

змарнований вік мій, за неволю мою татарську, за свої гріхи мерзенні і за той найтяжчий, що й мою душу сушить, нема на тебе кари...

Охоплений гнівом, Штефан великими кроками підходить до Олени.

Геть, лиходію! Геть, святотатче!.. Не руш мене, всохла б тобі рука!..

О. Юліян швидко підійшов до Штефана й скопив його за підніяту вже руку.

О. Юліян. Штефане!.. Лишіть мене віч-на-віч з хворою.

Штефан (*крізь зуби*). А бий же тебе нечиста сила!.. (*Йде до виходу, та зупиняється з явним наміром підслухати.*)

Баба Олена (*потяглась цілувати руку о. Юліяна, але той відсмикнув її*). Дякувати вам, отчен'ку, за порятунок. З'їв би мене, живцем з'їв би, гаспід лукавий. О господи, господи...

О. Юліян (*допомагаючи собі жестами*). Як же там серце, бабо Олено?

Баба Олена. Серце? Пече! Богнем горить! У злу годину затаєний гріх, гріх святотатства коломого серця гніздо звив. Не під силу мені довше мовчати, отчен'ку. Хай потолочить мене Штефан ногами, хай уб'є, найтяжчу муку прийму, але перед престолом божим грішницею не стану. Во ім'я отця і сина... (*Хреститься.*)

Штефан (*покинув своє місце*). Отче! Ви ж бачите: стара вже відбилася глузду й казна-що верзе...

Баба Олена. Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову уста мені замурує... О господи, господи!

О. Юліян (*до Штефана*). Я вам сказав.— виїдіть!

Штефан. Я піду, але ви все одно не вірте їй!

(Топчеться на місці.) А на дзвін, преподобний отче, хоч я вже і старець, злидар сьогодні, дам також посильну лепту. Дам, бог мені свідком, дам!

О. Юліан. Ідіть.

Знадвору долинули голоси.

Штефан (*поквапливо*). Іду, отче...

З лівого боку надходять і піднімаються по східцях, тримаючись за руки, Микола Воркалюк та Параска. Миколі вже під шістдесят. Він великого росту, кремезний, трохи вайлуватий. Над високим опуклим чолом рідка, але буйна срібна чуприна. В круглих сірих очах грають бісики. Сміється рідко й беззвучно. Хвилюючись, Микола Воркалюк підспівує свою «пісню» без слів, яка показує, що він, при своїй безперечній любові до музики, цілком позбавлений слуху. В хвилину гніву його добре очі затягаються непроникним туманом, а дихання стас коротким, уриваним, як у людини, хворої на серце. В такі хвилини його трохи метушливі рухи стають повільними, врівноваженими, і весь він наче росте на очах. Він одягнений у старий невеличкий поярковий капелюх з погнутими крисами, в довгу зелену куртку з великими шкіряними гудзиками й випнутими кишенями, з яких визирають газети. Під розстебнутую курткою видно сірий поношений піджак, під ним білий светр з грубо плетеної овечої вовни. Штани з чорного рубчастого вельвету, обхоплені під колінами товстими спортивними панчохами з тірольським узором. На ногах важкі солдатські черевики з товстелезними підошвами. Через плече перекинута шкіряна торба та наголовач і віжки, що їх Микола вішає на одвірок.

Параска (*весело*). А бублик, вуйку Миколо, привіз?

Микола. Ні, не привіз.

Параска. Брешеш.

Микола (*не помітивши о. Юліана*). Бодай ти на путрю скусла! Хто бреше? Вуйко Микола?

Параска (*спритним рухом добула з його кишені бублик*). А то ж він! Він самий! (*Сміючись, утікає.*)

Микола. Віддай, гадюко! То мій бублик... (*Намагається здогнати її.*)

Па раска. А дзуськи, вуєчку! Фігу з маслом спіймаєш! Ач, як витрішки продає! Як той лев, страшний такий! Гр-р!

Микола. Лев? Який лев?

Па раска. А такий! Окатий, варгатий, ніс, як макогін, а голова, як три макітри.

Микола. Лев! Далебі, лев. Де ж ти його бачила?

Па раска (*підплігус на місці*). А не скажу! (*Потягла носом.*) Ой, молоко скипіло! (*Метнулася до печі.*)

О. Юліян (*виходить з сутінків*). В нашому селі зупинився вчора звіринець, пане інженере.

Микола. Звіринець? Ясно. Чого ж ви стоїте? Сідайте, отче.

О. Юліян. Ваша теща просила мене зайти.

Микола. Отак. Останнього разу з нею це часто буває. (*Збентежився.*) Я мав на думці ці її... серцєві припадки.

Штрафан (*підлесливо*). Добре їй, от і вередує.

Микола. Їй би знову лікаря.

О. Юліян. Пані Варвара вчора привезла його з містечка.

Микола. І що?

О. Юліян (*розвів руками*). Він — безпорадний.

Микола (*зняв капелюх, куртку й піджак, по-вісив їх на стіні, а торбу заніс у свою кімнату*). Якщо лікар тут безпорадний, то ви й погстів, отче.

О. Юліян. Як це маю зрозуміти, пане інженер?

Микола. Та ніяк, бодай вас хліб обсів! Просто так сказав. Адже ви не чаклун і не чудотворець.

Па раска. Будеш снідати, вуйку?

Микола. Я вже снідав. А втім, дай кухлик молока. Як там? Сіють уже? Не знаєш?

Па раска (*подає йому молоко*). Тільки-но вийшли сіяти.

Микола (*п'є стоячи*). Гаряче!

Параска (*притулилася до нього й повільно*
гризе бублик). А ти, вуйку, дмухай, то буде холодне.

Штефан наливає й собі та п'є в кутку, заїдаючи хлібом.

Микола. Негаразд. У Матківцях, в колгоспі, ще вчора скінчили сівбу. А як озимі підживили! Вісім тонн гною на гектар. Краса! А у нас біс знає, що таке починає діятись. Насіння давно вже прояровизоване, ще місяць тому навчив їх протруювати зерно формаліном. Невже старий Негрич не потягне?

О. Юліян. Я — православний священик. Як вам відомо, три роки тому я повернувся до віри моїх предків...

Микола (*бурмоче*). А ви краще повернітесь лицем до віри ваших сучасників... Тоді, замість морочити людям голови цим своїм дзвоном...

О. Юліян (*з гримасою болю на лиці*). Це не буде мій дзвін. Це буде наш дзвін, лункий голос загального миру між людьми і божої ласки.

Микола. Загального миру, кажете? Трохи поспішили. (*Швидко підійшов до стіни й зняв свій капелюх*.) Учора ввечері наймирніша під сонцем людина — дільничний агроном Микола Воркалюк їхав собі спокійно Завадівським лісом, коли враз хтось стрільнув із гущавини, і — подивіться: якби куля пролетіла на п'ять міліметрів нижче... Параска не дістала б сьогодні свого бублика.

О. Юліян. Я хочу вірити, що рука вбивці затремтіла.

Вбігає захеканий листоноша Федір Квітка, смагливий брюнет сорока з лишнім років. Його обличчя — то суцільна гущавина, з якої визирають карі рухливі очі та широкий кирпатий ніс. Скуйовджену чуприну вкриває капелюх, що нагадує дзвін з єдипіляним дном. Одягнений Федір у кептар і короткий петек наопашки, зелене військове галіфе, залатає відсередини білою повстю, та постоли. Під петеком величезна шкіряна торба, повна газет. Федір — невеличкого росту.

Коли швидко йде — шкутильгає.

Федір. Слава Йсу! Такого ще й світ не бачив!..
Христе-боже! (*Захлопнув за собою двері й побіг до вікна.*)

Пауза.

Штефан. Ти що, Федоре, зовсім уже здурів?

Федір дивиться у вікно. Параска підходить до дверей.

Федір (*підбігає до неї*). Крий мати божа! Не одчиняй!

Микола. Що там? Гнався за вами хтось?

Федір. Може, й гнався, не знаю. А Сидорчакову телицю трохи не на моїх очах розтерзав...

О. Юлія. Невже вовк?

Федір. Гірше!..

Штефан. Хоч би моргнув брехач! (*Плюнув спересердя.*)

Федір (*закукурічився*). Хто? Я брехач? Бодай я сконав, як не бачив на власні очі! Як не вискочить з вільшини, як не кинеться на телицю, а сіячі й музиканти вроztіч — хто куди! Сам бачив! Сам чув! Великий, страшний, їв Сидорчакову телицю й нявкав.

Микола (*сердито*). Хто? Кіт?

Федір (*тихо*). Лев!.. Кажуть, сьогодні на світанку хтось розбив замок на клітці й визволив... короля пустині. Директор звіринця приніс йому сніданок, а тут — клітка порожня... Тепер він бігас по селу, вириває собі волосся з голови й кричить до голови сільради: «Віддай мені лева!» Він пробував було спіймати звіра, але той лише хвіст йому показав і — будьте здорові! А ото вискочив раптом з вільшини, як Пилип з конопель, попоїв на славу й знову дав дмухача у ліс. Як же нам жити тепер, товариші інженере, по сусіству з левом? Адже ні ми, ні діточки наші не знатимуть віднині ні дня ні години...

Пауза.

Микола (*до Штефана*). Де Варвара?

Штефан. Як і щоранку, не знати якої мари, в ліс на коні повіялася! Мало їй коло хати повітря...

Микола (*розчинив двері й вискочив на опання*).

Донісся розмірений цокіт копит.

Іде.

О. Юліян захистався й сперся рукою на піч.

(*Підійшов до фігармонії, підняв віко й узяв короткий тихий акорд.*) А Лука?..

Штефан. Недавно пішов кудись. Мабуть, зустрічати Варвару.

Микола (*надягнув капелюх і пустився йти. Параска вчепилася в його руку*). Пусти, Парасю.

Параска (*крізь сльози*). Вуйку, не йди! Там лев, там страшно!..

Микола. Лев уже поснідав, він тепер не страшний. Я мушу дізнатися, хто це зробив, Параско. Хто це зробив?..

За спиною Миколи з'явилися Варвара Й.Лука, що йдуть, тримаючись за руки. Побачивши Миколу, Варвара відсмикнула руку.

Варвара. Що саме, швагре Миколо?

Микола (*повернувся до неї лицем*). Варварко, біда! Хтось лева випустив з клітки.

Варвара. Як?!

Федір (*підбіг до неї*). Богом присягаю, вчителько. Я сам бачив: Сидорчакову телицю роздер! Його випустив хтось, коли всі спали...

Пауза.

Лука. Присягалися сліпці, що своїми очима бачили. Якщо Федір взагалі не вигадав цієї карколомної історії, то треба гадати, що персонал звіринця забув зачинити як слід клітку. Навряд чи в Ясничах і найближчій околиці знайдеться боже-

вільний, якому спало б на думку випустити з клітки...

Федір. ...короля пустині!

Микола (*до Луки*). Так думаєш?

О. Юліян. В цьому не може бути ніякого сумніву. Я знаю своїх парафіян.

Микола (*до о. Юліяна*). А ви не надто багато берете на себе?

О. Юліян. Моїми устами говорить чиста совість.

Микола. Вірю. Але цього не досить. (*До Федора.*) Ви не знаєте, Федоре, ніхто чужий не почував сьогодні в селі?

Федір. По-моєму, ні, товариш інженере. Я б помітив — до пізнього вечора розносив по хатах газети. Та й де б таким зайдам нині заночувати? Дуків, як самі знаєте, уже біг дасть. Одні помандрували до чорта на виступці, а інші — на чужу піч віку доживати...

Штефан нишком плюнув і вийшов з хати. Микола проводжає його неуважливим поглядом.

Микола. А ти, Варваро, що думаєш про це?

Варвара. Я хочу вірити, що Лука... має рацію. (*Подивилася на годинник. До о. Юліяна.*) Дякую красно, отче. Коня я запровадила до вашої стайні. (*Підходить до дверей своєї кімнати.*) Коли ж виявиться, що Лука не має рації, то (*кусає губу*) прокляття тому, хто скаже тоді слово «милосердя»... (*Швидко зникла у своїй кімнаті, але зараз по тому знову з'явилася на порозі.*) Параско, іди, серденко, подивися, чи діти встигли поприходити до школи!

Параска. Біжу, матусю! (*Вибігла.*)

О. Юліян (*притулив долоню до чола*). Боже мій, діти... (*Іде до виходу.*)

Микола. Заспокойтеся, отче. Діти йтимуть зі школи під охороною колгоспної варти.

О. Юлія н. Мені здається, що вони повинні би сьогодні сидіти по хатах.

Микола (*з гнівом*). Ні! Вони сьогодні вчитимуться! Життя в Ясничах ітиме також сьогодні своїм радянським звичаєм.

О. Юлія н. Ваша воля. Мені здається, що саме ви, людина, яка так багато страждала, вмісте цінити людське життя.

Микола. Не турбуйтеся! Життя, яке заслуговує цієї назви, я завжди зумію оцінити.

О. Юлія н. В цьому вся моя надія, пане інженере. (*Вклонився й повагом вийшов*.)

Микола. Луко! Коли питатиме про мене Іван Негрич, скажи: я пішов до правління колгоспу. А... документи вже оформили тобі в районі?

Лука. Ще ні! Кажуть: усе ще перевіряємо.

Микола. Цікаво! Я їм казав: твої папери в порядку. Карантин і так далі... Не кашляєш уже?

Лука. Ні, тату.

Микола. Ну, відпочивай ще трохи, а потім візьмешся до роботи. Адже ти — мій син. (*Схопив Луку в обійми й розцілував, потім потис його руку*.)

Лука. Спасибі, дорогий!..

Микола виходить, Лука проводжає його. Федір поклав на стіл пачку газет та пустився й собі йти, коли це з'являється Іван Негрич, а з ним і Микола.

Микола (*взяв Негрича під руку й проводить до хати*). Іване, невже це правда?

Повільними кроками входить Іван Негрич, селянин років за п'ятдесят, проте з чорними ще як смола вусами, що їх він залюбки гладить, особливо коли чимось заклопотаний. Під густими бровами сковані великі розумні очі. Поведінка Івана свідчить про те, що він знає собі ціну, дарма що ніколи цього не підкresлює. Він майже ніколи не розстається з довгим цибухом. Сьогодні Іван одягнений по-святковому: в новий петек і новий кептар, чисту сорочку з червоною зашпінкою. Штани з сірого вельвету, ноги в постолах і чистеньких онучках. Чорний фетровий капелюх закосичений фіалками.

І в а н (*знімає на порозі капелюх*). Правда. (*Сів на лаву.*) Люди позачинялися в хатах, село неначе вимерло.

Микола, схвильований, ходить по хаті. Лука зійшов з опасання й тихою ходою пішов подвір'ям направо; Микола зупинився перед Федором, що стоїть біля порога, сперши торбу на коліна, і чухається в потилиці.

М и кола (*до Федора*). А як буде сьогодні з поштою, Федоре?

Ф е д і р (*стрепенувся*). З поштою? Біжу, лечу! Ви що думаете, я боюся? Пхе! За небіжечки Австрії, коли я в Албанії в ту війну ще воював, то не таких там у горах левів бачив, і — не тікав. Ото були леви, пес би їм писки лизав! В два, та де, майже в три рази більші, ніж цей. Та де там три! Чотири, аби-м так жив!..

М и кола (*суворо*). Ну ѿ що далі?

Ф е д і р. Та що має бути... Біжу, лечу, аби-м так жив!.. (*Вийшов на опасання, зупинився, подумав, поплював у долоні й щодуху пошкутильгав направо.*)

М и кола (*підійшов до барометра*). Ще два-три дні такої погоди — і земля зіб'ється в грудку. (*З гнівом.*) І як це, до бісової матері, могло статися?

І в а н. Не знаю. Я знаю лише, що в поле ніхто не вийде, поки цей лев сновигатиме навколо села.

М и кола. І то все, голово?

І в а н. Ні, не все. У селі хтось каламутить воду. То про близьку війну балочки пішли, то про сибирські вічні сніги й про те, що колгоспник — не колгоспник, а все одно всіх нас туди скоро ганяті білих ведмедів пошлють. А коли це не допомогло, пустили на людей лева. Я думав було, це — зайшлі, ті, що пострілюють часом із кущів,— але ні. Ті, дучата, витикалися з лісу й раніше, однаке цього не було. Тут хтось підливає зіллячка щодня, як не

щогодини, хтось, хто не змушений ховатися в лісі.

М и кола. Мій тесть — Штефан?

І в а н. Навряд. Йому, старому Петричеві, ніхто вже не йме віри, та й сам він тепер, либонь, своєї тіні бойтесь. Все лихо почалося... з місяць тому.

Пауза.

М и кола. З місяць тому... (*Тре долонею чоло.*) Стривайте, стривайте! Кого ж ви масте на думці?

Пауза.

І в а н (*встає*). Скажу вам щиро — нікого. Треба насамперед мати, як кажуть, чорне на білому. З сільради дзвонили вже в район.

М и кола (*швидкоходить по хаті наспівуючи*). Правильно зробили. Тільки я гадаю... (*Зупинився.*) Ми самі також справимося. Як і досі справлялися. Охорони чоловік сім...

І в а н. Я восьмий.

М и кола. Я дев'ятий. У кого ще є зброя?

І в а н. Здається, в учительки є револьвер.

М и кола. Учительки не будемо рахувати. А ті, із звіринця, роблять щось?

І в а н. Роблять — багато галасу. Кажуть, спробують заманити.

М и кола. Хай пробують. А коли у них нічого не вийде, влаштуємо ввечері облаву. На принаду пустимо вівцю. (*Пауза. Миколаходить туди й назад.*) Правду кажучи, я їхав сюди з думкою про те, що пшениця вже посіяна... (*Зупинився.*) Що сталося, Іване?

Пауза.

І в а н. Люди не дуже вірять, що в Ясничах земля зможе родити пшеницю...

М и кола. І то все?

І в а н (*кинув капелюх об землю*). Надала мені нечиста сила взяти цю роботу!..

Микола. Здурів! Здурів!

Іван. Вам легко сказати: здурів... Ви сьогодні тут, завтра в Завадові, Пилипівцях, Матківцях, Майдані, Царинках, скажете там, що та й як, тут сійте це, там те, і поїхали собі здорові далі. А мені ї здуріти є від чого! Все валиться на мою невелику голову...

Микола. Іване, Іvasику! Далебі, мені також нелегко. За ці три дні я й восьми годин не спав. Цієї ночі з матківчанами до третьої години сидів, ачив їх протруювати заражене зону насіння. А потім — дивіться... (*Зняв із стіни капелюх, та, подумавши, назад його повісив.*) Пусте! (*Сів на ослинчик, ляскав себе по колінах.*) Я вже також немолодий, Іване. Сьогодні на коні заснув, прокинувся тільки перед порогом стайні, замалим не розбив голову об одвірок. Та й серце мені Освенцім підточил, три з половиною роки Біркенау — це не жарти. Проте, Іvasику, якщо те серце б'ється ще, то лише тому, що с йому тепер, старому, для чого битись. Пам'ятаєте, Іvasику, той ранок, ще за Пілсудського, у дрогобицькій тюрмі, коли ми вперше дістали до рук брошуру «Що таке колективізація?». Ви пам'ятаєте, Негрич, що ви сказали тоді?

Іван (*пожвавішавши*). Зараз. Це було... в сімнадцятій камері...

Микола. Коли я вголос прочитав цю брошуру, ви сказали: «Тепер плював я на їх вирок! Хай дають мені вже не три, а тридцять років тюрми, — все одно в Ясничах колгосп буде...» Сказали?

Іван. Сказав.

Микола. А сьогодні, волею ясничан, ви — голова колгоспу, а я, ваш колишній товариш по камері, — секретар ясничанської партійної організації. Я знаю, ви скажете мені, що Лученяк нишком продав коня, бо то ніби жінчин, а жінка не в колгоспі. Ви скажете мені, що Кудрич приховав те-

лятко, що колгосп мусить поки що вручну сіяти, але ж, пробі, Іване, нашому колективові всього шість місяців, і це перша наша весна, це — наше дитинство, наші перші кроки... (*Захигався, але пересилив слабість, вдавано бадьорим кроком підійшов до відра й хильцем випив кухлик води.*) Ми ще поживемо з тобою, Іване, і хай мене грім поб'є, якщо наш убогий сьогодні колгосп за рік — за два не дасть країні Героя!..

І в а н (*повагом натягає капелюх і встає*). Мені аж лютъ бере на вас, Миколо.

М и кола. Лютъ? А бодай ти скис!..

І в а н. Що то ніби говорите до мене, як до чужого... (*Подивився скоса на образи й знову зняв капелюх та крутить його в руках.*) Як до якогось... (*пригадує*) охвістя!..

М и кола. Іване! А щоб тебе вовки з'їли!.. (*Швидкими кроками підійшов до Івана й обняв його. Озирнулися обидва, чи, бува, хтось не бачить, і міцно розцілувалися.*)

Б а ба О л е на (*з-під верети*). О господи, господи!..

І в а н (*тихо*). Чуєте? Мій Семенко вдосвіта приїхав з Порт-Артура.

М и кола. Та невже? Зовсім?

І в а н. Зовсім.

М и кола. Хай зайде ще сьогодні! Комуніст?

І в а н (*кивнув головою*). Ая!

М и кола. Браво! Скажи йому, щоб мерщій оформився. До речі, на третю годину склич парт-організацію. Мені треба буде ще в район поїхати. Кажуть, суперфосфат завезли. А поки що — доведеться відпочити годинку. (*Перегортає на столі газети.*) Ага! Знову! (*Надягає окуляри.*)

І в а н. Піду. Бувайте, Миколо. (*Зітхнув; йде до виходу.*) А з сівбою ми таки впораємося. Як не сьогодні, то завтра найпізніше. Так і скажіть у райкомі. Аби не думали, що Негрич...

Микола. Страйвай! (*З газетою в руках сів на крісло.*) Тепер вони на Норвегію націлились.

Іван. І що? Приступила?

Микола. А ти послухай! (*Читає.*) «Незважаючи на масові протести норвезьких трудящих, парламент більшістю голосів схвалив приєднання Норвегії до Північно-Атлантичного пакту й надав урядові повноваження підписати цей пакт...»

Іван. І раденькі, мабуть, що дурненькі?..

Микола. Чекай, чекай! Ти слухай далі... (*Читає.*) «Проти приєднання до Північно-Атлантичного пакту голосували одинадцять депутатів-комуністів і два члени робітничої партії. З великою промовою виступив депутат-комуніст Фогт. „Уряд і його прихильники,— сказав Фогт,— квапляться включити Норвегію до Північно-Атлантичного пакту. Ніхто не сумнівається в тому, що цей пакт скерований... проти Радянського Союзу...“» (*Микола опустив голову на груди й заснув; газета випала з його рук.*)

Іван підняв газету, поклав її на коліна Миколі, потім узяв з ліжка ясик і обережно підклав його під голову сплячого.

На опасанні з'являється Параска.

Іван (*прикладав палець до губ*). Цить! Хай поспить хоч трохи... (*Виходить.*)

Параска (*навшпиньки проходить через сцену й прочиняє двері до кімнати Варвари. Тихо.*). Мамо! Майже всі діти поприходили. Вони ще нічого не знали. (*Підходить до плити, наливає кухлик молока, з тарілки на столі бере шматок хліба й усе те подає бабі Олені.*)

Витягнувши шию, входить Штефан.

Штефан (*побачивши, що Микола спить*). Пішов собі старцюга, нема на нього кари!..

Входить Варвара у дозгій темно-сірій пелериці з капюшоном і чорній сукні. В руці у неї туго напханий цератовий

портфель. Вона підходить до ліжка, знімає вовняну ковдру і з допомогою Параски вктує нею коліна Миколи. До кінця дії всі говорять півголосом.

Штефан (*з страхом*). Пробі, Семенко!.. Па-лій! Палій Семенко Негрич! (*Приріс спиною до печі.*)

Варвара (*швидкими кроками йде до виходу*). Семене!..

По східцях піdnімається Семен — середнього росту шатен двадцяти восьми років. Під високим блідим чолом густі брови, такі самі як і у його батька. На щоках майже дівочі рум'янці, які дають йому ще молодший вигляд. У жестах і словах ще більш стриманий, ніж Іван. Тепер він одягнений у короткий петек і військову форму без знаків відрізняння. На ногах ошатні хромові чоботи. Капелюх невеличкий, такого самого крою, як і в батька, лише криси його по-парубоцькому відігнуті.

Штефан (*тримтячими губами*). Повернувся сатана! Бодай вас, Негричів, землењка не носила за моє сіно, за мої недоспані ночі.

Параска (*з серцем*). Цить, діду! (*Витерла здорову руку об спідницю.*)

Семен поцілував руку Варвари, поздоровкався з Параскою, потім подивився знерухомілими раптом очима на Штефана. Той витягнув голову, як бик перед атакою, замімрив щось і, заплітаючи ногами, метнувся надвір.

Семен (*кинув головою в бік Штефана*). Жаль, що лишили.

Варвара. Це я. Ледве вблагала Миколу. Треба ж мати серце для старенъких, Семене. Вони обосій так уже на божій дорозі.

Баба Олена. О господи, господи!.. (*Допила молоко й сховала голову під верету.*)

Семен (*швидко усміхнувся*). Чую, що на божій...

Варвара. За листи — низький поклін, Семене. (*Зробила реверанс.*) Вони мене багато чого навчили.

Семен (*збентежений*). Не може бути...

В а р в а р а (*кивнула головою*). Почекай, прокинеться Микола, і він тобі скаже; твій запал заразив і мене. Як не дивно буде тобі почути це від мене, але клянуся: я полюбила свою роботу, як життя...

Семен відвернув лице, потім швидко стиснув руку Варвари і пустився йти.

В а р в а р а (*з докором*). Семене!.. Вже?!

Семен (*кругить у руках капелюх*). Я хотів побачитись з інженером, та вони, кажете, сплять...

В а р в а р а. Зате ми з Параскою не спимо...

Семен. Параска! Виросла як...

Параска, що досі поралася біля плити, уникаючи погляду Семена, хихкнула в рукав.

В а р в а р а (*до Параски*). Цить, реготухо! Збирайся до школи. (*Взяла Семена за руку.*) Приходь надвечір до нас. Поговоримо, якщо тільки цей тривожний день дозволить нам на це...

З правого боку з'явився **Лука**. Побачивши його, Параска ще більше заглибилася в свою роботу.

Лука. Добриден! Здається, Негрич. (*Не спускає очей із сплетених рук Семена й Варвари.*)

В а р в а р а (*пускає руку Семена*). Не здається, а таки він. Подайте собі руки. Адже ви народилися під тим самим ясничанським небом.

Пауза. Молоді люди подають собі руки. Далекий протяжний левиний роз.

Лука. На цьому блакитному ясничанському небі починають сьогодні збиратися хмари.

Семен і Варвара піднімають голови.

В а р в а р а. Вони невидимі, ці твої хмари.

Лука. Але чутні.

Семен. До завтрашнього дня лева ми спіймаємо або — вб'ємо.

Лука. А завтра?

Семен. Завтра ми посіємо.

Лука. Що ж, добре. Щасти боже! (*Виходить.*)

Варвара (*з вдаваною байдужістю*). Луко, куди це ти?

Лука. В ліс хочу пройтись.

Параска кинулась до дверей.

Варвара. Сьогодні? Чого?..

Лука. Може, лев покалічив якусь дитину й вона блукає лісами, спливаючи слізми та кров'ю, та кличе: «Рятуйте!..» (*Пішов.*)

Семен (*після короткої паузи*). Чого він хоче?

Варвара. Прости юому, Семене. Він багато витерпів, скитався світами, насилу вирвався з Західної Німеччини...

Семен (*задумався*). Це друга сьогодні зустріч. Чого він хоче?

Варвара. Семене...

Семен звів на неї очі. Пролунав шкільний дзвінок.

Мені час до школи. Проведи мене, Семене. (*Спускається по східцях, раптом зупинилася й підняла голову.*) А проте небо сьогодні над нами блакитне-блакитне.

Пішли Параска не відригає очей від напряму, в якому пішов Лука, потім втирає кулаком слізозу й біжить за ним назирцем. Микола ворухнувся уві сні, газета з шелестом падає на підлогу. Під звуки далекого шкільного дзвоника опускається завіса.

Кінець першої дії.

ДІЯ ДРУГА

Та сама обстановка, тільки сонце світить уже з правого боку. Високо над горами повисли золотаві барабанці. На кріслі, де у першій дії спав Микола Воркалюк, розсівся й хропе Федір Квітка. Пролунав той самий дзвінок, що й наприкінці попередньої дії. Відчинилися двері, і знадвору по-вагом входить Штефан. Побачивши Федора, він прискорив ходу, підійшов до сплячого й термосить його.

Штефан. Ти що, очманів, старцю? Влазить того, як безрога, у чужу хату й на панському кріслі ач якого хропака затинає, нема на тебе божої карі! Ану, вставай, лedaщо!

Федір (*закліпав віями*). Свят, свят, свят! А, це ви, Штефанчику, бог би вас любив!.. (*З острахом.*) А двері одчинені!.. Штефанчику, двері одчинені, він може ввійти...

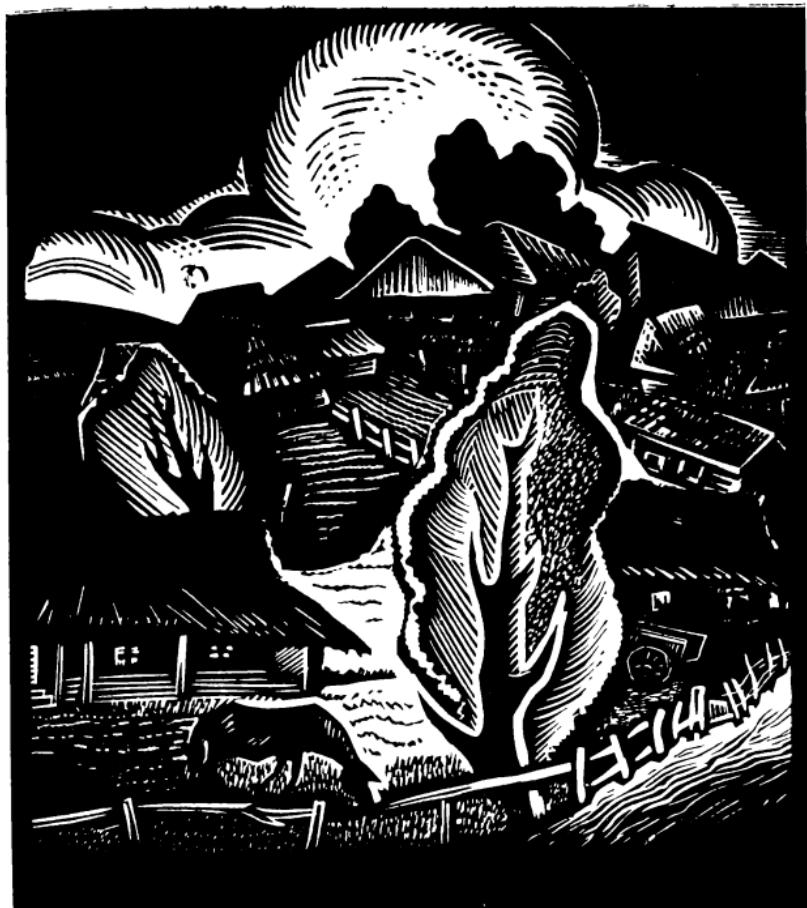
Штефан. Хто може ввійти?

Федір. Лев!..

Штефан. Брешеш! Я ворота зачинив.

Федір. Ха-ха! Ворота! Він на п'ять, де там на п'ять, майже на десять метрів угору стриба, а ви — ворота! Ха-ха! О! Він не такий дурний, як ми з вами, Штефане! Та що там лев! Візьмемо, наприклад, такого простого мужицького лелеку. Йду я ото позаторік облазом і дивлюся: етоїть молодий лелека на одній нозі й гадюку ковтає. Ковтнув раз, аж глянь — вона з-під хвоста його шусть — і вилізла жива та здоровая!.. Лелека клюнув удруге, та не встиг, сердега, озирнутися, як вона вже знову на траві повзає. Так вам було і третій раз, і четвертий, а на п'ятий раз подумав сирота-лелека, подумав, а потім вам як не візьмете, як не покришить гадюку на порції! І що ви думаєте? З'їв, і гадюка більше не вилізла. Скажіть, Штефанчику, вигадали б ми з вами на його місці таке? Га?

Штефан. Ну, годі баки забивати, лedaщого! Ауф?

Федір (*миттю підвівся*). Тыху! І нестяմився, як встав.. Так ота клята австрійська команда вжерлася мені ще з тих часів у кров і плоть. А вас, Штефане, бог покарас за те, що ви мене ледаціюю називасте. Як же я піду чотири кілометри на пошту, коли там на дорозі, може, цей дідьчий лев зуби на мене точить? От я й чекаю на попутну машину. (*Позіхнув і перехрестив рот.*)

Штефани. Півмилі від дороги на машину чекаєш? Страйвай же, прийде зять і дасть тобі таку машину, старцюго!..

Федір. А ви краще не називайте мене старцю-го. Ого! Скінчились старці! То ви самі, Штефанчику, зійшли на казна-що. Ви колись і Івана Негрича старцем називали, а спробуйте тепер, будьте ласкаві, спробуйте! Хотів би я це почути й побачити... (*Жалісно.*) З мене глумитися не штука, я що — каліка, ще з тої війни італійську кулю в живому тілі ношу. Я що, я — бідний. (*Схлипнув.*)

Штефан (*глумливо*). Йди у колгосп — будеш багатий!

Федір. А піду. Щоб ви знали, піду! Тільки жінку укосъкаю. Як тільки вона перестане плакати, піду. Є у мене півтора морга, півтора й далі буде, як не більше. А у вас було понад сто, а лишилась піч, та й то зятева. (*Засміявся в кулак.*)

Баба Олена. О господи, господи!..

Федір. О! Так само і моя! (*Пошкутильгав до печі.*) Бабо Олено, ви вже знаєте?

Баба Олена. Що?

Федір. Лев утік із звіринця.

Баба Олена. Хто?

Федір. Лев, кажу.

Баба Олена. Який лев?

Федір. Лобатий, окатий!

Баба Олена. А що йому треба?

Штефан. Іди, йди! Не мороч голову дурній бабі!

Баба Олена (*до Федора*). Що він тобі каже?

Федір (*показує рукою*). Рот!.. Рот Штефана мені затуляє.

Баба Олена. Рот? Болячка б його задавила, ірода. Не дасть до мене людям доступити, катюга! Ото мучитель, ото злодій!

Штефан (*у нього затамувало подих від ображи*). Я, Штефан Петрич, газда над газдами,— злодій?!

Б а б а О л е н а . Злодій! Злодій! Злодій! І все життя твоє злодійське!!! А так! А так! А так!

Ш т е ф а н . А так, кажеш? Ну, тепер перехрестись, відъмо! (*Витяг з-під ліжка костур.*)

Ф е д і р (*машинально перехрестився*). Христе-боже! Ще в свідки потягнуть.. (*Стрілою вилетів з хати.*)

Ш т е ф а н (*не тямлячи себе від люті*). Уб'ю!..

Б а б а О л е н а . Ой, уб'є, злодій! Злодій!.. Злодій! Ой!

Штефан вдарив її костуром у плече.

(*Кричить.*) Ой матінко божа! Уб'є!..

Вбігла знадвору В а р в а р а , за нею о . Ю л і я н .

В а р в а р а . Вуйку Штефана!

Б а б а О л е н а . Ой, убив, ірод! Убив, поганець. Убив, злодій!

В а р в а р а (*підходить ближче*). Це що таке! В нашій хаті?

Ш т е ф а н . В якій вашій? За свої гроші, за свою кервавицю для покійної дочки збудував, а ти, циганське насіння, кажеш «у нашій»? Повиздихали б ви всі без мене, як руді миші. А тепер...

В а р в а р а (*перебиває*). А тепер — замовкніть і більше ні слова!

Ш т е ф а н . Це ти мені кажеш, циганя навіжене?..

В а р в а р а . Вам, Штефана Петрич!

Ш т е ф а н . Я приголубив тебе малим дитятком, коли мого брата Петра й ту його циганську заволоку у війну холера побила, а ти...

В а р в а р а . Мою матір залиште в спокої. Досить ви наглушились над нею, коли вона була жива.

Ш т е ф а н . І я, дурень, годував тебе, одягав, у школи посылав...

В а р в а р а . Ви взяли весь ґрунт мого батька.

Штефан. І тому ви тепер посіли все, що мав. (*Піднімас кулаки.*) О, будьте ж ви про...

Варвара (*перебиває*). Вийдіть! Там вас трохи прохолодить, тоді повернетесь у хату. Але тепер — вийдіть!

Штефан постояв хвилину, опустив кулаки, зігнувся в три погиблі й прожогом вибіг з хати. Варвара підійшла до баби Олени

Баба Олена. Ой Варваронько, сонце мое... Спасибі. Мало не вбив мене, злодій. Подай, серце, води!..

Варвара (*подала їй кухлик води*). Пийте на здоров'я. (*До о. Юліяна.*) До речі, відтоді, як Штефан з вуйною переселились до нас, така історія трапилася вперше. Не знаю, чим пояснити цей раптовий спалах Штефанової самовпевненості. І ще одне питання мене турбує: де Параска? В школі її не було... (*Підійшла до плити, заглянула у горщики.*) І вдома також. Обід готував Штефан.

О. Юліян. Може, налякалася лева й сидить десь у сусідів?

Варвара. Ні, це не скидається на неї.

О. Юліян. У наш час день для мене не скидається більше на день, а ніч на ніч.

Варвара. А як ви думаєте: це добре чи ні?

О. Юліян. Я... не знаю.

Варвара. Невже... не знаєте?

О. Юліян (*похилив голову*). Ось уже три роки я живу думкою про новий дзвін. Його голос вколисував мене до сну, він лунав у моїх вухах наяву, він бадьорив мене у найтяжчі хвилини. Спочатку мені здавалося, що це співає в мені скорботна душа старого дзвоня, перелитого гітлерівцями на гармати, але згодом мое серце повірило, що голосом примарного дзвоня говорить зі мною бог. Почався найщасливіший, як мені здалося, період у моєму житті, період, коли власне страждання

приносить радість, а біль стає насолодою, бо з них народжується велич твоєї душі. Та сьогодні, коли я почув цей страшний звіриний рев, щось у моїх грудях надломилося, стихло. Так стихас надтріснутий дзвін.

Варвара. Вам принаймні допомагає в таких випадках молитва. (*Сіла на ослінчику, обняла рукаами коліна й склонила голову.*)

О. Юлія. Коли я вперше побачив потрощену долоню Параски, мені хотілося цілувати цю спотворену дитячу руку, бо в моїх очах ці її рани були ранами Ісуса, ранами, з яких слозить любов, всеобіймаюча любов, що входить у плоть і кров людини, стає полум'ям її душі й зорею серця. Ця любов, і лише вона, була моєю подругою в золотому тумані останніх років.

Варвара на коротку мить підняла голову.

На гнів, на ненависть до тих, які завдали дитині цю рану, в моєму серці місця не знайшлося. І от сьогодні вранці я вперше відчув її палючий смак. Я пробував молитися, але навіть молитва звучить сьогодні в моїх устах як гімн ненависті.

Варвара. І ви вважаєте, що саме так? Що це можливе?

О. Юлія. Що саме?

Варвара (*з вдаваним спокоєм*). Ну, ця раптова метаморфоза, чи як її там,— коли любов, раптова і сильна, як буря, так само раптово поступається місцем... ненависті?

Пауза.

О. Юлія (*тихо*). Я думаю, що ненависть, як і любов, народжується довго, але, раз народившись, вона схоплюється, як буря. Тільки... чому ви питаете мене про це?

Варвара (*швидко підвелася з місця*). Оце і вся ваша відповідь?

О. Юлія н. Прошу вибачення, але я не знат, що... справа зайдла аж так далеко.

Варвара швидкими кроками ходить по хаті, похряскуючи в хвилюванні пальцями. Потім скопила пелерину й портфель і пустись іти до своєї кімнати.

Про те, що я відчуваю тепер, сказати вам не можу. Я можу лише сказати, що я про це думаю.

Варвара (зупинилася). Говоріть...

О. Юлія н (тихо, рисуючи щось палицею на підлозі). Я думаю, точніше кажучи, я боюся, що ця... як ви сказали, буря може скінчитися громом. Громом з ясного неба.

Варвара (оволодила собою). Що вам дає підстави так думати?

О. Юлія н (зітхнув). Сам не знаю. Може, те саме, від чого так тремтять у цю хвилину ваші губи.

Варвара відвернула голову.

Одні називають це логікою фактів, інші — інтуїцією, а ще інші... (Змовк.)

Варвара (глухим голосом). А ще інші?

О. Юлія н. Передчуттям.

Варвара повільною ходою йде до своєї кімнати. Пона затисненої в руці пелерини тягнеться за нею по підлозі.

Варвара (в дверях). Вибачте, я тільки переодягнуся. (Вийшла.)

Баба Олена (яка вже деякий час спостерігала з-під верети сцену між о. Юліяном та Варварою). Отче... Отченъку!..

О. Юліян, задуманий, підходить до печі.

(Витягла з-під верети невеличкий вузлик.) Отченъку... скловайте на церкву. Може, іконостас зробите новий або кіот, бо той уже, мабуть, потъмянів,— давно не бачила, зовсім сліпа стала. А як лишиться

щось, то при дорозі файний хрест поставте й напишіть: «На славу божку офірувала Олена Петрич».

О. Юліян намагається розв'язати вузлик.

Боронь боже, отченьку, сховайте, зараз же сховайте. Мого ката немає?

О. Юліян (*подивився*). Нема.

Б а б а О л е н а . Христа ради, сховайте! Побачить ще у вас і уб'є мене, напевне уб'є! А вас, чого доброго, також.

О. Юліян нерішуче ховає вузлик до кишені сутани.

Вислухайте, отченьку, мою сповідь святую... Otto позавчора, ще не благословлялося на світ, як устав мій старий і поволі, на пальцях, наче тать нічний, вийшов надвір. Чекаю, чекаю — нема. Думаю: заслаб, гаспид. Злізла я з печі, іду, шукаю — нема. Аж дивлюся — йде Штефан росами з лопатою в руках. Присіла я за возом і все вам чисто бачу. Ткнув старий злодій лопату під хлів, приставив драбину до клуні, виліз і щось там під черепицею ховає. А коли зліз, я вже була на печі. До самого вам ранку теліпало мною від страху. А вчора, коли він повіявся ловити рибу, я насилиу притягla драбину, насилиу вилізла й оцей вузлик намацала. Розв'язала його і охнула з дива: щире золото, бог мені свідком. Наручник золотий, і то який золотий, та три персні: дві обручки й один з каменем, мабуть, заручний... От душогуб проклятий! Мабуть, когось зарізав, панів якихось. Ой, серце, мое немічне серце обізвалося знову... Сидить уже над моею душою смертонька з косою. Отченьку! Ще вам одну таємницю повідати хочу. Тільки погляньте, мої золоті, чи немає там за дверима мого ворога...

О. Юліян підійшов до дверей, визирнув і кивком голови заспокоїв бабу Олену.

Вже заодно і його, і свій гріх скажу. Ви збираєте, отченьку, у людей гроші на новий дзвін, а старий у нас під носом лежить. Лежить і чекає, поки добри люди не прийдуть з лопатами, не викопають його і не піdnімуть знову на високості, на хвалу божу і людську.

О. Юлія н (*голосно*). Неправда!..

Б а ба Оле на (*хреститься*). Хрестом перед вами лягаю, на божий хрест присягаю! Як вивозили наш дзвін мадяри, мій старий перестрів їх за селом. Три кварти спирту та ще пів свинячого клуба виніс для них з комори. За те вони завезли дзвін на наше поле, на Кущу леваду, й там скинули в пашенну яму. Ввечері Штефан тицьнув мені в руки рискаль і потяг з собою на леваду закопувати дзвін. «Віднині,— каже,— це мій, Петричів, дзвін, і зась людям до нього! Прийдуть більшовики — не дам більшовикам, прийдуть інші — подивлюся, чи дати варто, чи вони зі мною, газдою над газдами, чи проти мене... А якщо не діждусь я свого дня, якщо забере мене господь Саваоф у небесні краї свої, то я візьму з собою оцей дзвін і понесу перед божий престол: «На тобі, всевишній, багатирський дар від раба твого, багатиря Штефана! Хай він голосить небу й землі і цілій вселений про твою і мою славу...» Закопали ми, отченьку, дзвін, і закопала я з ним свій спокій. «Уб'ю,— сказав,— коли мовиш комусь слово!» І я, грішниця, мовчала. Але нині я вже не боюся, нині я вже на божій дорозі й перша стану перед господнім престолом. Тож відпустіть рабі божій Олені смертний гріх, преподобний отче!..

О. Юлія н (*перехрестив її*). ...Отпускаєши нині...

На порозі з'являється Параска з оберемком весняних квітів. Лице її пашить від збудження.

Б а ба Оле на. Між двома смереками знайдете дзвін, під білим каменем!..

О. Юліян (*помітив Параску й рухом руки дає бабі Олені знак, щоб змовкла*).

Баба Олена ховає голову.

Параско!

Почувши голос о. Юліяна, Параска здригнулася від несподіванки.

Йди покажися на очі мамі. Вона занепокоєна.

Параска знітилася, зробила кілька кроків, та посеред хати зупинилася.

Параска. Я була в лісі, збирала квіти.

О. Юліян. Сьогодні в лісі? І не боялася?

Параска (*відвернула голову*). Ні.

О. Юліян. Дивно.

Параска. В разі чогось, ми могли вилісти на дерево.

О. Юліян. «Ми»? Значить, ти не була одна?

Параска відвернулася. О. Юліян підійшов до неї, погладив по голові й попрямував до виходу. На порозі своєї кімнати стає Варвара. О. Юліян хоче їй щось сказати, показуючи рукою на Параску, однак, передумавши, він мовччи виходить.

Варвара (*на ній костюм з картатого шотландського матеріалу у блакитному тоні й темносиня краватка, наопашки строкатий гуцульський кептар*). Я нічого не розумію, дитино моя... (*Наближається до Параски*.)

Параска (*після короткої паузи кидається з риданням до ніг Варвари, квіти розсипаються по підлозі*). Мамо! Матусенько!..

Варвара (*підіймає її*). Встань... (*Витирає Парасці хусточкою слізози*.) А тепер (*відійшла від неї*) позбирай квіти. (*Стала біля дверей, що виходять надвір, і скрестила руки на грудях*. Її несподійний погляд зупинився на фляконі, що стоїть на

вікні. Варвара наливає у флакон води й ставить його на стіл.) Вже позбирала?

Параска. Вже.

Варвара. Ось флакон.

Параска кладе квіти у флакон.

А тепер можеш їх поставити, де хочеш.

Після короткого вагання Параска ставить флакон на фісташкову гармонію.

(Закусила губу.) Так. (Пауза.) Я тебе слухаю. Де він?

Параска (*підійшла до неї впритул, звела на неї очі і раптово відвернулася цілим корпусом. Варвара взяла її за кисть здорової руки. В цій позі відбувається діалог*). Пішов у село, сказав: «Зараз прийду». (Пауза.) Сьогодні ранком, мамо, коли я побачила, що він іде в ліс, я жахнулася й побігла за ним. Я гукала, кричала, але він не зупинився. Він ішов так швидко, що в мене затамувало подих. За потоком він зник у мене з очей. Мені стало лячно, але ноги несли мене самі далі. Потім я побачила його. Він сидів на пні, затулив руками очі й сумно похитував головою. Я знала: він... (звела очі на Варвару) думав про тебе... Тільки про тебе. (Притулила щоку до Варвариної руки.) Я назбирала квітів і сіла біля нього на землі. Тільки тоді він мене помітив. Ми довго мовчали. Потім він поцілував мене в голову й сказав: «Іди додому».

Варвара цілує голову Параски.

Але я не пішла, мені здавалося, що я не повинна лишати його самого. Десять недалеко заревів лев, і мені знову стало лячно. Та потім, коли Лука почав говорити, мені стало ще лячніше...

Пауза.

Варвара. Говори, я уважно слухаю тебе, донечко.

Па раска. Мамо... Це, либонь, страшна річ -- убивати людину, та ще коли вона не сподівається цього?

Варвара (*схвильовано*). Я не розумію тебе, Параско!..

Па раска. Тим краще. (*Схилила голову на груди.*) Чому твоя рука тремтить, мамо? Вибач, ще я тебе так стривожила.

Варвара. Ні, не ти...

Па раска. Мені навіть цього лева жалко було б убивати. Змалку він мучився за гратами, великий лев у малій клітці, а тепер, коли він на волі, його левине горе стало, мабуть, ще важчим, бо сьогодні кожна жива істота — його смертний ворог, і навколо нього не пустиня, а пустка, і з неї визирає тільки смерть.

Варвара. А все ж таки його доведеться вбити, щоб могли жити інші.

Па раска (*зітхнула*). Ти, як завжди, маєш рабцію, мамо. Його доведеться вбити, як убивають вовка. Але... але скажи, мамо, кому були на заваді мій батько — старий килимар, моя мати, мій брат?..

Варвара (*повернула Параску лицем до себе*). Ти чого це... раптом згадала?

Пауза.

Па раска. Мамо, скажи, ти, мабуть, знаєш, ти повинна знати... Хто наслав на нас тоді поліцаїв? Хто? Я, клянусь, нікому не скажу. Адже їх уже жодна сила не воскресить. Я хочу лише знати, мамо, чи ж можу з спокійним серцем дивиться йому у вічі!

Варвара. Кому?!

Пауза.

Па раска. Тому, хто приніс мене сюди з лісу. Варвара (*відштовхнула її*). Ти про Семена?

Пауза.

Па раска (*не піднімаючи голови, говорить крізь сльози*). Я не можу, мамо, не вірити Луці.
(*Обняла Варвару й притулилася до неї.*)

Варвара. Адже ж... мені він цього не говорив.

Па раска. Мені він також не сказав би цього, якби... Семен Негрич не повернувся в село.

Варвара. Чому ж він думає, що це зробив Негрич?

Па раска. Опівночі, коли Лука виводив нас із села, під лісом перестріла нас якась людина. Лука пізнав у ній Семена, що повертається з далекої косовиці. Він єдиний нас тоді бачив.

Варвара. Так. І Лука досі мовчав про це.

Па раска. Я ж тобі, мамо, сказала...

Варвара. Ти мені дуже мало сказала, Параско. Будемо сподіватися, що більше скаже нам... час... і сам... Лука!

Входить Лука.

Па раска. Мамо...

Варвара. Візьми собі обідати і йди до моєї кімнати.

Лука мовчки стоїть на порозі. Параска з мискою і шматком хліба виходить надвір.

Лука. Що це значить?

Варвара. Це значить, що я хочу поговорити з тобою віч-на-віч.

Лука. Вона — сказала тобі?

Варвара. Так, вона — виручила тебе.

Лука. Адже ти все одно не повірила б мені.

Варвара. Чому?

Лука. Тому, що ти не хотіла б повірити. За ті роки, за цей час, як мене не було тут, ти навчилася дивитися на світ очима Негричів.

Варвара. Знову... ревність?

Лука. Ні, щось більше,— ненависть. (*Підійшов до Варвари і взяв її руку.*) Не тебе я, зви-

чайно, мав на думці, а те, що густим лісом виростло між нами за останні роки,— хащею, крізь яку я бачу лише скорботну тінь давньої Варвари.

Варвара. Але ж ця «тінь» вийшла тобі назустріч з добрым словом і щирим серцем, Луко.

Лука. То було вчора.

Варвара. Це буде й завтра, якщо...

Пауза.

Лука. Якщо я почну служити твоїм новим богам, так?

Варвара. Не богам — людям, Луко.

Лука. Ах, людям! Можна знати яким?

Варвара. Твоєму батькові...

Лука. ...Негричам, які палили дідове сіно і в темну ніч тероризували його пострілами у вікно.

Варвара. І Негричам, і Урбановичам, і всім тим, хто споконвіку любив цю землю і хто тільки сьогодні має право сказати про неї «моя».

Лука. І ти...

Варвара (*перебиває*). І я! В роки моєї юності, про які ти говориш з таким розчуленим, я блукала в тумані, як Параска в ту криваву для неї ніч. Данило подав мені руку і попровадив мене за собою. Не минуло й півроку, як попровадили його, і він не повернувся більше до мене. Коли Микола розповів мені про його мученицьку смерть за ключими дротами Освенціма, коли він розповів мені про мільйони таких самих смертей, коли я нарешті побачила дещо й своїми власними очима, я зрозуміла, що фашизм — це смерть; я люблю життя й хочу йти за тими, хто смертю смерть поправ і створеним для життя дарував життя та навчив боротися за нього і в ім'я його. А ти... На милий біг, хто ти? (*Пріпала до його плеча.*)

Лука. В моїх жилах тече кров Петричів. Непокірлива, горда і — неповгорна.

Варвара. Чому ж ти в такому разі їхав сюди?
Чому повернувся на мое горе?

Пауза.

Лука. Заради рідної землі, заради тебе. Але земля вже, бачу, не та, тому, мабуть, що не моя вона і не наша, і ти — також не та, дарма що люблю тебе навіть такою.

Варвара (*схилила голову на його плече, очі її спрямовані в простір*). Якби мені хтось всесильний сказав: «Умри, і тоді твій Лука стане таким, яким ти хочеш його любити», — я б з рукою на серці відповіла: «Гаразд. Я згодна».

Лука поривчасто обняв її й поцілував.

І я вірю, що ти будеш таким.

Пауза.

Лука. А якщо віра твоя виявиться сліпою? Що буде тоді?

Варвара. Я не знаю, що буде тоді. Я знаю лише, що є речі, яких я прощати не вмію нікому й ніколи: брехні та зрадництва.

Пауза.

Лука. Так... (*Підійшов до фігармонії й тихо заграв лейтмотив з опери д'Альбера «Долина».*) Варвара сперлася спиною на одвірок і не спускає з Луки очей.

(*Не піднімаючи голови від фігармонії.*) Семенові також не простиш?

Варвара. Якщо це виявиться правдою, не прощу. Тільки чому ти не сказав цього своєму батькові?

Лука. Дуже просто. (*З іронією.*) Він, як людина винятково принципова, передав би справу в руки владетель, а я цього не хочу.

Варвара. Чому?

Лука. У мене немає прямих доказів, а хто ж

повірить слову людини, на яку навіть рідний батько дивиться спідлоба? Я не кажу вже про те, як глупо було б зариватися сьогодні з родом Негричів, з родом «застрільників колгоспного руху в селі Ясничі»... Це могло б, чого доброго, скінчитися тим, що на лаву обвинувачених посадили б не його, а мене, «поверненця».

Варвара. Ти певен цього?

Лука. Майже.

Пауза.

Варвара. Мені тепер ясно: один із вас напевно розквітается...

Лука (*схопився з місця, підійшов до Варвари і обняв її*). Ти могла б... могла б коли-небудь повірити, що це зробив я? Варваро... (*Обціловує її лицце*)

Варвара опустила руки, заплющила очі, стиснула губи у стримуваному плачі і похитала головою.

Варвара. Ні! Мені здається, я не мала б сили повірити в це, милий...

Вони й не зчулися, як на порозі з'явився Микола з наголовачем і віжками в руках. Побачивши їх, він крякнув, Лука й Варвара відсахнулись одне від одного. Мугикаючи свою пісню, Микола повісив наголовач, капелюх і куртку, підійшов до фігармонії і опустив з грюком її віко.

Микола. Обідали?

Варвара. Ні.

Микола. То давайте пообідаємо!

Пауза Варвара ставить на стіл миски, ложки й два горщики, потім кладе в тарілку кулеші й наливає молоко.

Варвара. І як же там? Лева не спіймали?

Микола. Ні. Він подався за Кичеру, у Чорний бір. Сьогодні ввечері робимо облаву. Над Ведмежим плесом. Ці, циркачі, кажуть, нібито він звик пити на смерканні воду. (*Сідає до столу.*)

Варвара. Сідай, Луко! (*Несе миску з іжевою бабі Олені*).

Микола. Це давно у вас?

Лука. Тату...

Микола (*перебиває*). Я не тебе питаю!

Пауза.

Варвара. Ні, недавно. Лука приїхав всього п'ять тижнів тому.

Микола наспівує.

Микола. Роман?

Варвара мовчить.

Лука. Ні. Більше.

Микола (*подумав*). Що ж, гаразд. Тільки вона — працює.

Лука (*спустив очі в миску*). Я також не звик сидіти довго склавши руки.

Микола (*їсть*). Я думав уже про музичну школу Зрештою, можеш учителювати і тут. Дітей нема кому вчити співу. Що ти скажеш, Варваро?

Варвара. Я ще не думала про це, швагре. (*Кличе з порога*.) Параско! Скажи дідові: обідати пора! (*Сідає до столу*.)

Микола. Ще три дні такої погоди — і земля буде не земля, а камінь. Хотів би я знати, хто втяв цю штуку з левом?

Варвара. Підохріння є?

Микола. Є. У Семена Негрича.

Варвара. Як? На Семена?

Микола. Я сказав: у Семена.

Лука. Самовпевнений парубок.

Микола. Не хоче тільки назвати імені. Каже: рано. Ніби розумний хлопець і такий дивак. (*До Варвари*.) До речі, він знає про вашу... тсс... дружбу?

Варвара. Мабуть, не встиг іще знати.

Микола. Буде нудити світом, бідолаха. Хто зна, чи не через тебе він так поспішав з армії сюди...

Варвара перестала їсти, входить Параска.

Параска. Дідо не хочуть їсти. (*Порається коло плити.*)

Пауза.

Лука. Значить, в особі Семена я матиму неблаганного ворога.

Микола. Не думаю. Семен — комуніст, крім того, він вірний син свого батька і проти нього не піде.

Лука. А ти як думаєш, Варваро?

Варвара (*встала від столу, збирася посуд*). Я воліла би поки що про це не говорити.

Микола. Дивна відповідь.

Варвара. Дивна? Чимало дивних речей діється у нас, любий швагре.

Микола. Ти про цю історію з левом?

Варвара. Не тільки про історію з левом. (*До Параски.*) Параско, вийди на хвилину!

Параска виходить.

Як ти думаєш, Миколо, хто винен у смерті родини Розенкранців?

Микола (*встав і, мугикаючи, почав ходити по хаті*). Чому тобі раптом спало це на думку?

Варвара. Ти не відповів мені на питання, швагре.

Пауза.

Микола. Я тоді вже сидів в Освенцімі, а Лука пояснив усе те. Поліцаї перестріли їх у дорозі й захотіли зайвий раз поживитися чужим майном...

Варвара. А якщо вони перестріли їх не випадково?

М и кола. Ти думаєш, іх підіслав хтось?

Л ука (*встає*). Я певен цього, тату. Чого б шукали дороївські поліцаї на такій далекій царині?

Пауза.

М и кола. Гм. Жаль, що жодного з них не вдається нашим спіймати. Вони б тепер сказали правду. Без них — навряд чи вдастся розкусити цей горіх...

В арвара. А я не знайду спокою, поки не розкушу його.

М и кола. Твердий горіх.

Л ука. А може, тобі лише так здається? Ти, тату, сказав: «Хтось хотів поживитись майном Розенкранців...»

На порозі став Семен Негрич. З-під розгорнутого петека визирає дуло автомата. Лука не помітив Семена.

Може, варто пригадати, хто в нашему селі ще перед війною, ще перед першим приходом Червоної Армії, уславився як рицар темної ночі? Хто...
(З очей Варвари прочитав, що хтось стоїть на порозі.)

С е м е н. Говори далі, Луко.

Пауза.

Л ука. Хто косив сусідську молоду кукурудзу, хто підпалював чуже сіно, хто крав курей?..

С е м е н. Брешеш, Штефанів унуку!

Пауза.

М и кола (*схильований*). Це що?

Л ука. Вдар у стіл — ножиці обізвуться.

С е м е н. Я сказав: брешеш, Штефанів унуку! Я ніколи ні в кого й нічого не крав. Так, я двічі палив Штефанове сіно. Так, я скосив раз у нього молоду кукурудзу. Але це робили також інші, бо

і іншим в'ївся в печінку твій дідо. Ти багато чого сам знаєш. Коли мій вуйко Василь їхав на заробітки до Америки, Штефан позичив йому сто доларів, а вексель дав йому підписати на двісті. Минув усього рік, і Штефан купив Василеву землю на ліцитації. Василиха прокляла твого діда й зниділа, лягла у труну, але від цього Василева земля не перестала родити, та не для Василихи вже і не для нас, Негричів, а для Штефана. Мені було тоді всього сімнадцять років, і мої груди не могли вмістити такої кривди. А курей я не крав, і нічого не крав, як немає й не було халамидників у роді Негричів. Крали, і не тільки крали, Штефанові полигачі, ті, що вийшли з його дуківської школи.

Лука (*потемнів від гніву*). Ти... про кого це?
Варвара. Годі!

Пауза.

Микола. Починається...

Семен. Вибачайте, та кров моя — не вода. І так уже зсушила мене сьогодні зла година, а цей іще — додав серця...

Микола. Знову щось сталося?

Семен. Досить і того, що сталося сьогодні вранці. Хтось хоче зірвати сівбу. Хтось, кому немиле життя.

Лука. Лев?

Семен. Ні, гірше. Лева доведеться пристрелити, лише згнітивши серце.

Лука. А людину — з легким серцем? Кого-кого, а тебе я розумію, Семене...

Варвара. Луко, годі!

Микола. Як піvnі! Далебі, як піvnі. Наче одного дерева яблука.

Варвара. Одному з вас доведеться вийти. Луко, Семен наш гість.

Лука. Ти маєш рацію, Варваро. (*Швидко виходить надвір.*)

Микола. От горе! (*Дивиться на стінний годинник.*) Скоро виrushimo в дорогу. До заходу сонця мусимо бути над Ведмежим плесом. Де батько?

Семен. Він сказав, що прийде по вас.

Микола. Тим часом я трохи перепочину. А з Лукою ти даремно зайвся. Сам бачиш, він приїхав звідти з хворою душою. Може, його радніше жалкувати треба. Крім того, він здібний музикант.

Семен. Боюся, що ми з вами, товаришу інженере, не вилікуємо цієї його хвороби.

Варвара стиснула Семена за руку.

Микола. Гм... (*Мугикаючи, пішов у свою кімнату.*)

Пауза.

Варвара. Ти забуваєш, що Лука — його сдиний син.

Семен. Я хотів би про це забути.

Варвара. І що? Несила?

Пауза.

Семен. Поки що я нічого про це сказати не можу.

Варвара. У своїх листах ти був одвертіший, Семене.

Семен. Від вас я досі нічого не тайв.

Варвара. Нічого? Як перед богом, Семене?

Пауза.

Семен. В бога я не вірю. В одному ї тому самому серці немає місця і для бога, і для людей.

Варвара. Так, ти писав мені це. Одного лише ти не сказав у своїх листах: чи ти підняв би руку на людину, яка... тебе не скривдила.

Семен. Лука не скривдив мене, учителько.

Варвара. Я не його мала-на думці, Семене.

Семен. А кого ж?

Варвара (*опустила вій, мне руками хусточку*). Я просто так спитала.

Семен (*тихим голосом*). Ні, це не просто так. Між мною і вами, учителько, пробіг чорний кіт. Боюся, що його пустила та сама рука, яка випустила з клітки лева.

Варвара (*стрепенулась*). Невже ти думаєш, що це — він?

Семен. Хто — він? (*Пауза.*) Ви зблідли, учителько...

Варвара. Він — дорогий мені, Семене.

Пауза.

Семен. О!..

Варвара (*низько схилила голову*). Так. (*Простягла руку до Семена, але рука її повисла в повітрі й упала.*) Сталося! (*Безпорадно розвела руками.*) Гот я, горда Варвара Петрич, блідну перед лицем цієї любові.

Семен (*повільним кроком підійшов до дверей*). А вам не здається, що в цю хвилину я також... зблід?

Варвара (*підняла голову, подивилася на нього, потім знову опустила її*). Що ж, тим легше тепер буде тобі звести з ним рахунки.

Семен. Ні, тим тяжче буде мені тепер... Та коли це, що я думаю, виявиться правдою, тоді — простіть мене, учителько, бо я — простити не зможу.

Варвара (*в її очах спалахнули лиховісні вогні*). Тоді і я не знатиму пощади.

Семен (*різко повернувся до неї лицем і дивиться так, наче вперше в житті її побачив*). Здається, це сказала Варвара Петрич...

Варвара. Так. І слову її можна повірити.

Семен. Я — вірю.

Варвара. Спасибі. І закарбуй собі в пам'яті: можна повернути втрачене здоров'я, можна навіть

повернути молодість; двох речей тільки жодна сила людині повернути не може: життя і честі. З думкою про неминучість смерті людина зживается змалку, але горе тому, хто не знає ціни своєї честі. Так, через п'ятнадцять-шістнадцять років мое лице зоре плуг старості і мої очі осиротіють, бо ніхто не зітхатиме до них більше. Але життя мое, життя рядової сільської учительки, лишиться багатим, як і колись, бо з ним невідступно крокуватиме моя людська гідність. Коли ж проб'є моя остання година, то крила ангела смерті затріпотяТЬ наді мною як бойовий прапор, пошарпаний вихром. Я знаю, Семене, що таке любов, я знаю і відчуваю це особливо сильно сьогодні, але клянуся тобі нашою дружбою, що коли мое серце виявиться сліпим, то очі мої залишаться зрячими, й вони навіть у найтемнішу ніч узорять потрібну мішень.

Пауза.

Семен (*підходить до неї*). Я не зовсім зрозумів. Ви хочете сказати...

Варвара (*перебиває*). Я хочу сказати лише те, що я сказала. Майбутнє моїх дітей, а їх, як, може, знаєш, у школі багато — понад сто душ, мені дорожче всього на світі, і я його не поміняю на... моого обранця, як не поміняю ніколи своєї гідності на те, що люди довгий час називали особистим щастям. Ти зрозумів уже?

Пауза.

Семен. Такі слова пишуть власною кров'ю.

Варвара (*вкрай схильована*). А ти як думав?

На порозі з'являється О. Юліан. Він без капелюха й без палиці. Побачивши його, Варвара відвertaє голову, бажаючи приховати слізози, потім швидко виходить до своеї кімнати.

О. Юліан (*до Семена*). Я, здається, не в пору.

Пауза.

Семен (*неуважливо*). Ви...

О. Юліян. Хочете сказати, Семене, що я завжди не в пору. Ходячий апахронізм, так?

Пауза.

Семен (*дивиться на нього*). Як ви посивіли за цей час...

О. Юліян. Невже ж ви бачили мене коли-небудь молодим, Семене?

Семен. Здається, так.

О. Юліян. Це вам лише здається. У мене — не було молодості. Я зрозумів це тільки в останні роки, і, мабуть, тому з'явилася ця передчасна сивина.

Семен. Я думаю, ви сказали правдиве слово.

О. Юліян (*з блідою усмішкою*). Вперше в житті Негрич погодився зі мною...

Пауза.

Семен. Я не впізнаю вас, преподобний!

На порозі своєї кімнати з'являється Варвара; о. Юліян і Семен не помічають її.

О. Юліян. Я сам себе також не пізнаю. Раніше я вірив, що безсмертна душа моя у свій час білішою од снігу спочине на божих левадах, коли земний шлях її буде шляхом милосердя і всепрощення. Як це не дивно, але цієї віри не вбили в мені навіть роки гітлерівської окупації, і я тепер розумію чому: очі мої були все ще осліплі блиском церковних свічок, а вуха заліплені їх воском. Та настав час,— левиця розгубила левенят своїх, і по-мерхли вогні свічок, зате — прокинулась совість. Тоді я подумав: яка ж ціна безсмертю твоєї душі, якщо назирцем за нею ходитиме голос збунтованої й невтишної совісті: «Ти продаєш братів і сестер своїх за шеляг твого вічного блаженства?..» А сьогодні... точніше кажучи, півгодини тому, це питання постало переді мною з страшною силою.

Варвара. Що трапилося з вами, отче?

О. Юліян. Зі мною нічого, крім того, що я оце тільки сказав.

Варвара. І то все?

Пауза.

Семен (*уважливо подивився на о. Юліяна*).
По-моєму, то ще не все... (*Вийшов з хати.*)

Варвара (*підійшла до о. Юліяна*). Ваші руки тримтять.

О. Юліян (*добув з кишени вузлик і поклав його на стіл*). Подивіться.

Варвара розв'язує вузлик.

Якщо мене не підводить зорова пам'ять, ці речі носили в Яснічах лише дві особи.

Варвара. Хто?

Пауза.

О. Юліян. Покійні... батьки Параски.

Варвара. Боже, звідки це у вас?

Пауза.

О. Юліян. Баба Олена знайшла у сховку Штефана.

Варвара. Звідки ж це, на милий біг, у нього?.. Ні, стривайте! То, мабуть, щось інше! Я не вірю, я не хочу повірити, щоб він міг би...

О. Юліян. Хто — він?

Варвара (*з жахом*). А!..

О. Юліян. Я також не хочу вірити, що це він. А втім, може, я помилляюся. Може, ці речі належали комусь іншому...

Варвара (*взяла в руки перстень і уважно оглядає його*). Стривайте! Хвилиночку!.. (*Підходить до виходу*.) Параско! (*До о. Юліяна*.) Як же це так?.. І коли він міг би...

Входить Параска.

Параско, у тебе є перстень, знайдений тоді Семеном у траві, біля трупів. Принеси його на хвилинку сюди!..

Па раска. Навіщо, матусю?..

Варвара. Не питай, мос серце, навіщо.

Па раска. Я зараз принесу. (*Вийшла.*)

Варвара (*перебирає вміст вузлика*). Убогі скарби, не варті однієї краплини людської крові.

О. Юліян. Будемо сподіватися, що на них немає ні однієї краплини людської крові.

Входить Па раска і вручає Варварі перстень.

Варвара (*до Параски*). Дякую. Можеш іти.

Здивовано озираючись, Па раска виходить.

(*Порівнює обидва персні, потім безсило опускає руки.*) Немає чого більше сподіватися, отче. Обидва персні — однакові.

О. Юліян (*хилить голову*). Простіть мене, мій ласкавий друже...

Пауза.

Варвара (*стиснула його руку*). Дякую вам. (*Підійшла до дзеркала, ладнає зачіску, потім круто повертається лицем до о. Юліяна.*) Помоліться, отче, за мене й помоліться за того, кого поразить моя ненависть. Я ще не впевнена, я ще не вірю, я не хочу в це повірити, та коли остання іскорка моєї надії згасне, помоліться за нього, отче!.. (*Підійшла до дверей і стала проти заходу, що багровою загравою спалахнув на її лиці.*)

Розлігся трикратний левиний рев.

(*Варвара говорить крізь затиснені зуби.*) Помоліться, отче.

О. Юліян. Не зможу, моя дорога. Ця молитва була б мертвa, як... моя віра сьогодні.

Варвара. Отче!

О. Юліян (*із схрещеними на грудях руками підійшов до порога*). Не дивуйтесь, дорога. Зі мною діється те, що з вами сталося давно. На ваших губах тремтить іще зрідка молитва, але в ній уже чується шепот умираючого бога, на зміну якому стають світила великого дня, і сіяч виходить сіяти вже не з молитвою, не з гімном рабству і смерті на устах, а з піснею всеперемагаючого життя, з піснею, яка заглушить, либонь, останні наші дзвони.

Варвара. Ви плачете, мій друже...

О. Юліян. Ні, це вам тільки так здалося. Якщо я й заплачу колись, то лише тому, що мої руки, руки сіяча, сіяли не насіння істини, а... драконові зуби, з яких виросли убивці родичів Параски.

Варвара. Убивці?.. А може, там був лише один душогуб? Як ви гадаєте?..

О. Юліян. Родичам Параски однаково.

Варвара. А мені — не однаково. Я хочу знати всю, достеменно всю правду. І про ту пам'ятну ніч, і — про сьогоднішній світанок. Отче! Можливо, мені знадобиться ввечері ваш кінь. Ви не будете заперечувати?

О. Юліян. Він, як завжди, до ваших послуг, тільки...

Варвара. О, не турбуйтесь, друже, про мене. (*Слухає.*) Хтось іде!.. Коли кінь буде мені потрібен, ви дозволите, що я сама виведу його із стайні. (*Нашвидку зав'язує вузлик і ховає до кишені.*)

О. Юліян (*вклонився*). Ваша воля.

Виходить і на опасанні розминається з Іваном та Семеном. Іван також з автоматом.

Іван. Інженер...

Варвара. Здається, спить. Розбудити?

Іван (*подивився на годинник*). Не треба. Хай ще кілька хвилин поспить. Сердега зморився. П'ятдесят вісім років — не жарти.

Входить Микола.

Микола. Ти збрехав, Іване. Всього п'ятдесят сім. Та я бачу, ви вже готові.

Іван. Мельчишин з людьми чекас біля сільради.

Микола. Іду, іду. (*Повертається до своєї кімнати.*)

Варвара. Сідайте, товариство.

Семен. Спасибі, учителько.

Обидва сідають. Іван набиває й запалює цибух. Увійшла Параска й узяла з припічка дійницю. Побачивши в дверях Миколу з карабіном у руках, вона злякано відсахнулася, потім швидко вийшла з хати.

Микола (*дивиться їй услід*). Це вона так завжди, як тільки побачить зброю. Бідна дитина.

Іван. Нічого. Виросте й забуде.

Варвара. Навряд.

Микола (*заряджає карабін*). По-моєму, вона й не повинна забути. Здається, знову було чути цей проклятий рев. А може, мені снилося.

Іван. Ні, вам не снилося, Миколо. Оце недавно лев знову з'явився в селі. Пробіг городами, заричав, позаганяв людей у хати і — наче крізь землю пішов... Кажуть, бачили його, як у Сав'юків же-репник побіг. Виходить, він і справді води тримається. Там його й треба шукати.

Микола (*до Варвари*). Ти що це, Варваронько? Стойть, наче скорбная мати.

Варвара (*наче прокинулась*). Візьміть мене з собою, добрі люди.

Микола. Куди? На облаву? Жінку?

Варвара. З великоналіберного револьвера я стріляю непогано. А цього, здається, досить.

Семен. Ні, цього не досить.

Варвара. Відваги у мене також не бракне.

Семен. Поранений звір може кинутись на вас, а тоді — хто з нас...

Варвара (*обриває*). Тоді — моя рука не затремтить.

Микола. Так...

Варвара. Я маю такі самі обов'язки та права, як і ви. Хто піднімає руку на наше село, на наш колгосп, на наших дітей, той піднімає руку і на мене. Це дає і мені право перебити цю руку, тим паче що директор нашої школи старий і хворий. Сподіваюся, я вас переконала, товариство?

Іван. Що ж, свята рація.

Микола. Гаразд, підеш з нами.

Варвара. Мені треба ще переодягтися. Я поїду верхи і наздожену вас.

Микола. Тільки не забудь взяти з собою зайву жменю набоїв. Їх у тебе там вдосталь.

Варвара (*з порога своєї кімнати*). Я нічого не забуду, мій швагре. (*Виходить.*)

Пауза. Микола одягається. Сутеніс.

Микола. Останнього часу дивна стала якась.

Семен встав і повільним кроком підійшов до дверей, що виходять надвір.

Іван. Роботи у неї, мабуть, по самі вуха. Як і у всіх нас.

Микола. А все-таки біг знає, що діється. Один звір затримав сівбу.

Семен (*який досі дивився вдалечінъ, повернувъ лицѣ до Миколи*). Ви певні, що лише один?

Іван силувано закашляв.

Микола. Гм... Ти маєш рацію.

Іван поквапно підвівся.

Його треба також вполювати.

Семен. І я так думаю. Тільки насамперед доведеться пристрелити лева, а до вовка доберемось потім...

Микола. Якби знаття, хто він, то можна було б водночас ліквідувати обох. Та що ж! Якби знаття,

що в кума піття... Поки ми доберемось, поки доберуться в районі... (з гнівом) чорт знає, якої біди він може ще накоїти!

Семен хоче щось сказати, однак Іван зупиняє його рухом рукі.

І в а н. Товаришу інженеру, усі ми знаємо, що таке для нас наш колгосп. Ми кажемо: шлях до достатку, і воно насправді так, істину кажемо, інакше бути не може. Але, далебі, бий мене нечиста сила, якби я лише заради хліба з маслом і м'яса у будній день ночей недосипав і голову підставляв під фашистську кулю. Колгосп для нас щось більше. Це Радянська влада, а вона і нам, Негричам, і вам, і учительці, і всьому справедливому людському родові щось таке дала, чого не поміняєш за жодні скарби світу. (*Вдарив себе кулаком у груди.*) Вона нам нашу силу відчути дала й зняла з неї пута: «На, сило, йди у світ і верши чудеса!» Так я розумію.

М и кола. Ага! Слушно! Ну?

І в а н (*зам'явся*). Тому вона, Радянська влада,— кров нашої крові, за неї навіть смерть охоче приймеш. (*Опустив очі.*) Для неї і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й каїнове діло чинить...

Пауза.

М и кола. Іване!.. Іване! Про кого це ти?

С е м е н. Поспішили ви, тату. Доказів поки що біг дастъ.

І в а н. Ні, не поспішив. Це сказав комуніст комуністові.

М и кола. Пробі! Доказів? Проти кого?..

Пауза. Семен і Іван стоять, схиливши голови.

Ви про Луку? Про Луку Воркалюка, моого єдиного сина?

Семен. Про Петричевого унука.

Микола. Я оглядав його папери. Він був, каже, у карантині, він дістав дозвіл повернутися додому, до праці. Він (*подивився на фігармонію*) грас, грас, як ангел. Лука, мій Лука... За віщо ви його так, товариші?.. За віщо?

Семен (*тихо*). Я прийшов сьогодні у село, коли почало благословлятися на світ. Прийшов і побачив Луку. Він хильцем пробирається садками, біг від старої корчми, за якою стоять вози із звірами. Я гукнув на нього, але він зник у лозах. Якраз тоді левина клітка спорожніла.

Іван. Коли Луки не було тут, тривога не блукала поміж нашими хатами і не страшний був навіть лев ясничанам.

Пауза.

Микола (*метнувся до дверей і кричить*).
Луко!.. Луко!..

Семен (*підбіг і схопив його за руку*). Надто рано! Таким чином можна лише наполохати... звіра, й він — втече.

Входить Параска з повною дійницею.

Параска. Луки немає коло хати, вуечку!

Параска поставила дійницю на припічок. Микола повільно відійшов від дверей. Іван показує йому очима на Параску.

Микола (*насилу переводячи дух*). Гаразд, я мовчатиму...

Параска (*підійшла до нього*). Що з тобою, вуйку? Вуечку!..

Микола (*сів на крісло*).

Вона стала біля нього навколошки.

Важко мені, Парасю...

Параска. Мені також важко сьогодні на серці, вуечку.

М и кола (*гладить її волосся*). А ти ляж і за-
сни. Ранком повернуся, розбуджу тебе, й буде тобі
знову легко на серці, моя дитино. (*Заплющив очі*.)
Розбуджу тебе, як колись, давно-давно, його будив:
«Порубаю калиноньку, бо вмію, скориняю Пара-
сочку, бо смію...»

Пауза.

П а раска. Вуечку! На милиці біг! Скажи мені...
(*Поглядає на Семена*.) Хто вбив моїх батьків
і мого брата?..

Микола рвучко підвівся з місця, повів очима по Негричах
і знову приріс ними до Параски. Вона низько опустила
голову.

М и кола. Встань, Параско...

П а раска. Пробач, вуйку, але я — не можу
забути.

С е мен. Про це не можна забувати, Параско.

Параска схопилася і вп'ялила очі в Семена.

(*Підходить до неї*.) Параско, дівчинко...

П а раска (*подається назад*). Ні!.. (*Забилася
в кут*.)

І в а н. Що це?

Пауза.

М и кола. Я... не знаю. Я знаю лише, що --
нам пора. (*Підійшов до дверей Варвари й посту-
кав у шибку*.) Варваро! Поспішай! Ми йдемо. (*По-
вернувся лицем до Негричів*.) Ходімо, товариші!
Там — люди чекають.

І в а н. Дорога далека. Ідьте верхи, Миколо.

С е мен (*зняв з одвірка наголовач і віжки*).
Я піду осідлаю вам коня.

І в а н. Сідло, здається, у стайні.

В а р в а р а (*що з'явилася на порозі своєї кім-
нати, одягнена, як на початку першої дії, з тією*

лише різницею, що її стан стягує тепер жовтий шкіряний пояс з кобурою. Вона надягає рукавички). Скоро зійде місяць. Ніч буде ясна.

Семен (зітхнув). Не для всіх вона буде ясна.
(Вийшов.)

За ним вийшов також Іван.

Микола повернувся від порога, підійшов до Параски й пілтував її в чоло.

Микола. На добраніч, моя дитино. (Перекинув карабін через плече й вийшов.)

Варвара. Повтори уроки, потім повечеряєш і — спати. Виглядаєш, як з хреста знята.

Параска (озирнулася, припала до Варвари й говорить півшепотом). Мамо! Невже це їй справді... Семен зробив?

Варвара (твердо). Ні.

Параска. А хто? Хто?

Пауза.

Варвара. Якби я знала, напевно знала, хто, його не було б уже між нами. До речі, де дідо?

Параска. Здається, пішов до церкви, на вечерню.

Варвара. Так. Цей не боїться. Луки також не бачила?

Параска. Ох, ні, матусю. Він, наче ця тінь від хмари, виринає й знову пропадає. І так мені тоскно без нього. А тобі, мамо?

Пауза.

Варвара. Мені — пора в дорогу. (Рухом голови показує на двері своєї кімнати.) Йди, дитино. У тебе з арифметикою не все гаразд.

Параска. Мамо, і тобі не страшно?

Варвара. Мені — страшно. І саме тому — йду. (Відчинила двері своєї кімнати, пропускає Параску.)

Та обняла її й голосно поцілувала у щоку. Варвара причинила за нею двері й попрямувала до дверей. На порозі перестрів. Лука

Лука. Куди тебе бог провадить?

Варвара (*спокійно*). Пусти!

Лука (*уступився з дороги*). З ними?

Варвара. З ними! (*Швидко вийшла.*)

Лука. Варваро!..

Пауза.

Лука тре долонею чоло, потім повільною стомленою ходою наближається до фігармонії, сідає на обертовий стілець та бере кілька акордів, з яких знову виринає лейтмотив з опери «Долина». Лука не помічає появи Штефана, і тільки коли той засвітив лампу, Лука обірвав гру, повернувся цілим тілом до Штефана й стежить за його рухами. Штефан зачинив двері, озирнувся й підійшов до Луки.

Штефан (*говорить приглушеним голосом*). Не гаразд.

Лука. Чому?

Штефан. Уб'ють лева і — засіють. А тоді мені — повіситься хіба... Не переживу я цього.

Лука (*встав*). То переживуть інші.

Штефан. А ти гадаєш, мені легше буде від цього.

Лука. Діду! Що вони тут говорили?

Штефан. Не знаю. Відколи з'явився Семенко Негрич, я втікаю від них, як від вогню.

Лука. Даремно. (*Пауза.*) Варвара — і та стала якась інша.

Штефан. Гадаєш, усе те клятий Семенко робить?

Лука. Головним чином він. Треба, щоб він не робив цього більше.

Тихо відчинилися двері Варвариної кімнати, в них з'явилася Параска, Штефан і Лука не помічають її.

Штефан. Смерть?

Параска подалася назад. І тепер вона слухає крізь прочищені двері.

Лука. Автомат я уже викопав.

Штефан. Хлопче, кинь це діло. Через тебе і я наберусь лиха...

Лука. Не можу кинути. Якщо не я його, то він мене.

Штефан. Колись, бач, за німців, легше було таке робити, а тепер — усе село дуба стане.

Лука. Не встигне. Поки розплутають це діло, по мені тут і сліду не буде.

Штефан. Ти що, кинути мене хочеш? Самого як палець?

Лука. Я перелітний птах, самі знаєте, діду. А вас вирвеш звідси лише з корінням. Робіть, діду, до кінця, що я почав, а мені треба йти далі. Все одно я ніде тут довго місця не зогрію. Колись я любив цих людей, а сьогодні можу їх лише проклинати.

Штефан. Любив? Тобі лише так здавалося. А за віщо їх любити? Пусте кажеш, хлопче. Які вони були, такі і є. Або воли, або вовки. Одними поганяй, а тих бережися. От тобі й весь рід людський, от тобі й уся житейська мудрість.

Лука. А я хто, по-вашому?

Штефан. Ти? (*Пауза.*) Ге-ге! Ти вовк.

Лука. Твоя правда, діду. Правда і те, що цей вовк, і не тільки він один, хоче загнати воликів у ліс. А тут, у Ясничах, багато не зробиш, хіба що згодом, коли почнеться війна.

Штефан (*перехрестився*). Хрестом у церкві перед престолом лежу, б'ю себе в груди, милосердного бога благаю, щоб мерщій уже заграли гармати... Висихає, хлопче, моя сила, а так хочеться хоч би перед самою смертю вийти на Руський лан, на полонину, на Княжу царинку, на Сидорівку, пристати до землі й сказати їй сердечно, молитовно: «Моя». А там — хай і сконаю, бо ж сконає не будъхто, а сам Штефан Петрич, газда над газдами...

Луко, а скажи, хлопче, що кажуть про війну ті, які тебе сюди послали?..

Лука (*грізно*). Хто — послав?

Штефан (*стиснув рукою його лікоть*). Ну, як же! Адже без цього не можна...

Лука. Ви чули: мої документи в порядку. Більше про це ні слова...

Штефан (*поквано*). Розумію, голубе!.. (*Побачив, що Лука надягнув жовту замшеву курточку і зняв з верети петек.*) Куди це ти? Мій петек...

Лука. Він і залишиться вашим, старий скнаро...

Штефан. «Скнаро»!.. Мало ти обскуб мене, хло, хоч би з тим єврейським золотом. Прийшов тоді вночі і, перше ніж піти в есеси, взяв у мене за нього кілька соток, а воно, може, й фунта клоччя не варте, тільки страху з ним ось уже скільки років набираюся!

Лука. Тихше! Прийде наш час, поверну тобі з процентом. Ну, бувайте, діду! (*Натягнув петек наопашки.*)

Штефан. Ти що, здурів, Луко? Таки зараз?..

Лука (*знизив голос*). Так. Завтра може бути пізно. Вони полюють на лева, а я — вполюю Семена. Він змовкне навіки.

Штефан. Про що таке... змовкне?

Лука. Він вдосвіта бачив мене... Та не ваша це справа, діду. (*Прикрутив гніт лампи.*) Пам'ятайте: я сьогодні рано ліг спати. Повернуся раніше від інших і тричі постукаю у двері. Тоді згасіть світло й одчиніть мені тихенько двері. Я ляжу, а вони хай шукають вітра в полі. Скажуть: випадкова куля.

Штефан. Я боюся, Луко!..

Лука (*цидить крізь зуби*). Хай краще бояться вони! Слухайте, діду! Ні слова нікому, інакше — пропала й ваша голова! (*Прикрутив гніт так, що лампа згасла.*)

Штефан. Чого це ти?..

Лука. Так ніхто, навіть баба Олена, не побачить, що я вийшов. Потім засвітите: хай знають, що тут не сплять і чекають мисливців. Параска там?

Двері Варвариної кімнати непомітно зачинилися.

Штефан. Мабуть, спить уже. Бачиш — не світиться.

Лука (*надягає капелюх*). Ну, їду, діду. А якби я сьогодні схибив і не міг повернутися більше, то у слушну годину підкиньте Варварі цього листа. Там лише кілька слів: «Настане час — і я прийду до тебе». (*Дас Штефанові листа, той ховає його за образом.*)

Штефан. А... батькові?

Лука. Батькові? Перед ним я стану тоді як суддя і кат... (*Підійшов до дверей і зупинився.*) А петек — беріть! Чого доброго, пропаде, ѿ тоді за слізами, діду, не побачите ѿ світу... (*Жбурляє петек, Штефан його ловить.*)

Штефан. Спасибі, спасибі, добрий хлопче!

Лука прослизає за двері.

Спасибі, внуку!.. (*Притискає петек до грудей.*) У добрий час! (*Не випускаючи петека з-під пахви, він засвітив лампу. Вона загойдалася, ѿ тіні затанцювали по стінах.* Штефан підійшов до дверей Варвариної кімнати, тихо відчинив їх і запалив сірник.) Параско! (*Кричить.*) Параско!..

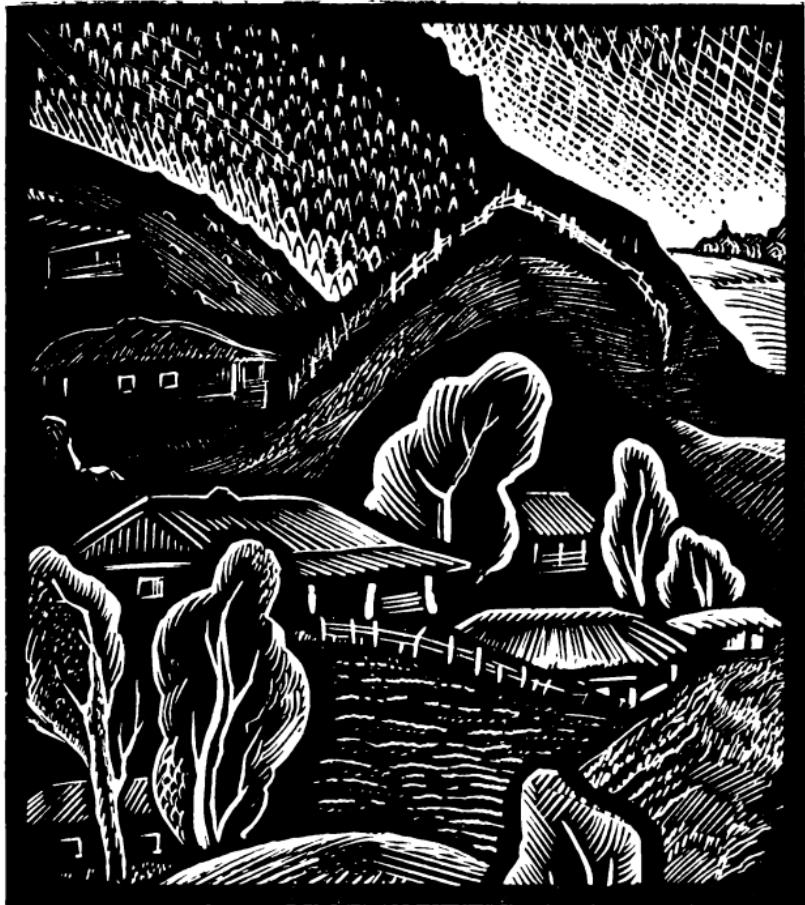
Баба Олена. Чого кричиш?

Штефан (*повернувся*). Параски нема! Повіялося жиденя кудись, а вікно одчинене. Обікрасти хату могли. (*Зачинив головні двері на засувку ѿ ліг на припічку, підклавши під голову петек.*)

Баба Олена. О господи, господи...

Лампа похитується в такт цокання годинника.

Кінець другої дії.

ДІЯ ТРЕТЬЯ

Там же. Тьмяно горить лампа. У вікно зазирас місяць, що заходить. Пауза. Хтось тричі постукав у двері. Штефан ехонився з припічка, протер руками очі. Хтось удруге трічі постукав, та вже з більшою силою. Штефан прикрутив гніт, і місячне сяйво залило хату.

Штефан (*підійшов до дверей, тихо*). Лука?

У відповідь знову тричі загримало. Штефан нерухомівся, одчинив їх і з тихим зойком відхитнувся. Перед ним, як великий і широкий хрест, стоїть на порозі Микола.

М и кола. Світло!

Штефан підкрутив гніт і приріс очима до Миколи, на руках у якого, загорнена в куртку, лежить Параска. Її голова та покалічена рука бессило звисають. Микола прямує до своєї кімнати, та перед дверима зупиняється. Штефан за-попадливо відчиняє їх і, пропустивши Миколу, кидається до виходу, однак тут він наткнувся на Семена, що стоїть і нерухомим поглядом вп'явся в Штефана.

Ш т е ф а н (*відступає назад, шепотить*). Святий боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас! (*Відвернувшись від Семена й побачив Миколу, що якраз вийшов із своєї кімнати.*)

Пауза.

М и кола. Свічки є?

Штефан метнувся до скрині й добув дві воскові свічки. Тремтячими руками засвітив їх і взявся нести, та Микола відібрав їх у нього й поніс сам у свою кімнату. Семен, не рухаючись з місця, зняв капелюх. Штефан упав навколошки і, звернений обличчям до відчинених дверей Миколиної кімнати, підняв руку вгору й почав шепотіти молитву.

С е м е н. Штефане Петрич, встаньте!

Штефан злякано озирнувся й поквапливо встав.

Її убив ваш унук.

Ш т е ф а н. Лука!.. Боже...

С е м е н. Його куля була призначена для мене. Параска знала про це, як і ви знали.

Ш т е ф а н. Бодай мені права рука всохла, як я знов щось...

С е м е н. Коли між кущами забовванів лев, Параска прибігла без духу, припала до мене, та не встигла ще сказати слова, як Лука вистрелив. Вона скрикнула, й тоді з її рота струмочком потекла кров. Але перед смертю встигла сказати нам усю правду, Штефан Петрич.

Ш т е ф а н. Яку правду? Не вірте. Хай Лука... Лука хай скаже.

Семен. Лука, мабуть, нічого більше не скаже...
Штефан. Як?! І Лука?..

Семен. Микола бачив вогник пострілу. Він кинувся туди — і пізнав свого сина. Пізнав і послав йому навздогін кулю. Тепер ваш унук або втікає лісами й дебрями, або поранений коне десь над потоком...

Увійшов Микола з капелюхом у руці.

Микола. Було б краще і для мене, і для нього, якби вже сконав...

Захитався, ноги підігнулися під ним. Семен підбіг, підхопив його й посадив на крісло. Штефан, не відриваючи очей від них обох, задкус до виходу. На порозі він підняв кулачки, потряс ними, потім склонився за голову й розтанув у досвітньому тумані.

Семен. Лікарства нема у вас?

Микола (*махнув кистю руки*). Бог з ним! Я лише одного боюся: щоб він не втік. Я міг не влучити, Семене... Тоді він знову стрілятиме в наших дітей, в наших братів і сестер. Тоді він знову пускатиме на нас хижаків, отруюватиме наш хліб і наші колодязі... (*Озирається*.) Штефан!.. Де Штефан?

Семен (*побіг до виходу. Пауза*). Ну, цей далеко не втече, хіба що повіситься у лозах...

Микола (*насилу підвівся, підійшов до дверей своєї кімнати, сперся рукою на одвірок і не зводить очей з мерехтливого сяйва свічок*). «Порубаю калиноньку, бо вмію, скориняю Парасочку, бо смію...» (*Сховав лице*.)

Нечутними кроками входить о. Юліян. Стривоженими очима бігає по присутніх, потім підходить до дверей Миколиної кімнати. Побачивши труп Параски, він різко обертається лицем до Семена.

О. Юліян (*голосно, задихаючись від люті*). Хто?!!

Пауза.

Семен рухом голови показує на фігармонію.

(О. Юліян закрив лице долонями й тихо-тихо простував до виходу. На порозі він зупинився й підняв руку для хресного знаку, та на півдорозі рука його опала. Виходить.)

Пауза.

Семен підішов до Миколи й поклав руку на його плече.

Семен. Там — світас.

Обнявшись, ідуть поволі до виходу.

Перед порогом зупиняються.

Край неба рожево розгорається.

Микола. Семенку, віднині ти бригадир. Сіячі повинні будь-що вийти на роботу. Хай чоловік п'ять охороняють їх від лева. Треба заспокоїти, переконати, що цього досить. Ввечері влаштуємо велику облаву, район підішле стрільців. Іди, Семене, я також прийду й допоможу вам. Хай тільки це дідьче серце перестане калатати. Мине місяць і другий, і в Ясніках, уперше на їх віку, заколотиться пшениця. Це буде подарунок ясничанам від Радянської влади. Йди, Семенку, йди і скажи людям: старий Воркалюк сьогодні перший виходить на сівбу.

Семен. Йду, товариш інженере. А ви ляжете; так серце скоріше заспокоїться.

Микола. Ні, сьогодні я не ляжу, сьогодні я мушу міцно стояти на ногах. Страйвай, іде хтось. Іван?..

На опасання піднімається Іван з запаленою лампою «Деві» в руці.

(До Івана.) Що там?.. Люди встають уже?

Пауза.

Іван. Люди вже скрізь повставали. *(Пауза.)* Але ваш Лука, Миколо, більше не встане.

Микола. Розумію.

Семен. Знайшли?

Іван. Аж на Озорчуковій царинці, під Ротундулом. Не знаю, як це в нього вистачило сили: куля влучила майже в саму потилицю.

Микола. Значить, я стріляв добре!..

Іван. Так, ви стріляли добре, Миколо. (*Загасив свою лампу.*)

Семен (*після короткої паузи*). Учительки ви не бачили?

Іван. Ні. А ще не повернулася?

Пауза. Семен тихою ходою виходить.

Микола. Прости мене, Іване.

Іван. Ми всі тут не безгрішні. А вас, Миколо, доля і так покарала.

Микола. В селі про все знають?

Іван. Знають і — киплять. Хотіли громадою йти до вас, розважити у печалі. Я сказав: «Не треба. Краще станьте зараз усі, як один, на колгоспний лан і засійте пшеницю, собі на славу, ворогам нашим на погибель!»

Микола. Вчора був у секретаря райкому. Завтра дістанемо насіння кукурудзи — золото. Нашій фермі відводять половину в Чивченських горах. Вже не в оренду, а на власність колгоспові. У Сватичах будують електростанцію й нову школу. По жнивах і ми подумаемо про електрику. Йдуть угороу Ясничі, йдуть і всі села навколо. Не поїдеш більше, Іване, рубати ліс ні в Канаду, ні в Трансільванію, не продаватимеш більше своєї сили, бо в наших горах і в наших долинах оселилося твоє молоде щастя. Твоє і — мое, Іване... (*Припав до його плеча.*) Тільки от Параска...

Іван. Дай боже мені таку смерть, як Парасці. Що й казати, мужня смерть і солдатська. Усім селом будемо з нею прощатися, а на труну червоний прапор покладемо, щоби знали всі, яку дівчину ховають ясничани.

Микола (*в роздумі підійшов до Варвариних дверей, обернувся й очі вп'ялив у віконце*). А бу-зок, дивись, як бубнявіє. Яка вона хороша й буйна, наша весна!

Іван сів, добув з кишені кашук і напихас тютюном цибух.

Іван. А жита які! І лютневі вітри не зв'ялили, і озимки не зморозили. Так само, як і нас з вами, Миколо.

Микола. І не зв'ялять, не зморозять, любий...

Почувся цокіт кінських копит.

Іван. Либонь, повертається Варвара.

Микола. Вона! (*Поквапно вийшов на поріг.*)

Входить Варвара. Її волосся скуювджене вітром. Розширеними очима забігала по хаті й зупинилася на дверях Миколиної кімнати.

Варвара йде туди й за коротку мить повертається.

Варвара. Де дідо Штефан?

Микола. Пішов і пропав десь.

Варвара. Жаль. Я хотіла тепер поспитати його, звідки він узяв... персні покійних Розенкранців. (*Кинула на стіл вузлик.*) Візьміть і передайте куди слід. Моїй Парасці вони більше не потрібні.

Іван кахикнув і встав.

Микола (*розв'язує вузлик; до Варвари*). Стри-вай! Розенкранців? Ти де їх знайшла?

Варвара. Іх знайшла баба Олена й передала панотцеві.

Микола. Іване!.. Як це могло статися?

Пауза.

Іван. Лука продав їх Штефанові перше ніж піти в есеси. Такі були останні слова Параски.

Пауза.

Микола. Отже, я з ним і за це розквитався.
Варвара. Ні. Я змушеня... розчарувати тебе,
швагре. Луку застрелила я!

Іван хотів було закурити цибух, запалений сірник випав
з його рук.

(Добула револьвер, розрядила його й жбурнула обойму на стіл.) Не вірите? Подивіться! З першого пострілу. (Пауза.) Після вашого пострілу, швагре, я сіла на коня й кинулася навздогін убивці. Він зник, як мара, і я вже думала — не знайду, коли це заметушилося щось між смереками. Він хотів вистрелити в моого коня, та автомат затявся. Кинувся лізти через вориння і добув з кишені револьвер, та тут я його... з першого разу. Пересвідчились у цьому неважко: тільки ми з тобою стріляли у нього, Миколо. (Забрала із стола набої й попрямувала до своєї кімнати, одначе перед порогом зупинилася.) Я не знала, що це дастися мені так легко. Тільки після того голова в мене закрутилась, і, мабуть, тому я до самого ранку проблукала в лісі. (Покванно виходить.)

Пауза.

Микола. Нам пора, Іване...
Баба Олена. Параско! Парасонько! Чого це там свічки хтось запалив! Чого, Параско?

Входить Семен.

Семен. Тату! Люди зараз вийдуть на сівбу. Всі до одного. Хочуть знову з музикою. Кажуть: коли ще з цимбалами та з бубном, то нам сьогодні не тільки лев, але й сам сатана не страшний!

Баба Олена злізла з печі й увійшла до Миколиної кімнати. Баба у чорній хустці, що збилася на шию, сорочці й чорній латаній спідниці. На голові — висока шапка сивого скуйованого волосся. Присутні на сцені не помічають її.

М и кола. Що ж, хай ідуть з музикою! З музикою і мені буде веселіше.

Входить б а ба О л е на . Її голова тремтить від хвилювання.

Б а ба О л е на (*показує рукою на Миколину кімнату*). Штефан? Чи внук його? Клята Петричева кров... (*Пауза.*) Де він? Своїми руками задушу, своїми пазурами закопаю і камінь на нього покладу, щоб не встав більше душогуб. За людську кривду, за мою кривду і за кривду Парасчину. (*Повертається до дверей Миколиної кімнати.*) Тепер лежиш, сирото Парасонько, собі сама душею, і дума смертная лягла на твоєму білому чолі. Зазнала ж бо ти стільки лиха... Лежи спокійно, моя душечко, моя кришечко! Я за тебе корову здою, хату попідмітаю, обід зготовлю і квітів нарву на твоє ліжечко, а потім... (*переливає вечірнє молоко з дійниці у горщик*) сяду коло тебе сторожити...

В дверях своєї кімнати стає В а р в а р а . Вона в довгій чорній сукні, в руках у неї рушник.

...та й будемо тоді удвох, а третя буде з нами наша сирітська жіноча доля. (*З дійницею в руках, помотуючи головою, пошканчивала з хати.*)

В а р в а р а . Миколо, не забудь про охорону для дітей. Ім уже скоро час іти до школи. (*Жбурнула рушник у глиб своєї кімнати.*)

М и кола . Не забуду, дорога.

В а р в а р а . Дивись, Семене, за моїм швагром. Він за цю ніч почорнів, як земля.

М и кола . Не турбуйся, Варваронько. Перш ніж земля подолає мене, я її приговтаю. (*З винуватою усмішкою.*) Треба вміти, тобто треба хотіти навіть хворому серцю наказати: «Ану, рухайся жвавіше, старина! Наша з тобою пісня ще не проспівана. Вона тільки-но починається...»

Варвара. Схиляю голову перед мужністю хоробрих.

Сходить сонце. Вдалини зациккала скрипка, заграли цимбали, обізвався барабан.

Слухайте!

Пауза.

Іван. Вона вже почалася, Миколо.

Семен великими кроками підходить до Варвари. Микола та Іван виходять, але на східцях зупинилися й чекають на Семена.

Семен (*обіруч стискає долоню Варвари; лицього спокійне й суворе*). В добру годину, учителько!

Варвара (*скинула очима*). В добрий нам час, Семене!..

Семен затримав на мить її руку, немов хотів іще сказати щось, і вийшов. За ним швидко виходять Іван і Микола. Варвара підійшла до порога, дивиться їм услід, потім повільно виходить до Миколіної кімнати. Чути мірне цокання годинника й далеку музiku. По східцях на опасання поволі піднімається о. Юліян. Він уже не в сутані, а в чорній камізельці, легкому темно-сірому сюртуку до колін, із стоячим коміром, і в чоботях. Його шию щільно облягає вишиваний у кутський узор комір льняної сорочки. На спині у нього легкий рюкзак, у руках палиця. Як і всі дійові особи п'еси, о. Юліян знімає на порозі капелюх. Він окинув поглядом хату й попрямував до кімнати, де лежить тіло Параски.

Назустріч йому виходить Варвара.

Отче, ви в дорогу? Вибачте, що досі коня не привела. Він пасеться за хатою.

О. Юліян. Прийміть його як подарунок від мене. На пам'ять... Він мені більше не потрібний. Коли вам не знадобиться, віддайте його в колгосп. Я — піду пішки шукати своєї нової долі.

Варвара. Нової долі? (Пауза.) Неваже ж ви її тут з нами знайти не зможете?

О. Юліян. Ні. Тут, у Ясничах, люди бачити-
муть на моїх руках кров нещасної Параски. Вони
ніколи не забудуть, що під покровом безсердечного,
честолюбного і мстивого ідола, якому я роками слу-
жив, виріс її убивця. Тут я не зможу забути про
свое минуле, бо я читатиму його в очах кожної
дитини. (*Пауза.*) Я піду селами, а коли стихне
в моїй душі буря, я підійду до людей і скажу їм:
«Мос життя починається сьогодні. Прийміть мене
в велику родину сіячів. Руки мої ще сильні, а кров
гаряча, хай же і я зазнаю щастя спільної праці,
а коли звечоріє, хай же і мені буде вільно розділи-
ти з вами солодкий хліб урожаю...» (*Простує до
виходу.*)

Варвара йде разом з ним. Зупинилися біля порога.

Варвара. Ви маєте рацію, хоч... як не жаль
мені розставатися з вами, мій добрий друже...

О. Юліян (*звів брови*). Жаль!.. А мені... мені
теж нелегко... (*Опустив голову.*) Ох, трохи не за-
був. (*Виймає з кишені сюртука гаманець і аркуш
паперу.*) Це гроші моїх колишніх парафіян, вони
зібрали їх на дзвін. Тут також і список. Скажіть
їм: їх дзвін спочиває на Күцій леваді; баба Олена
сказала, в якому місці. Штефан закопав його,
а вони хай добудуть і повісять над школою. Це хо-
роший дзвін і гідний такої честі. А тепер... (*подав
їй руку*) прощавайте, радосте моя...

О. Юліян переступив поріг, коли це підбіг захеканий
Федір.

Федір. Лев! Побий мене нечиста сила, лев!..
Сам повернувся тільки-но до клітки. Мабуть, на-
бридло йому бурлачити... Вже годують його. За-
їдає собі, гад, м'ясце у п'ятницю й мурликає, немов
нічого й не сталося. А як стрибнув у клітку, то
хвостом вам сам дверцята за собою захлопнув:
шабаш, мовляв, більше не буду! Далебі, кажуть,

захлопнув. Я замалим на власні очі не побачив.
Та треба бігти далі, аби всі люди в селі знали, що
та й як!.. (*Пошкутильгав наліво.*)

Пауза.

О. Ю л і я н. Тепер ясничанські діти зможуть без
страху ходити до школи.

В а р в а р а (*заслонила рукою очі від сонця*).
Вони вже йдуть. Говіркі, веселі, вони, либонь, міц-
но спали цієї ночі...'

О. Ю л і я н. Піду і я слідом за ними. (*Посміх-
нувся.*) Легко, дуже легко мені буде йти під звуки
цього барабана... (*Пішов.*)

В а р в а р а (*махав йому на прощання хусткою*).
Щасливої вам долі, мій хороший друге!..

Звуки музики голоснішають, але найгучніше лунає голос
барабана. Варвара дійшла до середини хати, і погляд її
зупинився на годиннику. Вона підходить до нього й енер-
гійним рухом піdnімає гири.

З а в і с а швидко опускається.

1949

ПУБЛІЦИСТИКА

ХИ-ХИ-ХИ!..

Назадницький табір рішуче консолідується. «Просвіта», «Рідна школа», «Ревізійний союз», «Сільський господар» — усе це сьогодні бастіони плюгавого у своїй заскорузлості й безхребетності українського міщуха. Тиха підтримка влади й пла-зунська гнучкість маленьких душ зробили своє: шельма в реверенці чи сурдуті має знову глибоке корито. Старші «діячі» вже зовсім безпечно влаштувалися: голови, директори, управителі, предсідники, віце-маршалки, сенатори, посли, архієреї, отці духовні ростуть, як гриби на дощі. Народний гріш попався знову в руки; сняться уже «роллс-ройси», гнуться в пухких косматих руках дорогі шовкові тільца, і такими знайомими стають Карлсбади й Мерани. Молодий «квіт нації» теж знаходить собі дорогу. Такий многонадійний бичок, поки ще набирає знання, носить (темними вечорами) мазепинку, верещить на з'їздах і празниках «Ще не вмерла...» та між одним і другим вибитим вікном пише оди до св. Юрія. Дістане (або й ні) такий бельбас диплом, йде на посаду до рідної установи, купує пахуче мило, замовляє в кравця пумпи, оминає вже Фірманську, втискається в директорські салони й за рік який бере на рати мотоциклетку.

І все було б гаразд, плили б спокійні дні і ночі, рівними шарами наростало б у вічність на животику сальце, коли б не червона примара. Гнітить вона обивателя, і серце ліниве іноді з жаху завмирає. Тоді в міщуху будиться дух! Міщух оживає! Міщух шукає ідеї! Міщух творить!

У темних львівських провулках, у брудних непривітних кам'яницях, в глибині понурих коридо-

рів виковується «мізок нації». За столиками сидять редактори, вони ж здебільшого письменники, вони ж і критики. Видобуде собі (або й вижебрає навколошки) такий фрукт десь у Відні або Празі докторат філософії, повідомить про те громадянство у газетах та, входячи у львівську кав'ярню, буде героїчним тенором питати кельнера: «Не дзвонив хто до доктора Л.?»

Звичайно, такий індивід пригадає собі, що написав колись у гімназії українську вправу на «дуже добре», і починає творити.

Трохи дешевого сантименту, два-три томи Бальзака, десять Декобри, двічі стільки Брешковського, раз на місяць «Wiadomości literackie» (хроніка) і — письменнико-критик готовий. Такий збоднаровичілій цимбал сипне вам віршів, романів, новел, кримінальних (дійсно!) повістей скільки завгодно; тільки заплатіть, будь ласка! Він має десять імен і стільки ж прізвищ, його знайдете в кожній газетці, в кожному журнальчику. Якщо хочете — він вам і рецензію напише з дотепами, живцем вкраїненими у майстра Слонімського.

Його рідний братчик по професії насвинить в одній редакції — лізے в другу і там уже виписує кульгаві вірші про Зази, Міці, Кіці і Петлюру.

Всебічний доктор редактора головного має, воля туполобого, що в інших обставинах яблуками тортугував би, а вечером білетером у кіно б служив. Хоч і українська мова нелегко йому дається (неустійнена граматика, ну й... правопис!), він все-таки працює: статті політичні пише, а має час — літературою позаймається: коров'ячим дотепом лизне, глибиною думки незбагнutoї блисне.

І всі ці доктори-бабії, усі спекулянти пера, усята дрібна наволоч з великими вимогами преться кудись, товпиться у сліпій вулиці і пнетися на смітник старий, що на ньому злиннялий прaporець. Їхні найбільш близкучі авторитети — це люди, яких

спосіб думання не є більш складний від метикування копичинецького канцеляриста. Політичну орієнтацію такого світила окреслює передовиця першого-ліпшого палієва в неграмотній ганчірці. Кілька сентенцій, зачерпнутих з німецького популярного видавництва «Реклама» і поданих у відповідному соусі, вистарчить, щоб викликати його захоплення «бліскучим публіцистом». Він у зарозуміlostі ігнорує усі складні питання життя і недостачу будь-яких аргументів у полеміці покриває кур'єрковим дотепом. Слиною і жовчю плює на соціалізм, не знаючи основних засад його ідеології. Увійдете з ним у балачку, почнете річево дискутувати, він поговорить, помовчить, а там і рацію вам признає; та спробуйте зустрінутися з ним у гурті, в його гурті, почніть вчорашию розмову, і він вам зі своїми разом рот роззвіть і жбурне у вічі тупе, оскареніле: «Хи-хи-хи!»

Іхній «сатиричний» журнал — це помийниця, повна кінських дотепів, брудних наклепів та найзвичайнісіньких ординарних доносів. Іхнє культурне середовище — це невеличке кубло, повне дрібних амбіцій, пліток та інтриг. Вистарчить, щоб меценасова Х. зрадила чоловіка з редактором У. у прияві директора З., і цілий культурний центр заворушиться, загомонить, заповнить на який тиждень кав'ярні, щоб опісля знову заснути до чергового скандалу. Дрібна повітова скандалістика — оце зміст життя носіїв «ідеї». Скандал став для них хлібом щоденним, без нього вони — як риба без води. Під зморщеним чолом «борця за ідею визволення неньки» ховають душу звичайнісінького жуліка. Крадуть, і крадуть грубо, по-простецьки. Крадуть в культурних інституціях, крадуть в економічних установах, крадуть без краю і в літературі.

Наймолодші і найбільш поетичні квіти нації створили восени минулого року літературну орга-

нізацію «Листопад». Про напрямні праці тієї групи невідомо, та зате відомо, що її головою є пан В. Лопушанський, з якого останнім твором ми матимемо сьогодні честь близче познайомитися. Спінимося на ньому довше хоч би тому, що цей твір чільного представника «Листопада» характеризує не тільки творчість групи, але й творчість загалу літераторів тутешнього фашистівського табору.

«Гомін душі» — це третій, здається, з черги більший твір многонадійного молодця. Читачі вибачать, якщо ми не матимемо змоги перевести порівнюючих студій на підставі попередніх творів вищезгаданого автора, та здогадуємося, що певний поступ у розвиткові талану є, це пізнати хоч би з того, що в останньому творі слідно вже певне начитання автора. Справді, якщо б Стефан Жеромський ще жив, міг би мати деякі претензії до шапновного презентанта, який так захопився його останнім твором «Przedwiośnie», що трохи не присвоїв собі його вповні, змінивши тільки форму, заголовок, імена та мову. Та настільки недосвідченим автор не був. Він, очевидно, мав тільки шляхетний намір виявити свій подив до чужого генія (де ж тут шовінізм?..) та доказати своїм землякам, що й українець зуміє писати не гірше Жеромського. Чи це вдалося авторові — про те видасть осуд історія української літератури, якщо писатиме її Боднарович або який інший Голубець.

Та приглянямося змістові «сучасної повісті». Два споневірені війною сини батьківщини вертають додому. (Щось таке ніби діється у Жеромського). В одного з них (героя повісті) цього «дому» немає, і його запрошує до себе товариш недолі (щось подібне діється у Жеромського); приїжджають на попівство, де згода, мир,тишина, божеська кава і дівиця, як телиця (подібне діється у Жеромського, хоч не на попівстві, а в панському дворі; українських поміщиків, бачите, ще немає...). Герой,

як і лицює добре вихованому гостеві, закохується у попадянку та в вільних хвилинах «созерцає» нужду народу (щось подібного робить герой «Пшедвісьня»). Вкінці знаменита кава зогріває кров героя, й він знаходить об'єкт своєї несамовитої, чисто донцовської пристрасті: Зою, що мешкає в палаці, жінку з диявольським просто темпераментом, і темною нічкою лізе до неї під перину (зовсім те саме, тільки більше разів, робить герой «Пшедвісьня»). Опісля сварливий герой кидає працю в батька Зої, лазить по лісі, де ганяється за ним якийсь таємничий полковник і попадянка у військовому однострої, та герой відвертається від них задом і йде собі на захід сонця (борони боже не на схід!). Так і слідно, що автор при кінці повісті має найкращий намір розлучитися з небіжчиком Жеромським, і тому, може, кінцева частина її вийшла така ж незрозуміла. Якщо ж би хтонебудь подумав в цьому місці про plagiat, звернемо його увагу, що автор, мабуть, передбачував можливість такого закиду.

«— Я злодій! — гукнуло зі закутків сумніву.

— ...Я воїн за Народ...» (стор. 163).

Отже, як бачимо, автор — воїн за Народ, і, таким чином, не можемо мати до нього в цьому випадку ніяких претензій.

Але займімось героєм повісті, цим втіленням ідейності, мужності, характерності, шляхетності й глибини думки сучасного молодого смолоскипника. Це людина, без сумніву, цікава не стільки з огляду на вчинки, скільки на поведінку і мову. Роман Кривавич (усі вони, герой синьо-жовтої доби, чомусь на «-ич») на кожній сторінці щонайменше тричі скавулить і харчить, і до кінця язика його приросли три крапки; деколи тільки він «легко усміхається», та й то в таких близьких діалогах:

«(Кривавич): — І я, може, був би заснув, якби не ви...

— Дійсно? Я вас перепрошую...

— Нічого, я і так не спав би...» (стор. 16).

Коли на нього найде натхнення, він стає справді оригінальний:

«І гепнув вояк собою об дерево. Раз, другий... Тіло дудоніло, як пень. Та свідомість вертала» (стор. 41).

Маємо підстави припускати, що автор і сам не раз переводив такі (даремні) спроби привернення свідомості, особливо коли дерево ввижалося йому червоне. Віримо, що його тіло «дудоніло, як пень», особливо коли гепав своєю головою, та маємо надію, що колись щасливим збігом обставин так гепне, що останній розділ наступної епохальтої повісті остане невикінчений. Та повернім до нашого героя. Нагепавши собою досочу, він по рецепту доктора чорної бляги Донцова «кидає собі клич».

«І кинув собі клич:

„До світла! До собак!“» (стор. 41).

Та, на щастя собак і нещастя читачів, не йде за своїм покликанням і стає працівником на рідній ниві. Між ситним попівським обідом і знаменитою кавою він іде на село боліти горем народним. Побачивши чорну нужду селянства, наш «мисливець» відкриває Америку і хріпить:

«Пекло, пекло!! Джегенна (?!?) люду!»

Опісля настає пора на рефлексії, їх наш герой приходить до висновку, що коренем лиха є чужі пани; коли б ними тільки стали греко-католики, усе б стало інакше, і було б тоді щастя народне, і на віки вічні щезла б «джегенна люду».

Про визвольний рух трудящих Крвавич має теж свою думку:

«— Це — не стихія, „свята непорочна стихія“, це — „тупа, обмежена жадоба кліки-партії, класу, щоб здавити під своїми скаляними гряззю злочинів стопами пориви поодиноких верств народу“».

З трудом дійшовши до таких глибокоумних висновків, герой каже собі:

«Геть, примаро стомлених мислей!»

Та думає вже про щось більш конкретне і тоді — будиться в ньому Казанова. Якщо кого здивує, що двірська панна сподобала собі такого завошивленого месію, то хай пригадає собі, що це все ж таки сотник, та ще й зі славою безкорисливої шляхетної й відважної людини. Він же не раз один витягнув помічну руку злідареві Панасові, «пильно вважливо стежачи його психічну бесіду». Чи не він це серед темної ночі убив в обороні попівських курок двох розбійників з темного лісу?

І от «чар краси освідомив темну жадобу». Кривич попадає у панські салони і почуває себе тут, як і автор, наче вдома. Подивляти тільки треба, коли і де мав автор змогу так докладно пізнати життя і мову салонів, куди його напевне не впускають. Компліменти — версальські:

«(К р а в и ч): — Як бачу, любите тільки великі звірята...

(З о я): — І дужі, додайте ще,— й зухвалим поглядом змірила його постать».

Вкінці чуємо від Зої:

«Це вікно від моєї кімнати...

Сміла мисль закипіла в умі мужчини» (*стор. 121*).

Тут уже слідно перо чистокровного стовідсоткового донжуана, хоч з деякими перверсійними ухилями:

«...І похилився до її ніг. Голову скрив у сувоях одежі (!), і свіжий (!) розцвілий (!) запах (!) дівочого тіла окутав (!) його» (*стор. 136*).

Та не подумайте, що герой — це людина низької похоті тільки, ні, він естет, вихований на «Культі цяла» Сроковського:

«І випили, як лебеді на плесі матового озера... дрожачі, наполохані перса... Нахилив сотник над ними заборчі уста — й скам'янів.

...Як перед (?) мистецьким витвором, оторопів...
Спокійно, побожно зложив зломане тіло на постелі.

І з тихим зачудованням стежив кожний пульс
життя...» (стор. 137).

Що далі було, автор, на превеликий жаль малолітніх пластунок, не пише, гадаємо тільки, що напевне щось несамовите, тим паче що герой давно вже обіцяв:

«...зубами в'їстись в її біле тіло й розкошуватись
болем», хоч:

«В очах дівчини аж іржав глум» (стор. 144).

Певне є тільки, що одне й друге «шляхетне сotворіння вдоволено, бундючно порскало».

У цьому місці «звиняємося» (стор. 113) перед читачами, що не маємо часу й місця довше займатися романтичним героєм, який впродовж цілої повісті так симпатично харчить своє рідне, демонічне: хи-хи-хи!.. та дозволимо собі закінчити огляд твору талановитого молодця з-під Гусакова. Можемо йому лишень побажати, щоб і далі з такою ж самою впертістю і послідовністю йшов до «найвищої мети», кидаючи собі клич:

«До світла, до собак!»

І напевне «пробудеться» з часом національним генієм, маючи на це такі близкучі дані, як те, що в голові у нього:

«в черепі...

там, де мізок...

Велика ніч!..»

ЛИЦАРІ ЧОРНОЇ РУКИ

«Червона калина» не обмежує своєї діяльності видаванням книжок, обрахованих здебільшого на інтелігентського, дрібноміщанського читача. Регулярно щороку восени з'являється на книгарських полицях сорокатий об'ємістий «Календар-альманах» «Червоної калини», що його завданням є стати сконденсованим дешевим кормом для масового читача. Щоби дійти до цього масового читача, фашистське видавництво користується усіма можливими для нього засобами: через національну романтику до фальшування історії, через живу ще традицію 18—19 рр. до мобілізації усіх сил реакції проти влади трудящих, проти ненависної Країни Рад. Розвіяні надії і сподівання на здійснення буржуазної державності, в якій уся та «національна сметанка» мала б величезні можливості експлуатувати, хоч би у спілці з такими ж хижаками широкого світу, багату країну, з другого боку, соціальний інстинкт, що приневолює рідного буржуїчика сторожко і з острахом стежити за грізним для нього пролетарським рухом, все це мусило зродити й зродило скажену ненависть, яку тільки смерть зможе вгальмувати. У своїй безмежній люті туземні фашаки не цураються стовідсоткової брехні та водночас у вибуках парохизму безсильного гніву виявляють іноді стільки щирості, що можемо їм бути тільки вдячні за це...

Західноукраїнські події 1918—19 рр., звичайно, відходять у «альманахові» на далекий план. Їм присвячується лише декілька слів пристойності заради. Те саме про «боротьбу» з денікінцями. Зате $\frac{9}{10}$ мальовничого календаря — це спогади про боротьбу проти робітників і селян за жовто-блакитну Україну. Їхніми словами це називається «бо-

ротьба за неньку Україну проти московсько-жидівсько-більшовицьких варварів Сходу, що напослися на неї». Проте й їм інколи нікуди правду діти. Один з-поміж авторів «альманаха» — геройський сотник УНР Василь Раєвський, що з небуденою відвагою, коли каже: «Під напором німецької армії большевики вивтікали... Зорієнтувавшися (!), я поїхав уже сміло (!), з душевною насолодою (!), як побідник (?!), з рожевими надіями на майбутнє, до себе додому...» (стор. 27), у простоті свого серця признає, що: «Наш полк, замість того щоб битися з віковічним ворогом, почав бити своїх проводирів. Згинуло тоді чимало гарних людей. Прийшлося воювати проти ворогів Батьківщини: і своїх, і чужих» (стор. 27).

І сотник Раєвський воював: «Ми вночі тільки вдвох з сотником Гресем обеззбройли усю свою сотню; де підступом, а де й силою, й замало самі не пропали. Яка це трагедія» (там же).

Та не один лише сотник Раєвський переживав таку «трагедію». П. Решетило-Мицак сумує, що «катастрофа в Семиполках пішла, здається, за згодою і при помочі тамошніх селян, котрі відносилися ворожо до наших військ» (стор. 60).

Чи «наші» війська відносилися з такою ж ворожістю до своїх батьків і братів селян, на це також дає наш автор відповідь:

«В піхотному полку січових стрільців не було дня, щоби не бракувало 15—20 стрільців. Втікали вони в повній зброй, а в деяких сотнях стрільці просто відмовлялись виходити на вправи» (стор. 62).

Що втікачі не вертали домів, як сотник Раєвський, на відпочинок, про це наш автор незабаром довідався.

«Наша розстрільна перейшла село, а за селом попала нараз у два вогні. Ззаду стріляли до нас тамошні селяни, котрі відносились вороже до нас,

а спереду наші дві чети, котрі звели бій з большевиками» (стор. 65).

«Друга сила, якою воювали (більшовики.— Я. Г.) з нами,— це панцирки, а третя — таки наші браття-селяни...» (*там же*). На думку темного індивіда, відомого зі своїх безчисленних майнрідівських оповідань-страхіть з «Червоного пекла», Віталія Юрченка, це були тільки «ріднесенькі запроданці» (стор. 130), що, «збольшевичені, поскублять ззаду» (*там же*).

Важне те, що оті «запроданці» так довго скубали живто-блакитних лицарів, поки ці не знайшлися одної днини «во всеоружении» в обіймах вірних західних союзників. Далі йти було нікуди. Залишилось тільки вислуговуватись вірним союзникам та розжовувати образу, що її наніс могутній п'ястук українського робітника й селянина. А розжовувати її проковтнути її нелегко. Звідсіля й безсила лють, і презирство пана до раба, що посмів визволятися з-під панської опіки.

«Я тоді перший раз побачив віч-на-віч проти себе — „хама“» (стор. 126),— гірко жаліється на свого товариша по зброй — селянина, що мав сміливість пошуткувати над ним, панич Анатоль Курдидик, а його братик Ярослав з пафосом накликує до помсти над збунтованим «хамом» (стор. 105). Їх зненависть до революційного пролетаріату доходить до меж, за якими починається ділянка патології:

«По дорозі минали мене уже лави большевиків. Таких поганих типів, як тим разом, я ніколи не бачив: скуласті, з кирпатими носами, кровожадні і озвірілі обличчя. Плащі нарозпашку; кулеметні ленти з набоями через плече доповнювали їхній огидний, дикий вигляд. Це були так звані „тарашанці“. Рука судорожно хапала за револьвер. Хотілося кликати всі небесні сили на допомогу» (стор. 29).

І кликали, хоч, звичайно, не тільки «небесні сили». Кликали німців, австрійців, румунів, французів, кликали усю міжнародну буржуазію на підмогу, бо новий переможний клас нещадно змітив з кону клас визискувачів. Не дивниця, отже, що до зненависті приrostав страх, від якого ставало й стає моторошно білим «героям».

«Перед моїми очима стоїть один большевик. Босий, тільки в порваній сорочці. В руках кріс зі здоровим штиком; за пазуху насипав набоїв і біжить до нас... Навколо його гори большевицьких трупів, а він же просто до мене... Я був не страшко; бачив всього доволі і ще ніколи не злякався, а коли той чоловік-звір (!) добігав до мене — стратив притомність...» (стор. 43).

За те все, за поразку, за пережитий сором, за втрачені багатства й можливості збагачуватись і галапасувати, горить у серцях білих недобитків жадоба помсти, що перед нею мусила б збліднути кожна паціфікація. Така собі «українська щира жінка з голубиним серцем» Ірина Шмігельська-Климкевич зі здивуванням питає:

«Жалко вам конокрада (!), більшовика і шпіона?
Я б йому без суду голову скрутила!»

I, якщо тільки трапиться,— крутять голови. З насолодою згадують часи, коли була яка-така змога вбивати робітників, вішати сільських незаможників (див. Віталій Юрченко, стор. 136). Згаданий вище П. Решетило-Мицак, що його в 1918 р. буржуазний уряд ЗУНР мобілізував і вислав на схід на боротьбу з Червоною Армією (тоді, коли польський фронт був зовсім захитаний!), з гордістю оповідає нам, яку то почесну службу сповнив уже 17-літнім юнаком у золотоверхому Києві:

«При вишколюванні старшини поводилися з нами гарно й людяно. Вчили стріляти, розгортали розстрільну та викладали всякі воєнні справки, а по двох тижнях ми вже ходили на варту до го-

ловної тюрми, віддаленої кількасот кроків від наших касарень. Тюрма складалася з трьох двоповерхових домів та була переповнена всяким анархічним, збройшевізованим елементом. Я стояв на стійці під тюромою кілька разів. Наказ був строгий. Кожний вартовий мав щопівгодини давати в повітря один стріл, а як хто зазирав через вікно, то в нього» (*стор. 56*).

Але не помогли тюрми, не помогли їх молоді й патріотичні вартівники: «елемент» визволився і створив жахливу для чорної братії «владу-пottвору» (*стор. 128*). Розбилися ніжненікі мрії... та все ж таки надії залишилися; нема, звичайно, ніякого бажання добровільно зійти з кону історії. У 18-му й 19-му програли дощенту, тепер минає 31-й, отож був час дещо передумати. І передумали:

«Не був це час (**1918.— Я. Г.**) на касування прав власності й боротьбу з релігією та церквою. Не був час — давати амністію політ[ичним] зрадникам України, ані не час на знесення карти смерті — бо її треба було за всяку ціну» (*стор. 8*).

Та ми заспокоїмо їх. Була тоді захована й приватна власність, і панівна церква (гетьманат!), не було свободи слова, не знесено в дійсності й карти смерті. І — все одно не помогло.

Не поможет й «Календар-альманах „Червоної калини“»...

1931

У БІЛІЙ ГАРЯЧЦІ

Була Паризька комуна, був генерал Галіффе, і було 30 000 розстріляних робітників, їх жінок та дітей. Було повстання боксерів, і були десятки тисяч замучених цивілізованою армією китайців.

Були ленські розстріли, були масакри на вулицях міст колишньої Росії. Були єврейські погроми, і гинули тисячі нуждарів, що їх одинокою виною було те, що вони єреї. Була війна, і на галицькій землі повисли на цісарських шибеницях 20 тисяч селян, а в Вірменії зарізали поверх 300 тисяч вірменських злідтарів. Були одчайні повстання гноблених в Індії, Арабії, Сирії й Марокко, і десятками тисяч гинули селяни під бомбами носіїв «культури окциденту». Був 1918 рік, 1922-й і 1930-й, та був у Болгарії 1923 рік і 30 000 селянських трупів, й, мабуть, досить. В ім'я чого? В ім'я експлуатації ненажерливим капіталом «своїх» робітників, в ім'я загарбання нових теренів нещадного визиску, в ім'я згноблення найменшого спротиву нещадно утиканої визискуваної більшості.

Звичайно, меншість — панівна буржуазія — не буде собі з цього приводу псувати нервів. Це ж дрібниці, про які не варто й не треба згадувати, і ви про них ні зі шкільних читанок, ні з творів літературних зірок буржуазії не довідаєтесь. Це не було лайдацтво, це не був навіть білий терор, це було лише звичайне собі «втихомирення непатріотичних чи диких ворохобників...».

Був 1917 рік, і був Жовтень. Експлуатована більшість відбрала владу у експлуатуючої меншості. Та буржуазія затримала ще міцну економічну базу, і це дало їй змогу боротися за їло, вперто й довго, а союзників виплекала собі у великий частині інтелігенції й дрібної буржуазії. Спротив був одчайний, скажений. Почалося від саботажу петроградських телефоністок, скінчилося на денікінах і петлюрах. Не було засобу, що ним не користувалася буржуазія в боротьбі з владою Рад, і білий терор розшалівся по цілій території колишньої Росії. Не в силу було їм самим згнобити революцію, покликали чужинецькі армії, і почалася найбільш жорстока й безоглядна бо-

ротьба — класова війна. Становище влади Рад ставало усе більше загрозливим, і ясно було, що проти гармат і скорострілів з вилами не підеш. На білий терор могла бути одна лише відповідь — терор червоний.

Переможно для пролетаріату скінчилася громадянська війна, їй почався мирний процес будівництва соціалізму, що аж ніяк не означав миру, бо хоч розбита й ранена смертельно була буржуазія, вона не здавала останніх позицій, — класова війна не знає капітуляції. Союзники теж знайшлися, ними були куркулі, що в колективізації побачили свого невблаганного ворога, їй та частина інтелігенції, що була зрослася душою й тілом зі старим світом грабунку й визиску. Почалися вбивства активних робітників, саботажна й шкідництва робота агентів капіталу. На це, звичайно, треба було також дати відповідь. Міцне становище влади Рад не вимагало відновлення червоного терору, отож було застосовано кару, що, з одного боку, дала б змогу винуватцеві виказати хоч дрібку доброї волі бути корисним суспільству, з другого ж боку, ізолювати його на якийсь час і таким чином забезпечити будівництво соціалізму від ворожих рук. В ім'я чого? В ім'я остаточної перемоги визискуваних над визискувачами, в ім'я здійснення стремлінь трудящої більшості — безкласового ладу, золотої ери людства.

Що на це буржуазія разом з її агентами? Уже чотирнадцять років триває невідома в історії людства нагінка, що не знає ніяких меж, як не знає їх зневисть буржуазії до Країни Рад. Теревені про жахіття «червоного терору» чотирнадцять уже років не вгавають на хвилину, і в них найбільш безсоромна брехня переліцтовується з буйною уявою першого кращого чорносотенного писаки. А тут для «Червоної калини» завдання першої ваги.

«В Усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль» — ось підзаголовок «Пекла на землі», що в нього вперто наказує вірити автор цих «спогадів» Віталій Юрченко. Як виходить, колишній білобандит, що після програшу зодягає маску й, ставши радянським службовцем, запекло й послідовно бореться з ненависним ладом, послуговуючись при цьому усією безсоромною гнучкістю міщуха з «хитрих малоросів». Та «забава» триває трохи задовго, і жовто-блакитний герой опинився, як пише, на далекій півночі в тaborі інтернованих. Там знаходить багато своєї братії, душогубців, злодіїв та розтратників. Тут починається оповідання про нечувані страхіття, а на стор. 117 описує картино спалення живцем на кострі трьох інтернованих, хоч, як самий уже признає, правда, не бачив я сам, та оповідали таке. Влада була, за Юрченком, трохи не виборна, тобто складалася здебільшого з самих арештантів, і вони саме якнайбільш безоглядно відносяться до свого товариства. А товариство відомо яке, надзвичайно мало товариського в ньому; найбільше ще його у «блатів» (злодіїв). Було таке, що укількох убили ведмедя. Його хотіли поділити між загалом, та на що ж тоді шляхетний «індивідуалізм» автора й йому подібних:

«Хотіли сучі сини (!) забрати ведмедя й потрошити на пункті. Ми вперлися не дати» (стор. 97).

Для характеристики автора як представника оцього «лицарства», що з таким «геройством» боролося за «неньку», цього рішуче мало. Напередодні роковин Лютневої революції він, запеклий контрреволюціонер, складає вже тези, читає доповідь, а на Перше травня вітає робітниче свято. Захоплено звеличує великоднє свято й плаче над долею попів, та це не перешкоджає йому в той же час влаштувати противеликодній день. За ті всі «заслуги» стає наш зручний лицар, як подає, «виховником» і в першу чергу умовляє «блатів», що

застрайкували, піти на роботу, й за те. як самий у ширості признається, дістає від них «по шиї». Та ця робота не вдовольняє патріотичного лицаря, й він щотижня складає ще «довжелезний звіт про політично-моральний стан пункту» (стор. 119), бо, як каже, дістав завдання «систематично пильнувати за кожним в'язнем» (стор. 187).

Хоч якою ясною уже є для нас постати автора, він у чванькуватості позує на мислителя й, маючи «червоні страхіття», глибокоумно питав: «Що робиться, во ім'я чого?!» (Стор. 152).

А хоч би й для того, шляхетний пане Юрченко, щоби світ ширіший, вільніший і чистіший став, щоби менше на ньому плазунів-галапасів, що їх «політично-моральний стан» рівняє їх з вошими, що про них так проречисто казав трохи відважніший за вас Савінков: «Знайдеш вош — убий її!»

Він був людина послідовна й заподіяв самий собі смерть. Ви, пане Юрченко, і ви, панове з «Червоної калини» менше «лицарські», і ви самі цього не зробите. Отож...

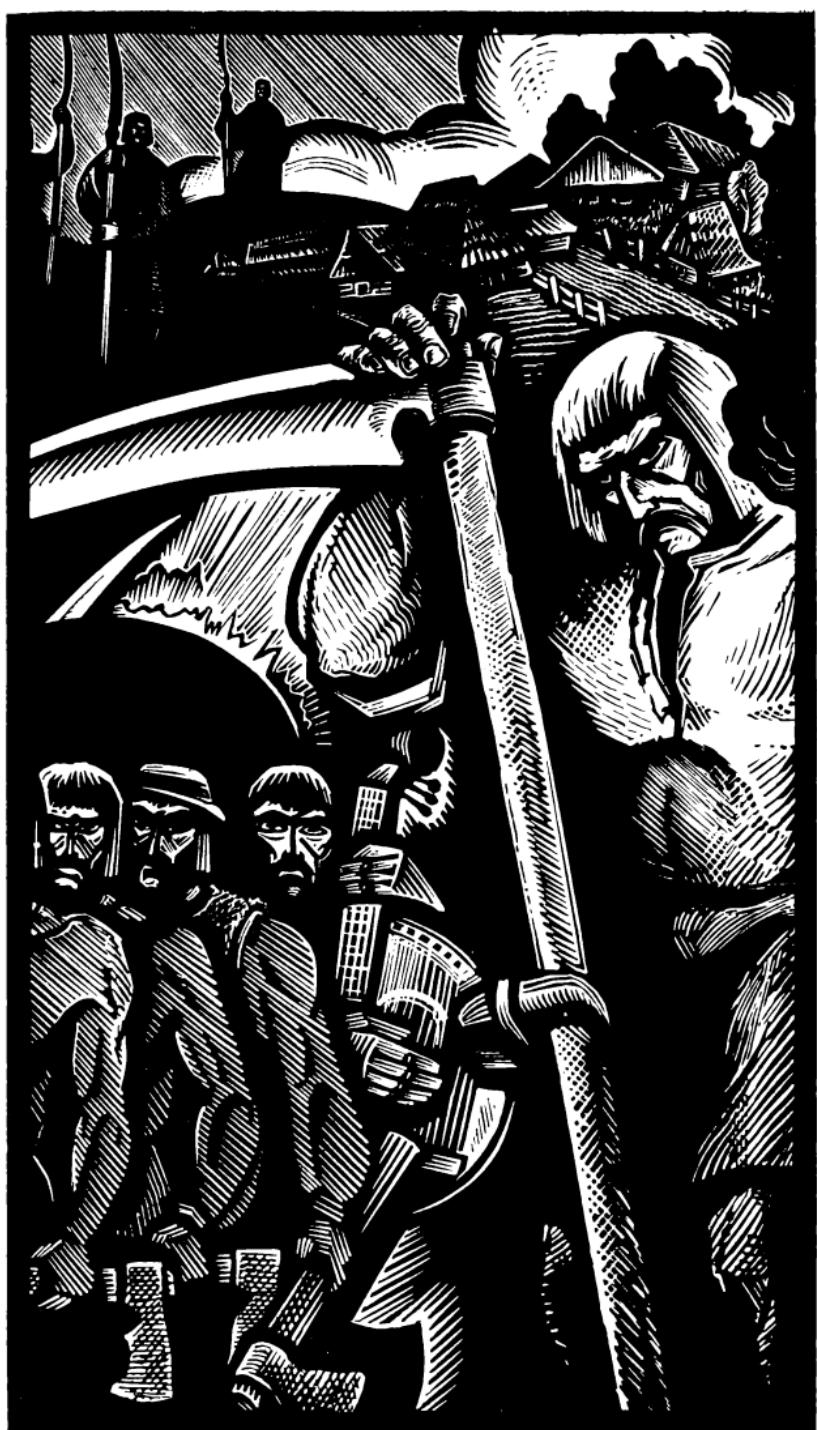
В ім'я цього, панове.

1931

ФАШИЗМ ПРОТИ КУЛЬТУРИ

Фашизм — це така форма панування капіталу, яка має на меті відобрести насильно трудячим всі права й зробити їх мовчазними й темними рабами. Тим-то фашизм є ворогом поступу. Фашизм, мов той хижак, прагне до проливу крові, до нових загарбницьких воєн і, щоб зробити з трудячих покірне гарматне м'ясо для своїх витівок, проповідує національну і расову нетерпимість.

Найкращим доказом на те є панування найбільш

варварського фашизму в Німеччині. Робітників, селян і трудящу інтелігенцію стиснуто в лещата кривавого гніту й зліднів. З-під топора катів котяться голови найкращих представників робітничої Німеччини. Найвидатніші твори вільної й поступової людської думки горять на кострах. Освіта стає привілеєм жменьки багацьких синків. Нидіє преса, театр і кіно. Жінку зіпхнуто до рівня рабині, відібравши їй доступ до скарбів культури.

Фашизм панівної нації гнобить нещадно поневолені народи, а зокрема їх культуру, замикає їх школи й культурно-освітні установи, переслідує їх книжку й театр, нищить їх пресу.

Не менш ворожим для культури є й український фашизм, цей найвірніший слуга німецького й інших фашизмів. Він поклав свою брудну лапу на все сливе культурно-освітнє життя західноукраїнських земель. Попівсько-панська зграя намагається затроювати селян, робітників і трудящу інтелігенцію ворожістю до влади працюючих, а замість знання, замість культури дає масам молитовники, брехливу й наклепницьку «патріотичну» макулатуру й, щоб вкорінити в масах темноту й забобони, вишукує собі святу «стигматочку» — Настю Волошин.

Усе те заставляє всіх трудящих, усіх чесних і поступових працівників культури без різниці національності й партійної приналежності вдарити на сполох. Треба згуртувати всі справді культурні сили на боротьбу з фашистським варварством.

Тим-то у Львові вже довший час організується конгрес на захист культури, що в ньому візьмуть участь поступові працівники культури, як письменники, журналісти, малярі, працівники театру, наукові сили й культурно-освітні діячі всіх трьох національностей. Цей конгрес започатковано на взір світового Паризького конгресу представників, що відбувся минулого року.

Конгресова думка знайшла відгомін не лише на західноукраїнських землях, але й у корінній Польщі, звідки зголосили свою участь у конгресі такі чільні представники польської поступової думки, як Андрій Струг і Леон Кручковський.

Українські працівники культури не можуть остати позаду, якщо їм дорога культура західноукраїнських земель. Цей конгрес мусить об'єднати найкращих і найбільш поступових представників західноукраїнського культурного життя. Це є небайдужна передумова поборення фашизму, цього варварства ХХ сторіччя.

1936

ЛИЦАРІ НАСИЛЬСТВА І ЗРАДИ

Нелегко було польській шляхті правити країною, в якій понад 40 процентів населення складали нещадно гноблені і експлуатовані українці, білоруси і євреї, в якій більшість і польського народу животіла в безпросвітних злиднях. Радзівілли, потоцькі, любомирські і кони — вся шляхетсько-бандитська зграя, що все своє життя міняла ліvreї, вислуговуючись то миколаївському, то вільгельмівському, то англо-французькому імперіалізму, знала чудово, як ненавидить її народ, і тому від перших днів існування «незалежної» Польщі поклонялася єдиним богам: богам брехні і насильства.

Захопивши з допомогою Англії і Франції владу, шляхта першим своїм завданням поставила — задушити революційний рух, який під життєдайним подихом Жовтневої соціалістичної революції в Росії спалахував пожежами над панськими фільварками, розквітав червоними прапорами над заводами і фабриками.

Під акомпанемент екзекуцій і зойки катуваних селян та робітників народився «новий» державний твір, побудований на кривді й слізах мільйонів трудящих міст і сіл. Головорізи з верхівок польської шляхти, які понад 100 років сновигали по столицях Європи, малюючи майбутню Польщу як базу «соціальної справедливості й волі», повдягали поліційні мундири, позасідали на теплих міністерських і воєводських стільцях — готові повсякчасно чинити криваву розправу над народом, якому ще вчора слізно присягали «в любові».

Вся ця різношерста братія, очолювана обер-катором Пілсудським, ненажерливо накинулась на народ, висмоктуючи з нього кров. Щоб приспати прагнення народних мас до вільного життя, щоб прищепити їм оманну віру в можливість перебудови соціального ладу з допомогою виборчого бюллетеня, вони разом з соціал-зрадниками видумали «демократичну» конституцію, «демократичність» якої полягала в тому, що вона мала на меті сіяти ілюзії, нібито народ, обираючи своїх представників до сейму, цим самим вирішуватиме свою долю.

У складеному шляхтою «виборчому законі» були навіть окремі статті, які мали завданням натхнути маси вірою в те, що на сторожі «демократичності» виборів стоїть сама держава. В цьому «законі» навіть було записане таке:

«...Хто вживає насильства, безправної погрози або підступу, щоб вплинути на спосіб голосування виборця або щоб виборця здергати від голосування, той карається тюрмою до 5 років».

Гарні слова, та й тільки. Вони мали на меті приховати страшну дійсність. Пригадаймо хоч би пам'ятні вибори 1930 року, коли над західноукраїнськими землями повсюди чути було стогін шматованих канчуками й шомполами людей.

Озвіріла шляхта не вдоволялася катуванням людей і нищенням селянського майна. Її бажанням

було знищити всі культурні падбашня українського народу, щоб перетворити селянина й робітника на темну слухняну тварину. Тим-то польські культуртрегери, користуючись нагодою, руйнували українські школи, палили бібліотеки, нищили читальні.

Така була передвиборна увертюра, що її грав польський державний апарат під диригуванням «демократа» Пілсудського. Чим ближчий був день виборів, тим ця гра ставала жахливішою. На грізний кнівек міністра зникають одна по одній невигідні для уряду виборчі листи, заповнюються тюрми. Страйковані діячі «опозиції» гарячково перелистують картки виборчого закону, де говориться про те, що голосування мусить бути таємне. А водночас створюється урядом партія ББ, яка агітує за те, щоб виборці голосували явно. «Це, мовляв, на те, щоб уряд знав, хто патріот, а хто ні, тобто — хто за ним, а хто проти нього».

Закон передбачав виборчу агітацію, а на ділі... як було на ділі, покаже інструкція голови повітового комітету урядової партії ББ в Чорткові Юстина Дворського, що він її вислав бойовикам ББ в селах Чортківського і сусідніх повітів:

«Інструкція!

В справі зборів і агітації „Центролів“ й українців. Строго довірочно.

Дійшло до моого відома, що найближчими днями так званий „Центролів“ та українці як опозиція хочуть на території нашого повіту, за допомогою своїх довірених і відданих їм кооперативних організацій, розпочати передвиборчу агітацію. На основі зібраних інформацій як одні, так і другі провадитимуть вечорами таємні збори в приватних будинках або — як українці — в сільських кооперативах, маскуючи, для приспання чуйності наших людей, свої збори освітніми або кооперативно-господарськими цілями.

Отже, для орієнтації повідомляємо, що жодні

з задуманих зборів не повинні відбутися, а коли б внаслідок недогляду чи приспання чуйності наших людей де-небудь зібрався більший гурт на нараду, треба таким зборам перешкодити шляхом нападу. Треба пильно стежити за відомими опозиційними діячами, не допустити до будь-якої агітації й можливості вільно порозумітися з людьми...»

Але це було далеко не все, що вживалось для досягнення хоч би видимості, що результати виборів відповідають «волі народу». Щоб позбавити можливості участі у виборах найбільш свідомих робітників і селян, влада наймала пройдисвітів, які фабрикували до виборчих комісій сотні заяв на виборців (яких вони, до речі, ніколи й в очі не бачили) про те, що вони не мають права голосувати, бо не є громадянами Польської держави. Коли ж ці «негромадяни» хотіли доказати протилежне, їм адміністраційні органи ставили такі перешкоди, що всі їх заходи виявлялись даремними.

Але ні дикий розгнузданий терор поліцейських банд і вояччини, ні тюрмі, ні виборчі шахрайства, яких і на воловій шкурі не списати, не помогли. Гніву народного не зламали пани. Оброслі салом серця вельмож та їх підлабузників стискав той же страх. Цей страх і бажання раз назавжди застрахуватися від «несподіванок» заставили панівну кліку скласти нову «конституцію» і новий виборчий закон, який мав бути панацеєю на всі 7 смертних недуг, що ними хворів прогнилий організм панської держави.

Навесні 1935 року сталася ця «історична подія». Опозиція Пілсудського була «морально» змушеня голосувати проти нової конституції, що була глумом над самим словом «конституція». Але на допомогу опричникам Пілсудського, цим кривавим катам українського народу, поспішила так звана Українська парламентарна презентація на чолі з Дмитром Левицьким. Ці професійні продавці

свого народу, оптом і вроздріб, пішли на патетичний крок, достойнийувіковіченняна скрижалях історії. В час голосування їх «розслабило», і всі вони поспішили до вбиральні, залишили зал засідань. Сойм тим часом без особливих ексцесів ухвалив так звану славеківську конституцію. Дмитро Левицький і його спідручні за ввічливий жест здобули тепле слово панів міністрів.

«Голчане вухо» було готове, і можна було провадити нові вибори в посли — капіталістів, дідичів та поліційних агентів, яких уже заздалегідь намітив уряд і воєводи. Членів виборчих комісій призначали воєводи, причому головою комісії мусив бути обов'язково суддя. В члени комісії, згідно закону, попадав тільки той виборець, який «в слові і письмі» володів польською мовою. Щоб «мати честь» вибирати в сенат, треба було носити офіцерські шліфи, духовну рясу або професорський берет.

Про все це чудово знали жовто-блакитні «представники народу». Та пани левицькі мудрі вже завчасно домовились з урядом, і їм залишалося тільки виправдати свою мерзотну роботу перед виборцями. Тим-то вони писали в «Ділі»:

«Виборчий закон такий, що без відповідного порозуміння з польськими відповідальними чиновниками українці навіть при найбільшій напрузі в теперішніх обставинах не були б в силі провести своїх представників не тільки до законодатних установ, але навіть в кандидати на послів і сенаторів. Отже, з уваги на те виборче порозуміння було необхідне. До нього й дійшло. Результати цього порозуміння в усіх на очах. Ми маємо змогу вибрати до сойму 15 українських послів. Перед двома місяцями ніхто з-поміж українців на галицькій землі не вірив у те. А воно все ж таки стало цілком реальною перспективою виборчих результатів» («Діло», 5. IX. 1935).

Бачите, яке щастя! Таке щастя, що в нього важко було й повірити. З ласки уряду «усмирителів» українського народу, поруч з мільйонером і королем, поміщиком-князем Янушем Радзівіллом, поруч з катом білоруського народу генералом Желіговським, лодзьким удавом Мінцбергом і львівським україножером Броніславом Войцеховським дістали нагоду сидіти на одній лаві їхні лакеї — левицькі, мудрі, целеївичі, баради — й за одним столом обговорювати питання про спільній похід на Радянську Україну. Мальбуруки в похід збиралися, та...

Жовто-блакитні іуди торжествували, а писаки з «Діла» знали свос. В день виборів «Діло» смерділо наглою брехнею:

«Авторитетові польського уряду, яким той користується в польському громадянстві, відповідає авторитет українського політичного проводу серед українців».

Куди там «авторитет»! Про цей «авторитет» надто вже яскраво свідчать телеграми польського телеграфного агентства, вміщені по виборах у цьому ж «Ділі» під заголовком «Вбиті і ранені»:

«У Коломацькі люди напали на приміщення виборчої комісії і знищили телефонічний зв'язок. Один убитий поліцією, 15 чоловік арештовані. У Вікторівці, Виженьського повіту, селяни напали на виборче приміщення, знищили урну та список голосуючих і т. д., і т. д.».

Незважаючи на лютий терор, навіть 40 процен-тів виборців не взяло участі в голосуванні. Трудя-щі бойкотували ці вибори. Але довірені шляхти у виборчих комісіях «працювали» так запопадливо, що після обліку голосів виявились випадки, що в урнах було більше бюллетенів, ніж у списках виборців.

Але «виборчий закон» забезпечив «перемогу» урядові. Волинські і польські селяни, виявляється, «голосували» за ненависного їм ката поміщика

Голинського! Для панівної кліки ці вибори були заходом для ще більшого закріпачення трудового народу Польщі.

Зупинимося, хто на цей раз потрапив у «представники народу». Перше місце на посольських лавах зайняли самі міністри, яких анітрохи не бентежив факт, що їх «обрано» по їх же наказу. За ними сиділи генерали й восьмові. Із-за їх плечей виглядали банкіри, директори крупних підприємств, ксьондзи, поміщики, яких, до речі, було в соймі найбільше. І врешті, різношерста братія декорованих медалями й хрестами холуїв — великі і мениші бюрократи, заслужені штрейкбрехери, «діячі» урядових партій, які за миску сочевиці продали б і рідного батька, далі — куркулі, які повинні були складати вряди-годи заяви «від імені селянства».

В самому кутку боязливо тулились звеличники тризуба й сіоністської зірки. Останніх було зовсім небагато, проте вони не за страх, а за совість тупцювали слідами вайцманів, бен-гуріонів і жаботинських, допомагаючи урядові викидати єврейську бідноту на піски Палестини, смертоносні багна Британської Гвіани і на Мадагаскар.

Ундівську групу в соймі очолював спочатку Дмитро Левицький, а згодом Василь Мудрий, голова УНДО і редактор «Діла». Обидва вони з шкури лізли, вислужувалися, щоб здобути ласку сміглих, складковських і беків, та разом з ними плели плани війни проти СРСР, мріяли про відірвання Радянської України від Соціалістичної Батьківщини трудящих.

Ці продажні душі, вірні холопи ненажерливої української буржуазії, запродували український народ. До цієї зграї належали й Володимир Целевич, секретар УНДО, який підписав у 1931 році присягу до смерті вірно служити складковським, тут серед них був і директор банку Степан Баан, один з найлютіших ворогів революційного руху

трудящих колишньої Західної України. Цей кат закликав адвокатів, щоб не захищали в судах людей, запідозрілих у революційній діяльності. У цій компанії подвизався й Зіновій Пеленський, удень — ундівський «діяч» і директор ревізійного союзу кооперативів, а вночі — п'янюга і скандаліст. Чи не першу скрипку серед них грав сенатор, голова надвірної ради «Маслосоюзу» поміщик Остап Луцький, який вславився своєю зрадницькою діяльністю ще з 1919-го по 20-й рр., коли Петлюра відрядив його до штабу Пілсудського для укладення таємної угоди, згідно якої Правобережну Україну мала одержати Польща. Крім цього, «репрезентував» у соймі український народ ще один петлюрівський офіцер по спеціальних дорученнях — Степан Скрипник — відданий співробітник польської охранки.

До чого докотилася ця наволоч, свідчить факт, що стався навесні 1938 року, коли польські імперіалісти намагалися загарбати ще один народ — литовський. На закінчення так званої соймової сесії самодур-кат Складковський запросив як прем'єр-міністр «послів» до себе на вечерю. Щасливі, що Складковський має добрий гумор, пеленські і мудрі взяли його разом з фотелем на плечі і, співаючи «многая лета», почали носити остервеніло по залах палацу.

Та не допомогли «многая лета», не допомогли довгі роки терору і зради. Пан Складковський, як і вся його різношерста братія, викинені на смітник історії, зметені могутньою озброєною рукою держави робітників і селян. Назавжди позбувся наш народ страху і знущань польської шляхти.

Народ випрямився на весь свій ріст і упевнено простує шляхом, про який раніше тільки потайки складав пісні. Цей народ незабаром вітатиме першу на цих землях більшовицьку весну, а коли дерева лісів і садів пустять бруньки, червоні

прапори скликатимуть до виборчих урн громадян оновленої землі. Це будуть перші справжні демократичні, справді народні вибори в краях, де недавно ще свистів канчук і журливо лунала тільки одна пісня, сумна пісня знедолених.

1940

ЗНАЙДЕНЕ ЩАСТЯ

Повечерявши, посідали на призьбі. Гармоніст Сергій насунув на чоло кашкета, взяв акорд і дівчата заспівали. Особливо гарний голосок був у Марусі, невеличкої кирпатої білявки у рваному картузі і австрійському уланському кожушку. Смуглява Наташа підспівувала, і ковалеві Михайлі дивно було: звідкіль береться в цієї тендітної дівчини такий глибокий альт.

А втім, багато дечому коваль Михайло цього вечора дивувався. Через його село за останні шість років не одно проходило військо, і він за той час бачив великі тисячі озброєних людей, що йшли невідомо куди, смертельно потомлені і злі, мов голодні звірі.

Ці також не жили в достатках. Правду кажучи, коваль від роду ще не бачив такого обдерготого війська. Хоч була вже ніч, на ногах Наташі видно було в місячному сяйві пообв'язувані шнурками військові черевики, що цілком уже розліталися.

І ця армія співала. Майже з кожної хати линув спів людей, які ще дві години тому провадили запеклий бій з білополяками. Для кovalя це було незрозуміле. Він сів на порозі і слухав:

Что затуманилась, зоренька ясная,
Пала на землю росой...

Кров гарячою хвилею підпливала до ковалевого серця, в якому народжувалося тепер щось, чого він не міг назвати, чому міг тільки покоритися, як покоряється могутній дуб подихові бурхливого вітру.

Что опечалилась, девица красная,
Очи покрылись слезой?..

Ця сумна народна пісня, якої коваль ніколи ще не чув, окрилювала його, ріднила з цими молодими людьми і немов закликала йти туди, куди і вони поспішали, куди потужнім буруном мчалася вся співаюча армія.

В селі один по одному гасли вогні. Ковалиха поклала дівчат на постелі, а коваль і гармоніст пішли спати на оборіг. Але не спалося ковалеві. Десять коло півночі він підвівся і побачив, що в його хаті ще світилося. Навшпиньки підійшов до вікна і заглянув. Наташа сиділа за столом і писала. Була без шапки, чорні кучері закривали її чоло.

Михайло повернувся на оборіг. Намагаючись заснути, він заплющив очі, але раз народжена думка не покидала його. Він хотів збудити гармоніста, щоб дати йому одне тільки питання: що це за чудо таке, що люди, співаючи, ідуть під кулі. Але шкода йому було міцного сну баяніста.

А рано-вранці, як заспівали треті півні, коваль став перед шляху, що проходив поодалік кузні. Коли з-за воріт виїхала тачанка, він зупинив її, піdnіssши руку вгору.

— Хочу поїхати з вами! — сказав до гармоніста погонича. Трійка карих коней нетерпляче перебирала ногами.

— А що на те скаже твоя дружина? Адже в тебе і діти є? — поспітала білявка.

— В кожного з вас є якась рідна душа,— відповів коваль,— а проте йдете на смерть підспівуючи.

— Ми вже до цього призвичаїлись,— посміхнулася дрібними зубами Наташа.

— Призвичаюся і я.

— А стріляти з кулемета вмієш?

Це питання збентежило коваля.

— Ну, поки навчишся, будеш нам шлях на Львів показувати,— сказав погонич Сергій.— А владу робітничо-селянську любиш?

— Дуже люблю,— відповів Михайло. Тачанка рушила, і всі четверо помчали навзdogін за кіннотою.

Як розвиднилося, замаячіли в далечині горби міста Львова.

* * *

Повертається загін на схід сонця куткорськими лісами. Вісімдесят п'ять душ кінночків і одна тачанка. Веселий гармоніст Сергій, навчивши коваля співати «Яблучко», назавжди залишився під львівськими горбами. Сьогодні нагадувала про нього тільки гармонія, що висіла на ковалевій спині, чекаючи рівного Сергієві майстра. Кирпату Марусю комполку приділив до загону, що відходив на північ від залізничного шляху, і цього дня, світанком, вона слізно попрощалася з друзями і трійкою карих. Михайло і Наташа їхали самі.

Немилосердно припікало сонце, коли почався бій. Два батальйони білопольської піхоти пересікли загонові шляхи на схід і півден, а на північ відходити було неможливо, бо там шляхта концентрувала свої головні сили. Треба було сміливою атакою перервати залізний обруч, який вужчав з хвилини на хвилину. Наташі довелося кулеметним вогнем прикривати відступ.

— Ну, Михайле! — крикнула.— Це тобі першина. Держись, дружище, міцно!

Сказала ще щось, але решту її слів заглушив

злісний клекіт кулемета. Навколо тачанки задзижали кулі. Коні пішли навскоки, і скоро тачанка виїхала на простору полянку. Тут білополяки, заховавшись за кротовищами, взяли загін у перехресьний вогонь.

— Направо, друже, направо, мицій! — почувся голос Наташі. Вдруге зацокотів кулемет, і солдати, які підвелись, щоб обкинути ар'єргард загону гранатами, важко, мов повні міхи, впали на землю.

— Ще направо! А тепер... наліво, Михайлі! — наказала спокійно дівчина і нараз заспівала. Коваль подумав було, що це йому тільки так здавалося. Але ні, вуха його звикли вже до галасу, що його зчиняв кулемет. У цій хвилині він чув кожне слово знайомої пісні.

Наташа не доспівала пісні; замовк і кулемет. Тільки від тупоту копит глухо двигтіла піскова земля.

Загін був врятований.

А через півгодини бійці поховали під молодими соснами свого кращого кулеметника — смугляву Наташу. Ворожа куля влучила їй в саме чоло.

* * *

Була холодна осіння ніч, як коваль застукав у віконце своєї хати. Він мовчки стиснув руку дружини і підійшов до постелі, де спали діти.

— Цить, не буди їх! — шепнув, обвів очима хату і, не вечерявши, ліг на лаві спати.

Коли на другий день відчинив свою кузню, люди запитували його, якими шляхами так довго блукав. Для всіх мав однакову відповідь:

— Ходив щастя шукати.

— І знайшов?

— Знайшов і в гості його попросив. Сказало, що прийде неодмінно.

Дев'ятнадцять років коваль мовчав і, зціпивши зуби, бив молотом у ковадло, аж іскри золотим

роєм під саму стелю кузні плигали. А як прийшла дев'ятнадцята осінь, він повів своїх синів у поле і сказав до них:

— Подивіться, яке поле широке. Ні кінця ні краю не видно. Воно ваше сьогодні, хлопці, як і вся наша землењка рідна. Тож любіть її, до грудей пригортайте та сліди тих цілуйте, що в славному двадцятому році з піснями по ній проходили. Вони своє життя за ваше щастя віддавали. Віддайте ж його й ви, як командарм покличе вас до бою!

Старий високо підняв палицю. Він був блідий, і губи його третіли.

— Я ваші коні підкую на славу, щоб летіли, як весняна буря, вперед, через річки, через гори, вперед, лише вперед!

Коваль витер рукавом сльозу і, щось стиха підспівуючи, швидкими кроками попростував додому.

1940

НАРОДЖЕННЯ ЛЕГЕНДИ

Серед старожилів Львова кружляла легенда про синьооку дівчину Божену Шрамек, що її пам'ятного червня 1902 року застрелили на вулиці гусари. Застрелили, незважаючи на те, що Божена грала на скрипці, грала так, що браві австрійські офіцери зупинялися, бувало, під її вікном і слухали — не могли наслухатись співу, що вищливав з-під її ніжних пальців. Нарешті один з них, поручник гусарів, щиро полюбив Божену і так довго зітхав під вікном чарівної скрипальки, поки та за серце не віддячила йому серцем.

А потім — у саму весну від полум'яної любові — Божена зустрілась віч-на-віч з своїм кохан-

цем на Стрілецькій площі, коли на каміннях річка-ми текла кров рубаних шаблями робітників. І, ма- буть, два серця було в грудях Божени, бо коли вона побачила, як під копитами поручникового коня гине шестирічна дівчинка, піднесла з бруку кимось покинутий револьвер і стрельнула у високе чоло свого Гези. Вчинивши це, кинулась тікати. Довго гнався великий гусар за дівчиною вуличка-ми старого міста, і тільки під брамою Божениного дому наздогнала скрипальку куля. В хвилину її смерті така тиша настала в місті, що навіть цві- рінькання горобців не було чути.

Від того дня, кажуть люди, сохнути почала львівська пісня, щораз рідше грали вечорами фор-тепіано, а в грудях оперних співаків немовби по- рвалися струни. Разом з Боженою Шрамек вми- рала легенда про Львів — другий Відень — місто співу і музики.

І коли через декілька років старенький професор консерваторії виступив з скрипковим концертом Бетховена і, закінчивши рондо, побачив перед со- бою десяток-два тупих облич з сонними очима, він швидким кроком потупцював додому і ліг у ліжко, щоб не підвєстися з нього більше.

* * *

Марія Зубрицька — трамвайний кондуктор, вона дуже мало розуміється в музиці. Вона добре знає тільки дві пісні: монотонну колискову, яку колись співала її мати, і величний «Інтернаціонал», що його вона тільки зовсім недавно мала можливість вивчити. Зубрицька й співає його, йдучи на демонстрацію в перших рядах ударників міського трамвая.

Якось Марія пішла разом з літніми кондуктора-ми до набитого людьми залу, де відбувався кон-

церт. Стоголосим хором заграв оркестр, а потім затих, віддаючи голос скрипці юнака, що стояв у півколі музикантів. Юнак грав той же концерт, що був лебединою піснею старого професора. Марія не знала, хто такий Бетховен, але вона уважно вислухала до кінця його твору. Вухо її не ловило ще мелодії, але те, що чула, потрясло душу колишньої батрачки, і за той вечір Марія вдвое більше полюбила життя, ніж любила його досі.

На цьому ж концерті був і Мендель Шпаннер. Після хвороби м'яза правої руки він уже десять років не брав у руки скрипки. Виходячи на вулицю, старий музика сказав до свого друга Шварца, який все своє життя тільки те й робив, що настроював для людей фортепіано:

— Знаєш, Отто, я ще буду грати.

Отто Шварц оставів.

— Одною рукою, Мендель?

— Ні, обома, Отто.

— Про мене,— розвів руками Шварц.— А втім, сьогодні все можливе. Навіть і те, що ти гратиш обома руками.

І Мендель Шпаннер взявся здійснювати свій намір. Повертаючись з роботи, він зараз після обіду замикався в своїй кімнатці і грав. Спочатку ѹому було важкувато, але поступово рука оживала, м'язи її еластичнішали, і одного разу Мендель пішов до Шварца.

— Отто! — сказав він ѹому.— Я вже знову здобув Кайзера, оволодів Крейцером, покорив Роде і взяв штурмом всі концерти Берліо. Я, Отто, буду ще грати в оркестрі.

— Ти здурів, Мендель. Хто тебе, старого, візьме в оркестр?

— Ну ѿ голова ж у тебе, Шварцуно! Якби мені було вже не п'ятдесят, а ѿ шістдесят років, то сьогодні для хорошого музиканта завжди місце знайдеться.

— Так, сьогодні все можливе! — ствердив Шварц.— Якщо ти гратимеш ще колись в оркестрі, то я почну вчитися на фортепіано.

І рівно через два місяці, коли Шварц пішов на концерт симфонічного оркестру, він побачив поміж музиками самовдоволене обличчя Менделя.

Під час перерви хтось міцно вдарив його по плечу, і Шварц почув насмішкуватий голос:

— Ну, Шварц, можеш починати вчитися на фортепіано.

Колишній музикальний критик колишніх львівських газет зупинився перед яскраво освітленим фронтоном великого театру.

— Скоро вже буде у вас опера? — спитав швейцара.

— Чекали п'ятнадцять років, можете почekати ще два місяці,— відповів той.— У вересні буде опера і балет. А сьогодні у нас олімпіада.

Бородай промимрив щось незрозуміле і подався далі. Раптом у вуличному гучномовці почувся голос:

— Виступає хор електромеханічного заводу «Контакт».

І попливла по місту пісня. Бородай пройшов ще кілька кроків, а потім зупинився. Його поштовхували прохожі, хтось двічі повторив йому «добрий вечір», а старий меломан стояв непорушно і слухав Коли хор почав співати «Стелися, барвінку, низенько», старого попросили зійти з середини тротуару. Він машинально попростував до трамвая.

— Це... співають звичайні робітники!...— сказав стиха жінці, що продавала квитки.

— Ну ѿ що? Наші співають ще краще,— відповіла кондуктор. Це була Марія Зубрицька.

Трамвай пронизливо заскиглив на повороті, а потім з мелодійним позойкуванням помчав по Кра-

ківській площі до дільниці, де жила і пала смертю хоробрих молода скрипалька Божена Шрамек, вірна дитина вільного сьогодні міста. Міста, якого не можна не любити.

1940

ДРУГА МОЛОДІСТЬ

Чудовий травень у Львові, коли все місто покривається пишною соковитою зеленню, а теплий вітрець несе вздовж вулиць хмари цвіту акаїй і каштанів. В такі дні у Львові зароджується пісня. Вона летить від будинку до будинку, пливе над площами і парками і, нарешті, охоплює все місто. В цій пісні було незмінним одне — туга, безмежна туга за життям.

Сімсот літ місту Львову, і майже стільки ж літ ця полум'яна туга бродила по його завулках. Місто ніколи не знало волі, але віками носило її в серці. І коли здавалось, що наступає її час, місто загоралось вогнем заколоту і повстання. Річками текла кров львівського люду; батьки, вмираючи на барикадах, залишали своїм дітям заповіт боротись за краще, вільне життя.

Лютувала у Львові і навколоїшніх селах татарська орда, зрівнюючи з землею древнє українське місто, гнали народ на міжусобну різанину ненажерливі князьки, і кожний раз місто, мов казковий фенікс, воскресало із мертвих і виростало на згардищі ще прекрасніше і стрункіше. Пройшло бурхливих сто літ історії, і у Львів увійшли хоругви польського короля Казіміра, поклавши початок шестисотлітньому періоду неволі. Однак ні жорстокі знущання шляхти, ні хмари зажерливих ксьондзів, які саранчою налітали з заходу на Галицьку

Русь, не зломили народу, не вбили його стремління до волі.

Життя ставало все тяжчим і тяжчим. Українське міське населення поступово було позбавлене всіх прав, а селянство — затиснуто в панські лани. Зате все краще і розкішніше жила шляхта. Львівський «королівський поет» XVII століття Шимонович в одній із своїх ідилій мимоволі зовсім не ідилічно малює тогочасну дійсність. Ось що говорить чванливий шляхтич:

Овець у мене на руських полях тисячі ходять,
А ці в свою чергу рік-річно стілько же ягнят родять,
Біля мене кіз тисяча...

Відповідає йому інший герой цієї «ідилії», селянин:

Ти ж пан, друже, а ми простий хліб з'їдаєм,
Ти з повної п'єш бочки, а ми і дріжджей не масм.

Прийшов 1648 рік, і вогнем повстань проти шляхти спалахнула Львівщина. Богдан Хмельницький на чолі багатотисячної армії селян підійшов до стін міста Львова. Кат українського народу Ярема Вишневецький, укравши гроші, втік від гніву народного на захід. Та цього разу не су дилося Львову дочекатися години свого звільнення.

Перенісши страхіття турецької війни, Львів опинився в скорому часі під пануванням Габсбургів. На допомогу звироднілій шляхті прийшли імператорські намісники зі своїми гусарами і «дойчмайстрами». В пам'ятливий 1848 рік — рік «весни народів» — шляхта уміло скористалась обуренням незадоволеного народу і, прикриваючи свої інтереси революційними лозунгами, стала на чолі повстання, щоб після першої ж невдачі ще раз зрадити інтереси народу. На вулицях Львова миттю виростають барикади, але артилерія меттерніхівського генерала Гаммерштейна руйнує центр

міста, і мрії про волю залишаються ще раз тільки мріями.

Автор «Листів про Галичину» Франц Краттер описував невеселі картини Львова тих часів. Біля всіх церков, костильов і на вулицях було повно бездомних. Не можна було пройти і десяти кроків, щоб не наткнутися на жебрака або каліку. Зимою можна було побачити голови жебраків, які стирчали із куп гною,— так нещасні рятувались від замерзання.

Ще в дев'яностох роках минулого століття невиліковних хворих викидали на вулицю, тому що не вистачало місця навіть і для тих, яких ще можна було врятувати. За даними віденського урядового журналу «Статістіше монатсгфет» за 1902 рік, на десять тисяч жителів потопаючого в зелені Львова щорічно вмирало від туберкульозу 65,7 людини, тобто із всіх міст австро-угорської монархії Львів був більше всіх уражений туберкульозом.

Більше двох тисяч вулиць налічується у Львові, і більшість із них були ще недавно названі іменами, які нікому нічого не говорять, то хіба тільки, щоб згадати з прокляттям тих, кому належать ці імена. Є, наприклад, в нашому місті вулиця Малаховського, місцевого капіталіста, який на початку ХХ століття був бургомістром Львова. У цього магната було багато власних будинків, і в кращому із них жив він сам. Його сторож Магерович тулився зі своєю сім'єю у вогкому підвалі цього будинку. За свою важку роботу він не одержував ніякої платні і на питання журналіста, на які кошти живе його сім'я, дружина сторожа відповіла:

— Не живемо, а голодуємо, чоловік хворий, а я сліпа, ось і чекаємо смерті, і чим швидше вона прийде, тим швидше закінчиться наше страждання.

І цьому Малаховському довелося зіграти «історичну» роль.

В травні 1902 року у Львові застрайкували будівельні робітники. Їм на допомогу поспішили безробітні, яких тоді було немало. Кожного дня відбувалися демонстрації робітників, а підприємці не тільки не задовольняли справедливих вимог страйкарів, але нахабно їх провокували. Над містом нависла гроза. Напередодні кривавого першого червня бургомістр Малаховський, домовившись з військовим командуванням, поїхав до Відня. Вмивши, як Пілат, руки, він весело розважався у відомому кафе-шантані під назвою «Венеція у Відні» в той час, коли на Стрілецькій площі гусари Франца-Йосифа рубали страйкарів, а гусарські коні топтали копитами малих дітей.

Весело було Малаховському у Відні, але невесело було наляканим правителям міста Львова. Побоюючись нового вибуху народного гніву, вони викотили на пагорок Цитаделі гармати, щоб на випадок повстання троєкратними пострілами підніяти на ноги військовий гарнізон.

Але в ту похмуру ніч гармати на Цитаделі мовчали. Вони обізвались тільки через тридцять чотири роки, в ніч на шістнадцяте квітня, на 16-му році відновленого панування шляхти. В ту історичну для Львова ніч труп забитого поліцією безробітного Козака покоївся уже на Янівському кладовищі в труні, продірявлений, мов решето, кулями, принесений туди під рушничним і кулеметним вогнем безстрашними братами по класу. На перехрестях вулиць були побудовані барикади, на яких майорили червоні прaporи. Трудящі Львова цієї ночі оволоділи містом, і хоч наступного дня вони все-таки зазнали поразки, все ж в їх серцях зміцніла віра, що близький і неминучий день визволення, що за кров сотень їх братів і сестер, які загинули вчора, скоро настане час розплати.

Коли в 1902 році комісар австрійської поліції Венц дав гусарам наказ атакувати робітників, він

зняв, що військове командування розставило на всіх львівських заставах військові патрулі, завданням яких було не пускати в місто селян. Так само зробили і капіталісти в 1936 році. Ті й другі прекрасно знали, як уважно прислухається село до голосу робітничого класу. Гнобителі боялись непереможного союзу серпа і молота, вони тремтіли від страху при думці, що революційне село могутньою хвилею віллеться в місто і разом з робітниками встановить новий порядок, в якому не буде місця глитаям-експлуататорам. Тому-то вони з особливою люттю «втихомирювали» села, що лежали поблизу міста.

Через три з половиною роки після кривавого четверга Львів дочекався свого великого дня.

Стомлені швидким маршем, бійці Червоної Армії входили у Львів, який уже встиг розцвісти червоними прапорами. Місто показувало бійцям свої рани і крізь слізи посміхалося до них. Перша і єдина армія, яку старий Львів зустрічав з радістю, від якої серцю ставало тісно в грудях тому, що зняв сивоголовий Львів, що за цією армією крок за кроком іде його друга молодість, яка буде продовжуватися стільки ж, скільки сонце буде обігрівати стрункі буки і граби Високого Замку!

Безіменні герої червневих барикад сказали тоді: «Фабрики і заводи віднині — наші». А їм відповіло село: «Земля — наша». Розігнулися згорблені спини, гордо піднялись голови, дійсно сталося чудо, про яке мріяли покоління: ті, хто були нічим, стали всім. Підвівся красень Львів і подивився на всі чотири сторони, на всі землі галицькі і волинські і побачив безмежні виднокруги.

Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки! Не потечуть тепер даремно ваші води далеко в Чорне море: перетнуть вас могутні греблі і засвітиться від вас мільйонами електричних вогнів уся земля від Пруту до Стрия. Здрастуйте,

поля безкрайні, сльозами живих і мертвих політі! Прийде весна, прийде літо, і зашумите ви, наче море, безмежною нивою, а коли над вашими скошеними просторами сумно застогнуть журавлі, їх крики заглушить весела пісня народу, ім'я якої — вічна молодість. Не заплачеш ти, ідучи в жнива, батрачко Катерино, бо знаєш, що син твій не буде незаконнонародженим, що він завтра буде будувати для таких, як ти, трудівниць, палаці, про які ти з захопленням розповідала йому в своїх казках.

В глуху тисячолітню ніч, яка звалась середньовіччям, куранти похмурих готичних соборів протяжно відбивали години. Вмиралі одні дзвонарі, на їх місце приходили інші, а внизу на протязі століть майже нічого не змінювалось. Коли б не те, що день чергувався з ніччю, могло б здатися, що світ застиг льодовою брилою.

Велика Жовтнева революція оживила обертання землі, і з того часу історія пішла по ній кроками велетня.

Під диханням її свіжого вітру із Сходу люди Львова стали іншими — сміливими, енергійними, бадьюрими. Народились герої праці, під радісні пісні ростуть наші діти, які завтра будуть створювати новий, зовсім інший Львів — місто палаців праці, місто гігантів- заводів, місто широких вулиць і тінявих парків. Зникнуть кам'яні домовини, які називались житлами, безслідно пропадуть мазанки околиць міста. Опереже місто срібною стрічкою канал, по якому заснують човни з щасливою дітвою. Її сміх побіжить наввипередки з музицою і співом багатолюдних вулиць юного міста.

Заможні пишні села, звернуті обличчям до свого міста, пошлють в нього своїх синів і дочок. Здорові, веселі юнаки і дівчата заселять квартали, де раніше знемагали від нудьги купці.

Це чудове майбутнє живе не тільки в серцях і розумі трудящих Львова, ні, воно вже тепер, вже

сьогодні народжується, росте і розцвітає, як вся наша Соціалістична Вітчизна.

Якщо у Львові ви розговоритеся в трамваї з кондуктором, він з гордістю розповість вам про виробничі перемоги трамвайних робітників, про пам'ятний страйк 1936 року. Кондуктор розповість вам про стахановців і винахідників, і ви будете слухати його розповіді як прекрасну героїчну епопею.

Коли вагон зупиниться біля монументальної будови Театру опери і балету, зайдіть туди і проїдіться по його коридорах. Ви побачите зайнятих творчою працею акторів і режисерів, ви почуете українську мову, яка раніше не лунала тут ніколи. Коли б ви бачили цих людей історичного 1939-го року, сьогодні ви не відзнали б їх. Кудись ділись довгі роки їх жалюгідного існування, довгі роки циганського бродячого життя під строгим оком товстомордого жандарма. Сьогодні всі вони радісні і молоді, навіть ті, голови яких вже вкрила сивина. Потаємні казкові мрії їх страдницького життя перетворились в п'янку радісну дійсність. Коли вони тепер виходять на сцену, то бачать перед собою глядача, який переживає з ними разом їх творчі пориви, радіє з їхніх успіхів, хвилюється з їхніх невдач. Вони ростуть, перетворюються в справжніх великих майстрів театру, які хвилюють і зворушують людські душі, показують їм безмежні можливості розвитку радянської людини.

Якщо ви вперше у Львові, то вам кожна дитина покаже дорогу до університету, до політехнічного інституту. В цих установах ще не так давно замість науки процвітав середньовічний бандитизм. В темних кутках коридорів і учебових залів тайлися озброєні ватаги громил, і не одне молоде життя загинуло від їх ножа, не одна мати побивається від горя за сином, якого вбили за те, що він був чесною людиною. Тепер ці, колись похмурі, будівлі

стали храмами науки, де діти робітників і селян вчаться будувати на своїй землі своє щастя.

За чудовим парком, який пишно розкинувся між університетом і політехнічним інститутом, побачите Палац пionерів. Там, де раніше знемагали від нудьги графи Голуховські з своїми нащадками, тепер звучить бадьора пісня щасливих дітей. Ви познайомитесь там з малюками, які вперше побачили світло в темних вогких підвалах, а зараз вони розцвітають так пишно, як у казці цвіт папороті. Дванадцятилітня поетеса, дочка бідного кравця, прочитає вам вірш про своє велике щастя, і ви будете схвильовані до сліз. Іздалекої зали ви почуєте звуки прекрасного симфонічного оркестру, в цих звуках дітвора бідняків Львова оспівує радість свого другого народження.

Станьте весняним ранком на перехресті вулиць, і крізь звичайний міський шум і гам ви почуєте громотіння. Зачекавши хвилину, ви побачите колону нових тракторів, що виблискують свіжою фарбою. Вони прямують за місто в далекі поля, над якими пливуть в прозорій блакиті журавлини ключі. Вдихніть на повні груди повітря, і ви відчуєте, що вам жагуче, до болю жагуче хочеться жити!

1940

НА ПОСЛУГАХ У ГІТЛЕРІВСЬКИХ ГРАБІЖНИКІВ

Західні області Української Радянської Соціалістичної Республіки ще зовсім недавно звільнili-ся від шляхетсько-капіталістичного ярма і почали жити новим, вільним, радісним життям. Робітники одержали заводи і фабрики, селяни — поміщицьку

землю. На всіх ділянках закипіла наполеглива творча робота. Поневолений народ випростав спину і почав по-новому, по-соціалістичному господарювати на визволеній землі. Зникли визиск і безробіття, перед робітничо-селянською молоддю широко відкрилися двері середніх і вищих навчальних закладів. На землі, уярмленій віками, почалася нова епоха — епоха волі, щастя і народного багатства.

Але позаздили вороги народу його щасливій долі. Темної ночі по-розбишацьки вдерлися вони, несучи руїну і смерть мирним квітучим містам і селам. Розбещені фашистські бузувіри, передчуваючи близький час своєї загибелі, день помсти поневоленх народів, насмілились підняти свою криваву лапу на кордони країни соціалізму.

В цій мерзенній, злодійській грі вони знайшли гідних себе спільників: лютих ворогів українського народу — націоналістичних бандитів. За право поцілувати чобіт німецького фашистського поліцая ці виродки готові на всякий злочин проти свого народу.

Однією з найбільш реакційних і найбільш віддачних німецькому імперіалізмові контрреволюційних партій, що звили собі кубельце під крилом польської шляхти, була й є так звана ОУН («Організація українських націоналістів»).

В історичні вересневі дні 1939 року українська націоналістична зграя кинулася щосили тікати на захід, за Сян, під опіку свого берлінського хлібодавця. Там знайшли собі притулок усі оті донцovi, бандери, мельники, палієви, левицькі, стахови, там вони допомагали душити нещасний польський народ.

Діставши від гітлерівського уряду на осідок стравинне польське місто Krakіv, ця мерзота почала гострити зуби на українські землі, злісно, з любтою ненавистю поглядаючи на той бік річки Сяну,

де пишно розцвітало нове життя возволеного народу. Озброєні і обмундировані своїми повелителями націоналістичні громили походжали напиняючи зруйнованими вулицями польських міст, горді тим, що їм дозволено обідати в ресторанах, де обідають їхні німецькі пани. Мерзенні лакеї Гітлера докотилися до самого краю морального падіння...

Довіреним німецької фашистської таємної поліції — гестапо — на всю цю підлу банду став оунівець — львівський адвокат Шухевич. Він давав усім прибулим націоналістичним покидькам посвідки про їх благонадійність, він став між ними головним наглядачем гітлерівського вірнопідданства.

Через деякий час гестапо почало вимагати від ватажків оунівської зграї, щоб вони віддали у розпорядження німецької контррозвідки 300 молодчиків. Наказ було виконано, і незабаром сотні яничарів почали навчатися в спеціальній школі фашистського шпигунства і диверсії. Таким чином, німецькі фашисти чимраз більше поповнювали банди своїх шпигунів українськими націоналістичними покидьками, щоб потім перекинути їх на територію Радянського Союзу, де ця невеличка, але «тепла» компанія повинна була чинити своє ганебне діло заради більшої «слави» стерв'ятника Гітлера.

Сьогодні, коли вся велика, багатомільйонна сім'я Радянського Союзу завзято, героїчно бореться з фашистським агресором, коли серця всіх синів і дочок нашої Соціалістичної Батьківщини пульсують одним ритмом — залізним ритмом волі до перемоги,— тим більшою стає наша ненависть і презирство до банди націоналістичних виродків, що запродалися запеклому ворогові нашого народу — німецькому фашизму.

Кожний громадянин Радянського Союзу на фронті і в тилу повинен пильно роздивлятися

навколо себе, чи не вештається біля його хати, на рідних полях, біля фабрик і заводів, біля залізничних об'єктів ворог-диверсант. Нехай вашої чуйності не присипляє те, що він говоритиме чистою українською або російською мовою. Підступний ворог у боротьбі з нами користується найбільш огидними засобами: він посилає до нас людей, що інколи приємною посмішкою прикривають жало націоналістичної фашистської гадини, отруєне жало шпигуна-диверсанта.

Настав останній рішучий бій, бій світу волі, миру і людського щастя із світом варварського кривавого мороку. В цьому бою почесне місце належить волелюбному українському народові, який, здобувши волю, не дасть вже ніколи і нікому відібрати її.

1941

ВОНИ ПОСПІШАЮТЬ

Німецьке радіо якось повідомило про нове «добродійство» гітлерівської влади для населення окупованого міста Львова. Виявляється, що там відкрито... ремісничу школу з навчанням українською мовою. В цьому ж таки повідомленні говориться про урочисте відкриття у Львові... кафе-шантану, причому вхід до цієї щойно заснованої гітлерівської «культурної установи» буде безплатний.

За Радянської влади Львів налічував більше сотні шкіл з українською мовою навчання. Німецькі ж бестії цинічно вихваляються, що вони відкрили якусь бідолашну «українську ремісничу школу». Відкрили водночас з іще одним кафе-шантаном...

Це було за дуже короткий час після загарбання нацистською ордою західних областей Української

Радянської Соціалістичної Республіки, в ті чорні дні, коли по галицькій землі котилася ще перша хвиля кривавого фашистського терору. Одного ранку жителі Львівської, Тернопільської, Станіславської і Дрогобицької областей прочитали в газетах, що їх землі Гітлер приєднав до тюрем польського народу — так званого генерал-губернаторства з центром у Krakovі. Негайно після того почалося онімечування колишньої Східної Галичини. На вулицях галицьких міст, слідом за гітлерівськими солдафонами, з'явилися тупорилі фізіономії німецьких чиновників і купців, а за ними потяглися їхні сім'ї, наповняючи вулиці нашого міста харкітливою прусською мовою.

Незабаром почали зникати українські вивіски, замість українських вулиць і майданів запроваджено німецькі «штрасен» і «плеце».

Щораз менше ставало українських і польських шкіл, щораз більше німецьких. Величезну більшість українських і польських книжок з бібліотек гітлерівські культуртрегери перетворили на попіл, а їхнє місце на бібліотечних полицях зайняла писанина нацистських гореборзописців на чолі з Гітлером, Розенбергом та Йостом.

Всі ці розбії робилися і робляться під лозунгом «Східна Галичина — Остгаліціен — мусить стати німецькою». Місію онімечення цієї споконвіку української землі отримав від самого фюрера спеціальний губернатор для Галичини, якийсь Ляш чи Арш, і він її проводить у життя так, як це звичли робити німецькі чиновники: з прусською жорстокою послідовністю і з прусським тупоумством.

Гітлер та його банда люблять посылатися на... історію. Онімечування Галичини вони пояснюють тим, що ця країна до 1918 року була провінцією австро-угорської монархії, спадкоємцями якої вони себе вважають, та тим, що Львів є, мовляв, пам'ятником старої німецької культури.

Зайво було б переконувати цю ненажерливу сарану, що воно зовсім не так і що з цією «німецькою культурою» у Львові не так гаразд, як це собі уявляють ганси і фанні з-над каламутної річки Шпре. Немає у Львові ані однісінського хоч трохи вартісного пам'ятника архітектури, що мав би на собі тавро «меїд ін Джермені». Навіть військові казарми, що їх так багато залишила Австрія, це у величезній більшості колишні монастирі з виразними слідами італійського барокко. Не має в собі нічого німецького ні Волоська церква, ні Юр, ні, нарешті, будинок Театру опери та балету. А серця жителів Львова сповнені глибокої ненависті до німецьких окупантів.

Гер губернатор згадує розчулено часи панування в Галичині своїх австрійських попередників меттерніхівської породи, на зразок герра Стадіона, що намагалися обернути Галичину в одну величезну казарму, де б «цугсфюрер» товстезним солдатським буком наводив ехт¹ німецький порядок: з німецькою аристократією вгорі, з німецькою бюрократією всередині і слов'янським робочим бидлом на самісінському споді. На місце «цугсфюрера» прийшов «рейхсфюрер», але дух цієї наволочі залишився той, що був,— тухлий, осоружний дух німецької казарми і німецького борделю.

Змінились, а краще кажучи, удосконалились лише методи. Поліцію Меттерніха заступило гестапо, ціпок австрійського унтер-офіцера — найновішої конструкції автомат «СС». Замість картечі з недолугих гармат — «модель 1848», коли треба було кілька годин на те, щоб зруйнувати будинок університету, де засіли бунтарі, на голови мирних жителів Львова посыпались півтонні гітлерівські бомби.

¹ Справжній (нім.).

Змінились також темпи. Нинішні правителі Галичини поспішають, вони не мають, бачте, часу. Тому вони швидкоруч перемалювали вуличні таблички і вивіски, тому вони після семи місяців свого панування встигли посадити на українській селянській землі понад 500 німецьких глитаїв-поміщиків. Ім ніколи, вони метушаться з нетерплячкі, вони тримають зі страху. Ця зграя знає, вона своїм вовчим інстинктом передчуває, що завтрашній день не буде її, що завтрашній день несе їй тільки одне — загибель.

Минуло 18 місяців гітлерівської окупації західних областей України. 18 місяців дикого знущання з усього, що в людині чисте й благородне, 18 місяців жорстокого терору, грабунку, безправства. Але за той час німецько-фашистські окупанти збудили проти себе на загарбаніх землях стільки гніву, стільки ненависті, що в слушний час народ кине їх під ноги і втопче в землю, як розчавлену глиству!

Боротьба триває. Безупинна, не стихаюча ні на хвилину боротьба з окупантом. Її вже тепер відчувають гітлерівські кати, але треба, щоб вони відчули її ще сильніше. Треба, щоб фашист-окупант, фашист-зайда, фашист-грабіжник і бандит не мав ні спокійного дня, ні спокійної ночі. Треба вбивати їх, як скажених собак, треба труїти, як зачумлених щурів.

Кращі люди Львова, Поділля, Бойківщини, Покуття своїми ділами наближають велику годину визволення, годину повернення Червоної Армії, годину смерті німецьких окупантів. В цій упертій і важкій боротьбі вони не є і не будуть самотні. З ними великий радянський народ, з ними всі уярмлені нацистським набродом народи.

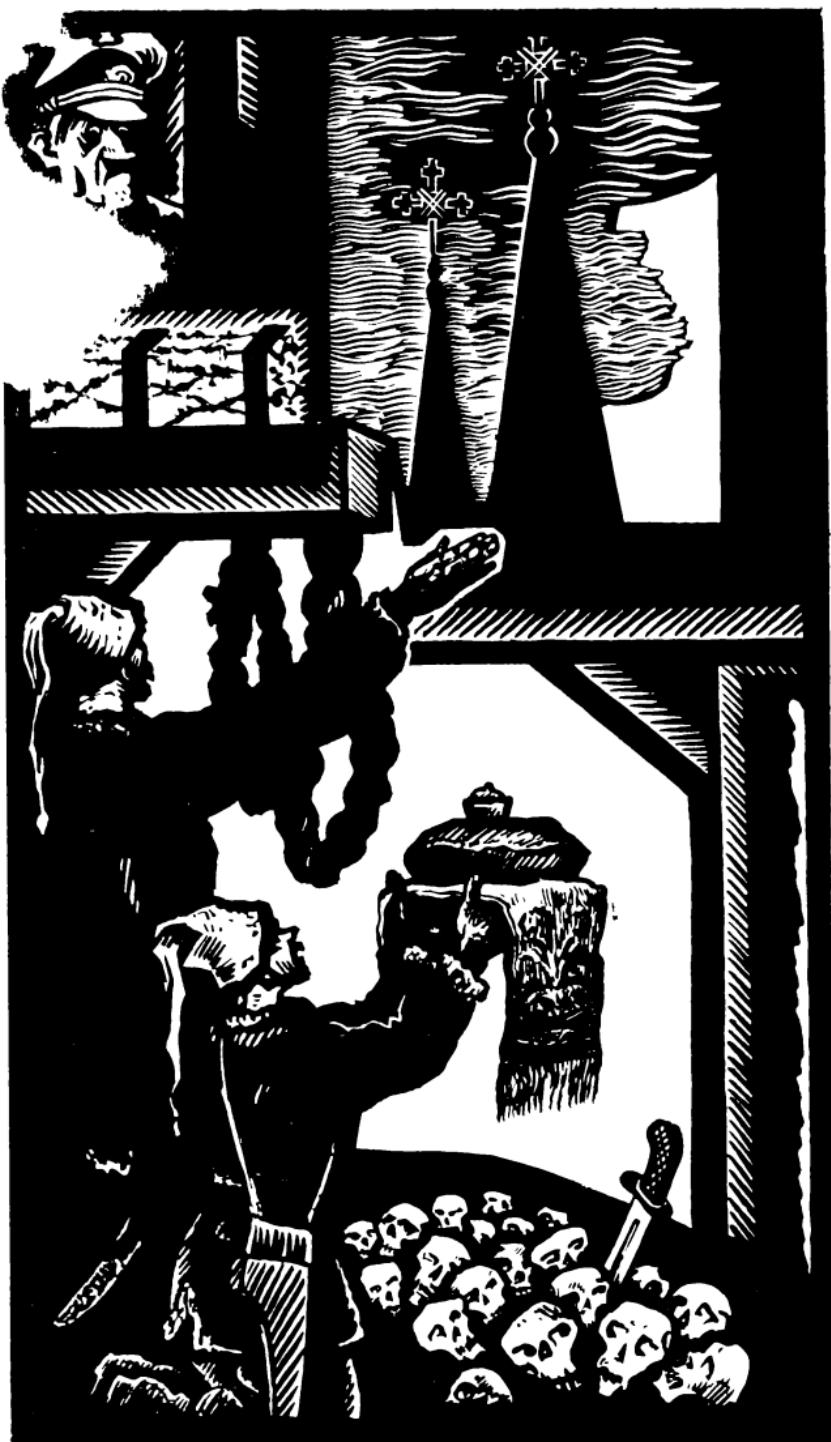
ЛЮДИ БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

ЛЕМИКИ

Було літо 1933 року. В двері вілли, де містилося львівське радянське консульство, подзвонили люди людина. Увійшовши, вона висловила поговорити з консулом. Коли відвідувачі, що консул прийняти його не зможе, він ким рухом добув з кишень револьвер німецької марки «Парабелум» і кількома пострілами вбив першу людину, що потрапила йому на очі. Жертвою вбивці став працівник консульства Майлос.

Щойно пролунав останній постріл, як молода людина прожогом кинулася до дверей. Однак, на її нещастя, двері відчинялися і зачинялися автоматично. Даремно вбивця шукав на стінах рятівної кнопки, даремно бігав, блідий і тремтячий, від вікна до вікна; грости, яких він раніше не помітив, перегороджували йому шлях до втечі. Злочинець, який хвилину тому вбив з спокійним серцем ні в чому не повинну людину, шаленів тепер від страху перед карою. Холодний піт виступив йому на чолі, охлялий, він втулився в найтемніший куток; там ця зім'ята людська ганчірка з тремтінням колін чекала приходу поліції.

Це був — Лемик, один з членів так званої «Організації українських націоналістів», керованої формально полковником Коновалцем, а фактично розвідувальним відділом німецького генерального штабу. Лемик був тільки знаряддям, натхненники підлого вбивства сиділи спокійно в Берліні і «домовлялися» з ад'ютантами Гренера та Гіммлера, а у вільний час фабрикували «ідеологію» для своїх темних діл, для брудних махінацій, перед якими бліднуть подвиги «генерала Бо» — надпрокуратора російської контрреволюції Азефа. Та Азефові не була потрібна ідеологічна надбудова, його цілком

задовольняв бренькіт імперіалів у кипені. Амбіції надпровокаторів з кліки Коновалця йшли значно далі. Викинуті зі сцени історії, вони намагалися будь-що потрапити хоч би на її естраду. Одягнуті в жовто-блакитні мантії, вони завзято дерлися на ней, грізно потрясаючи вищербленим тризубом. Слова «Україна» та «український» не сходили при цьому з язиків цих самозваних жерців «надпатріотизму».

«Солодко вмирати за батьківщину...» — нашіптували вони на вухо цю стару римську максиму своїм лемикам, посилаючи їх на мокру роботу. Але коли перед очима лемиків поставала смерть, то в більшості випадків «націоналістична надбудова» миттю вивітрювалась з їхніх голів, не зачіпаючи в найменшій мірі їхніх сердеч.

І тоді кандидати в жовто-блакитні мученики скидали з себе тернові вінки і, виплакавшись до схочу на грудях поліцейського, послужливо вдягали шапку-невидимку агента-провокатора на службі львівської або варшавської дефензиви.

«Батьківщина» лемиків виявилася міфом, і при зіткненні з суveroю дійсністю цей міф розвіювався, наче отруйний газ від подуву дужого вітру.

В ТІНІ ПРУССЬКОГО ОРЛА

Родовід лемиків починається в тих часах, коли неживий уже сьогодні Коновалець носив на комірі зірку австрійського лейтенанта. На початку першої імперіалістичної війни Берлін став Меккою, до якої з'їздилися, наче відьми на Лису гору, політичні комівояжери жовто-блакитної породи.

Кон'юнктура для них була тоді сприятлива. Як і в наші дні, так і тоді, Україна грава чималу роль в імперіалістичних планах Німеччини. Наспіх зорганізований німецьким генштабом таєзваний

«Союз визволення України» мав дати «кадри» для майбутнього маріонеточного уряду. А тим часом одні кандидати в міністри з ласки кайзера організовували шпіонаж і диверсії на тилах царської армії, інші перекладали на українську мову німецькі пропагандистські листівки і потім тицяли їх у руки полоненим українцям.

Більш енергійні з-поміж них створили так звані стрілецькі «січові» частини, завданням яких було вплітати нові лаври в сумнівний вінок слави австро-угорської армії і при цій нагоді допомагати Відневі здійснювати його давні мрії: посадити на українському престолі одного з габсбурзьких ерцгерцогів.

Зрозуміло, що вся ця політика не могла знайти жодного відгуку серед широких українських мас, дарма що жовто-блакитні агенти центральних держав охоче користувалися в своїй роботі антицарськими лозунгами. Полтавського селянина було так само важко пошити в дурні, як і харківського робітника; і один, і другий знали прекрасно, що кайдани німецького виробництва нітрохі не легші від царських наручників. Навпаки, досвід з німецькими поміщиками і фабрикантами на Україні наавчив їх, що в мистецтві експлуатації і гиблення пруссаки були і лишаться неперевершеними майстрами.

В 1917 році українським політичним комівояжерам пощастило нарешті виплисти на широкі води. Німецьким агентам Залізнякові, Донцову, Назаруку здавалося, що настав їх час. У Берліні з увагою читали їхні рапорти про виступи Міхновського на військовому з'їзді в Києві. Читали і будували свої плани.

Ці плани представили перед світом у всій своїй наготі на Брестській мирній конференції. З легкої руки генерала Гофмана, за столом цієї конференції опинилися і українські севрюки. Випущені

з берлінської клітки жовто-блакитні папуги слухняно повторювали те, чого їх довгі роки вчили німецькі господарі, і на всі вимоги німецької делегації до Радянського уряду вони послужливо кивали головами. Коли в цій севрюковській комедії прозвучали трагічні акорди, коли під стукіт німецького генеральського кулака було поставлено радянським делегатам ультиматум в справі України і перед українським народом постала на весь згіст небезпека австро-німецької окупації,— націоналістичні статисти заспівали з радощів «осанна в вишніх» Вільгельмові! Нарешті прийшов, як їм здавалося, їхній час, а з ним можливість змінити лакейську ліvreю на міністерський фрак.

Однак жорстока доля і на цей раз розчарувала лакуз, зайвий раз показавши їм, що значно легше вдягти ліvreю, ніж скинути її. В той час, як український народ ділами своїх воїнів розпочинав нову книгу своєї слави, коли вся Україна піднялася на боротьбу з німецькими окупантами, українські глорифікатори Мазепи з Центральної ради не насмілювались показати носа з прийомних німецьких достойників. Запеклі сутички, що спалахували то в одному, то в другому кінці нашої країни, бентежили і хвилювали випробуваних у боях прусських генералів, а київських «міністрів» кидали в блідий страх. Люди без батьківщини відчули тепер, що значить ненависть великого народу, ненависть, якої не можна загасити жодними репресивними заходами, бо кожна куля, вистрелена окупантом або його гайдуком в опереточному жупані, була лише черговою іскрою, що наближала хвилину вибуху великого всенародного повстання.

Коли на зміну політиканам з Центральної ради прийшов новий німецький фаворит — Павло Скоропадський,— становище від цього нітрохи не змінилося. Україна бунтувала, Україна хотіла жити по-своєму, вона з однаковою люттю знищувала

каральні загони генерала Ейхгорна і синьожупанників Скоропадського.

Всю силу цієї люті відчув Скоропадський восени 1918 року, коли він був змушений втікати в німецькому санітарному поїзді, втікати тими самими стезями, що ними через деякий час після цього накивали п'ятами і його спадкоємці з петлюрівської школи.

Даремно українська реакція намагалася згодом вирвати ці чорні сторінки з історії своєї ганьби, даремно націоналістичні фальсифікатори складали потім за кордоном легенди про свої «Фермопіли» під станцією Крути, ніщо-бо не змінить факту, що в ті грізні роки їх впливи не виходили ніколи поза коло, накреслене багнетом інтервента.

ВАРШАВСЬКІ МЕЛОДІЇ

Ще одну спробу осідлати кобилу історії вчинили вони в 1919 році. На цей раз, за тимчасовою нездатністю берлінського протектора, вони склали спілку з Пілсудським, який саме тоді готував свій похід на Київ. Симон Петлюра, той самий Петлюра, який узимку того року заявив патетично, що його спір з поляками за Західну Україну вирішить тільки меч, через кілька місяців після того не тільки склав цей меч у піхву, не тільки поквапливо визнав претензії Пілсудського на Західну Україну, але й у таємному договорі віддав йому всю територію на правому березі Дніпра, залишаючи за собою скромне право керувати Лівобережжям, та й то під суворим контролем Варшави...

Проте Пілсудському щастя служило ще коротше, ніж Вільгельмові II. За кілька тижнів після початку свого наступу він думав уже не про Київ, а про те, як втримати в своїх руках Варшаву. Уряд Петлюри встиг і на цей раз врятуватися втечею, перенісши свою столицю на колесах до Західної Поль-

щі. Салон-вагони з тризубом назавжди застряли в глухому тупику станції Тарнув, а їх пасажирам лишилось тільки одне: старіти на чужих хлібах і, старіючи, чекати чергової кон'юнктури, шукати нових меценатів політичної проституції, досить сильних, щоб сповнити розчаровані серця «ботокудів» новою надією на здійснення їх амбітних мрій.

АНТРАКТ

Чекати довелося довгенько. Але в цьому антракті між двома діями — першою і другою світовою війною — люди без батьківщини не байдикували. З одного боку, вони намотували зірвану подіями нитку, що зв'язувала їх з Берліном, з другого — вони продовжували спеклювати на ягайлонській великородзинницькій манії Пілсудського. Щоб не вийти з форми, вони подвигалися одночасно у всіх можливих контррозвідках. Ольга Басараб віддано працювала для німецької, Петро Певний — для польської, Онацький і Островерха — для італійської. Одні кандидати в жовто-блакитні мандарини, як Скоропадський і Коновалець, чекали країнних часів під чорними крилами німецької псевдореспубліки, інші, як Андрій Левицький та Дмитро Левицький, — під білими крилами орла з-над Вісли.

В той час вони через своїх агентів, що були також агентами їх господарів, далі «стукали в серця українського народу». Стукали обрізами і револьверами, стукали шпигунством, саботажем і диверсійними актами. Коли у відповідь цей народ стукнув їх під Базаром, стукнув на процесі нового варіанта «Союз визволення України» — так званої «Спілки визволення України», стукнув, напрешті, їх націоналістичну агентуру в 1933 році, вони зняли шалений галас про «червоний терор на Україні». Карлики з запльзованими від безсилої люті бородами розбіглися по Європі і дерлися на

трибуни, щоб звідти пропагувати «хрестовий похід» проти Країни Рад, зокрема проти Української Радянської Соціалістичної Республіки.

В ОБІЙМАХ СВАСТИКИ

Цей гармидер не випадково збігається в часі з приходом Гітлера до влади. Не випадково Мілена Рудницька облюбувала собі для своїх антирадянських «хрестоносних» виступів трибуну женевського «Конгресу національних меншостей», керованого завзятым гітлерівцем. Пенсіонерів з жовто-блакитної малини Гітлер благословив на свою службу, а Геббельс дав їм путівку в політичне життя.

Треба сказати, що в той час жовтоблакитники давали зразки дисциплінованості. Як відомо, так звана «Організація українських націоналістів», намагаючись опушкати народ Західної України своїм сурогатом революційності, з самого початку свого існування застосувала тактику індивідуального терору проти окремих представників польської адміністрації. Та досить було Гітлерові домовитися з Беком, щоб ватажки цієї організації раптом припинили свій «терор». Більше того, коли деякі дезорієнтовані несподіваною зміною тактики члени цієї організації насмілювались протестувати, вони розплачувались за свій протест життям. Трупи юнака і дівчини-попадянки, знайдені з простреленими головами над одним з львівських ставків, свідчили досить переконливо про те, що для оунівських верховодів інтереси фашистської Німеччини були дорожчі, ніж кров і життя їхніх товаришів по організації.

ДОГРАЛИСЯ...

Але тільки в червні 1941 року люди без батьківщини показали, на що здатна каналія, яка з політичного бандитизму і зрадництва зробила собі

професію. Ще танки гітлерівських пешиголовців не встигли взяти розгону, як жовтоблакитники Західної України вже повитягали ножі з халяв.

Ледве окупанти встигли ввійти до міста, як уся ця зграя повилазила з нір і кинулась вбивати радянських людей, змагаючись у звірствах з німецькою солдатнею. Чому? Перш за все тому, що такий був наказ гестапо...

Польський письменник Жеромський, mrіючи про майбутній Польщу, написав колись «Сон про шпагу». Жовтоблакитники виявилися значно скромнішими. Їм снилася не лицарська шпага, а звичайний шпіцрутен німецького поліцмейстера.

Однак навіть і цей сон не тривав довго, його обірвала та сама рука, що вклала в їхні руки бандитський ніж. Два озброєні загони, що їх німці в перші дні війни дозволили організувати галицьким «ботокудам», були розігнані німецькими офіцерами раніше, ніж солдати цих загонів встигли засвоїти прусський парадний крок. Більш активні і честолюбиві «націоналістичні» верховоди були ліквідовані гестапо, і тільки підтоптаним та вже беззубим ренегатам Гіммлер дозволив грatisя ще в політику, яка полягає головним чином в передрукуванні матеріалів з «Фолькішер беобахтер» на сторінках «Краківських вістей»...

Люди без батьківщини після використання виявилися тимчасово непотрібними окупантам, він виплював їх з такою самою байдужістю, з якою американці виплюють пережовану гуму. Остання надія жовтоблакитників луснула під німецьким чоботом, наче надутий свинячий міхур.

25 років Радянської влади — це 25 років української державності. Німці не вважають нас за народ, вони запеклі, невгамовні вороги України, вороги її державності. З ними ведемо боротьбу на смерть і життя. На їхню смерть, на наше життя. В цій боротьбі об'єднався весь наш народ, в героїці

бойових буднів він буде собі пам'ятник безсмертної слави. І чим ближчий стає день нашої перемоги, тим сильніше б'ються прості і великі в своїй простоті серця радянських людей.

Зате чим ближчий стає день розплати, тим більший страх і розпач охоплює гітлерівських катів України. Катів та їхніх підручних — людей без батьківщини, тремтячих від жаху леміків, людських ганчірок, які опинилися тепер за дверима історії, опинилися там, звідки веде один тільки шлях, шлях ганьби і вічного забуття.

1942

ЛЕВИНЕ МІСТО

Хтось назвав Львів містом кам'яних задуманих левів. Ці леви стоять на варті перед входом у будинок міськради, вони оберігають чистоту давніх львівських криниць, вони дивляться на вас з герба самого міста. Один з них, покалічений і самотній, біліє на леваді Високого замку, як німий свідок часів і подій, що давним-давно прогули, як німий докір усім, що протягом сторіч несли сонячному місту лише смерть і руїну.

Ходить серед жителів Львова легенда, що в грізний час, в час, коли серце народу сповнюється понад міру гнівом та образою за всі зазнані кривди, кам'яні леви оживають. Вони струшують тоді сивину з своїх грив, сходять з постаментів і біжать сонними вулицями, сповнюючи їх потрясаючим ревом. Цей рев не доходить до людських вух, його можна почути тільки серцем. Тоді зблідлі люди прокидаються від сну, запалюють вогні і виходять на вулиці. В цю годину над містом, випереджувана

табуном сріблястих голубів, ширяє в голубій височині невидима бойова слава.

2 червня 1902 року вона вперше за довгі роки з'явилася над багатостражданним Львовом. Того історичного червневого ранку Стрілецький майдан заповнили тисячі будівельних робітників. Вони прийшли разом з своїми дружинами і дітьми. Чимало днів тривав уже страйк, і не було видно ѹому кінця, не було видно кінця голодові і болісному вичікуванню. Виступали оратори, робітники нескладно співали пісень, що їх тоді вперше приніс до нашого краю буревісний вітер класових боїв зі Сходу й Заходу.

Раптом од Підвальної вулиці почувся цокіт кінських копит. Юрба стихла. Десь ззаду виріс комісар поліції. Він мав високе кепі і німецьке прізвище — Венцель. Комісар гукнув щось раз, другий і зараз після цього підняв руку. Це був сигнал: в атаку. Заблищають гусарські шаблі, і ескадрон з розгону врізався в застиглу від жаху юрбу.

Як буря, промчали гусари, залишаючи за собою калюжі людської крові. А коли зібралися вдруге рушити атакою на майдан, знову побачили перед собою щільний мур юрби, тільки не наполоханої вже, а грізної, настороженої, готової до бою.

Чотири рази гусари промчали кар'єром по Стрілецькому майдану, від їх шабель, під копитами їхніх коней гинули страйкарі, їх жінки і діти. Ale кожного разу пазустріч п'янім від запаху крові мадярам летіло каміння. Один поранений гусар упав з коня, післянього другий, потім третій. Чиєсь руки схопили покинуту зброю. Залунали постріли, в бічних завулках швидко росли баракади.

Несподівано від Krakівського майдану підійшла рота австрійської піхоти. Солдати вишикувались, і, поки робітники помітили нову небезпеку, оглушливий гомін рушничного залпу покотився між бу-

динками. Упали нові вбиті і поранені. Хтось мужньо вимахував ще червоним прапором, хтось співав ще про нього пісню, але новий залп обірвав пісню на півслові. Гусари кинулись на недобудовані барикади, з піднесеними шаблями бігли навколо вузькими вуличками, рубаючи кого попало. Ошалілі від страху люди били кулаками в двері своїх хат, але двері, з наказу поліції, були замкнені.

Коли пролунали останні постріли, мертві оповила місто Львів. Цісарський намісник полеглий зітхнув: тепер він міг повернутися до улюбленої ним музики. Та не встиг він сісти до рояля, як його потривожив комісар поліції: робітники знову демонстрували на вулицях міста. Вдруге замигтіли на сонці гусарські шаблі. Минула неспокійна ніч, і тільки на другий день увечері зачинилися ворота казарми за «хороброю» кіннотою цісаря Австрії і короля Угорщини...

Перший страйк у Львові був виграний. Був виграний на барикадах, в кривавих боях з цісарськими вояками. Свою перемогу робітничий Львів відзначив на Янівському кладовищі, поклявшись на могилах полеглих бути вірним до кінця справі, що за неї вони віддали своє життя. Це було рівно сорок років тому. Відтоді чимало змін сталося в місті Львові, змінився, виріс і похорошів Стрілецький майдан. Впродовж цих років над майданом кожного світанку з'являвся табун голубів. Він кружляв навколо, кружляв усе нижче і нижче, а потім срібляста пташина хмара осідала на брукові і голосним турботінням сповіщала жителів про прихід нового дня.

Сьогодні Львів — тричі розп'яте місто — мовчки дожидас приходу нового дня. Не будять Львова більше голуби Стрілецького майдану. Його більше не треба будити. Сторожкий, чуйний, він не спить ночами, він прислуховується до мертвої тиші

окупованого міста і чекає години, коли його кам'яні леви ще раз зійдуть із вкритих мохом каменів.

Рідний Львів, мужній Львів ще в руках ворога. Німець, підлій завойовник, підлій хам-німець ще ходить його вулицями, ще оскверняє своїм гнилим подихом мури міста князя Данила, міста людей, які вміють любити свободу і вмирати за неї. Але хода німця вже не та, і вигляд його вже не той. Насувається на нього невблаганна смерть зі Сходу, щодня тисячами і тисячами гинуть його підлі солдати в степах України і лісах Росії. Тримається німець, мов реї'ях кожуха, загарбаного Львова, не хочеться йому повертатись додому, бо там також двигтітиме під ним земля від вибухів бомб і назриваючого вибуху народного гніву. Щодня впивається німець «екстреними зведеннями» штаб-квартири Гітлера, але даремно впивається. Гасне у ньому віра в чудеса, він відчуває своїм вовчим серцем, що брехня не творить чудес, і його охоплює страх, нездоланий, дикий страх перед ніччю, що наближається, що неодмінно прийде і потрясаючим левиним ревом закличе на смертний бій з окупантом радянський рідний Львів...

1942

СТАЛІНГРАД

Сталінградська епопея закінчилася.

Коли влітку 1942 року німецькі батареї вперше відкрили вогонь по Сталінграду, гітлерівський Берлін був переконаний, що і останнє слово у цій велетенській битві буде за німецькими гарматами. Солдати генерала фон Паулюса вже гасили спрагу в голубих водах Волги, а берлінське радіо підрахувало, скільки танків на місяць даватиме німець-

кій армії Сталінградський тракторний завод. Сталінград був під самим носом завойовників, залишалось тільки взяти його.

І вони брали... Заграва пожеж, що піднялася над містом у грізні серпневі дні, не згасала до пізньої осені. Пекельна музика бомб, снарядів і мін не стихала й на хвилину. Шоста армія — гордість фашистської Німеччини, — купаючись у власній крові, готувала Гітлерові королівський подарунок.

Про ті дні говорять лише руїни міста-красеня і заліплени сніgom жерла німецьких гармат. Місто, що мало стати свідком тріумфу сучасних гуннів, стало їх кладовищем, а шляхами на схід від нього, щулячись від холоду, маршують під конвоєм довжелезні колони вчораших завойовників Європи. Шоста німецька армія перестала існувати.

330 000 висококваліфікованих розбійників налічувала ця армія ще недавно. 330 000 солдатів — це приблизно три п'ятирічного призову в Німеччині. Захисники Сталінграда чесно служили своєму народові, їх жертви не були даремними: від завданої рани знекровлений ворог не підведеться більше.

Ми пам'ятаємо дикий вереск, що 30 вересня нісся на хвилях ефіру з берлінського Спортпаласу. Це Гітлер черговий раз виступав перед своїми шибайголовами. Він розповідав їм про захоплені багатства Дону та Кубані, і вони відповідали йому ревом неситого звіра. Він обіцяв їм волзьку твердиню — Сталінград, і вони на радощах кричали до нестяями: «Хайль!» Нині в Спортпаласі і навколо нього панує мертвнатиша, а на його покрівлі жалобно звисає спущений до половини щогли гітлерівський прапор. В розпалі карнавалу фашистська Німеччина переживає свої страсні дні, дні трауру по шостій армії, трауру по втраченій надії на здобуття Сталінграда, на здобуття перемоги.

Ми знаємо, з яким хвилюванням, з якою сердечною тривогою дивився на Сталінград наш народ

і народи уярмленої Європи. Ми знаємо, чого чекали вони від його героїчних бійців, в руках яких була доля світу. Слово Сталінград з однаковою любов'ю вимовляли в Белграді, Парижі і Монтевідео. Нині це горде слово стало синонімом перемоги над варварами ХХ сторіччя.

Бійці, які відстоювали і відстояли Сталінград, не спочивають на лаврах. Учора вони змусили німецького фельдмаршала підняти покірливо руки, сьогодні вони йдуть бойовими шляхами на захід, несучи волю Україні. В морозні дні і ночі, в хуртовину, серед засніжених степів вони штурмують одну ворожу позицію по одній, ламають одну лінію німецьких укріплень по одній. Перед ними українська земля, потоптана, понівечена ворогом, однак все та ж сама земля народу, сини якої у найчорніші для нашої Батьківщини дні показали себе достойними нащадками великих предків.

Розгром німців під Сталінградом відкрив нову фазу війни, яка повинна стати останнім розділом у страхітливій історії мучеництва нашого народу під п'ятою гітлерівського окупанта. Ворог відчуває це; в дні офіціального трауру він оплакує не тільки дивізії фон Паулюса,— він уже сьогодні плаче над своїм завтрашнім днем, днем остаточної розплати за всі вчинені ним кривди, за слези і кров мільйонів його жертв.

«Коли ворог не здається — його знищують». Цей ворог ще не здається. За два дні після капітуляції решток гітлерівських військ у центральній частині Сталінграда і напередодні здачі останнього угруповання німців перед мікрофоном берлінського радіо виступив оглядач Двінгер. Ось його слова, їх треба затягнути кожній радянській людині:

«Ми повинні знайти для радянського народу такий спосіб життя, який усуне для нього всіляку можливість знову стати небезпечним».

Окупанти вже півтора року шукають цього спо-

собу, шукають його за допомогою шибениць і масових розстрілів. Даремно. Тепер вони погрожують новою хвилю терору. Український народ прийме виклик, як прийняв його і в перший день Вітчизняної війни. Його відповідь коротка і ясна: Україна мусить стати для гітлерівців другим Сталінградом.

Другим і — останнім!

1943

ПЕРЕД АГОНІЄЮ

Наприкінці квітня сталася у Львові подія, що заслуговує на увагу як симптом близької агонії фашистської Німеччини.

За повідомленням газети «Кракауер цайтунг» від 29 квітня, Гітлер дав дозвіл на створення так званої «Галицько-української організації». Водночас гітлерівський губернатор Галичини Вехтер «ущастливив» галицьких українців повідомленням про формування німцями «Галицької стрілецької дивізії СС». За його словами, в дивізію «прийматимуться добровольці з рядів галицько-української молоді, яка таким чином бере на себе зобов'язання зберігати старі традиції бойової дружби, що колись тісно гуртувала їх предків у рядах австрійської армії».

Що ж це за «Галицько-українська організація» і «Галицька дивізія СС»? Нам відомо, що негайно після загарбання української Галичини Гітлер ліквідував там усі ненімецькі політичні організації, навіть такі, для яких служба німецькому імперіалізму була найвищим законом. І раптом той же Гітлер намагається нині воскресити дитину, яку два роки тому сам власноручно задушив.

Непослідовність? Ні, біда. І навіть більше ніж біда. Розпач.

Два роки тому Гітлер був впевнений, що протягом кількох тижнів підкорить усі радянські народи, між ними і український. Тим-то всілякі комедії з залишнями видавались йому зайвими. Він не пощадав навіть своїх відданих клевретів з німецько-українського націоналістичного табору і замість обіцяного українського Манджу-куо показав їм двері, причому ці двері вели часто до найближчого концтабору або тюрми.

Та, як відомо, з завойовницьких планів Гітлера нічого не вийшло. Радянський Союз виявився горіхом не для його зубів, похід німецьких військ на радянську землю перетворився на їх похід у землю...

В такій ситуації Гітлер визнав за потрібне шукати шляхів рятунку також на політичному смітнику галицької України. На цьому смітнику і народилися з його благословенства «Галицько-українська організація» та «Галицька стрілецька дивізія СС».

Не може бути жодного сумніву, що ці нові гітлерівські покручі матимуть усі риси дітей паралітика. Де ж вони шукатимуть допомоги для свого приреченого господаря? На селі? Галицькі селяни, які ще недавно уникали німців як чуми, тепер ненавидять їх гірше чуми. Серед робітників? Галицькі робітники тільки чекають сигналу, щоб влаштувати німцям варфоломіївську ніч. Серед інтелігенції? Хай спробують!..

Гітлерівська база на галицькій Україні звузилася сьогодні до цих кількох квадратних метрів, що на них може примоститися кілька німецьких чиновників українського походження, невеличка зграя продавців власної совісті, людей, які за австрійських часів з таким самим запалом допомагали вішати тисячі галицьких селян і інтелігентів гонведам, з яким сьогодні допомагають їх віша-

ти гестапівцям. Це люди з банди старого німецького шпигуна, колишнього австрійського офіцера Мельника. Ви впізнаєте їх по низьких чолах, по похмуromу погляді позбавлених сорому очей і по круглих животах, що в них перекисає мюнхенське пиво, зароблене зрадою українського народу.

Це вони оголошуватимуть заяви від імені «Галицько-української організації», це з них складатиметься комісія для вербування солдатів «стрілецької дивізії СС». Вони назавжди зв'язали свою долю з долею німецьких губернаторів, усіх цих франків і вехтерів; для них, як і для їх господарів, немає вже вороття із шляху ганьби і злочину. Вони хочуть затягти в свою дивізію українську молодь Галичини, а вірніше ту частину молоді, яка ще уціліла після німецьких розстрілів, ту, який пощастило досі уникнути вивезення на німецьку каторгу. Ця молодь, за їх розрахунками, повинна рятувати Гітлера саме в цей час, як уся величезна німецька воєнна машина валиться з гуркотом на його голову...

Якими ж жалюгідними виглядають у наш час мавп'ячі вихиляси окупантів навколо цієї «Галицької дивізії СС»! Німці хочуть привабити українську молодь «старими традиціями дружби її предків у рядах австрійської армії», тієї самої армії, що останні роки свого існування відзначила тридцятьма тисячами замучених українців саме на території Галичини... Вони хочуть приспати ненависть української молоді до німецько-фашистських загарбників... емблемою дивізії — трьома австрійськими коронами часів цісареви Терезії. Тієї самої цісареви, яка віддала українських селян Галичини на поталу польській шляхті,— Терезії, яка знищувала на галицькій Україні кожний прояв українського культурного життя.

В 1848 році австро-німецькі власті організували у Львові український батальйон для придушення

угорської революції. Той батальйон уникнув ганьби, його солдати не вистрелили ні одного патрона. «Галицька стрілецька дивізія СС» заплямована ганьбою вже з першого дня свого існування. Ця ганьба ходитиме за нею слідом доти, доки останній її яничар не дістане від українського народу по три кулі. За кожну корону ціареви Терезії — по одній кулі.

1943

ЗА ВІЛЬНУ І ВОЗЗ'ЄДНАНУ

Галицьке Підкарпаття повстало проти німецьких окупантів. Ожила легенда про народного героя Гуцульщини Олексу Довбуша. Дух благородного бунтаря мчить на баскуму коні горами й лісами, що простелилися між Серетом і Сяном, і де задудонить земля під копитами коня-примари, там спалахує легендарне голубе полум'я і наче з-під землі стають на бій за волю тисячні загони.

Західна Україна донедавна була глибоким, дуже глибоким тилом німецької армії. Сьогодні цей тил клекотить кулеметними чергами, гуркотить вибухами мін, палає загравами пожеж над німецькими військовими об'єктами. Україна, воююча Україна від краю до краю пішла священною війною на ворога.

Лише на протязі кількох днів липня партизани Станіславської області висадили в повітря два склади боєприпасів, спалили 600 тонн пального, вивели з ладу 38 нафтових вишок, два нафтоперегінні заводи, спалили 23 залізничні та шосейні мости, в жорстоких боях знищили понад 700 німецьких окупантів. Але це ще не розплата; це тільки її початок...

Першого серпня 1941 року, через місяць після загарбання західноукраїнських земель німцями, до Львова приїхав генерал-губернатор Франк. Виступаючи перед презренними холуями, він сказав: «Моїм завданням буде зробити на цей землі волю фюрера найвищим законом».

І Франк виконував своє катівське завдання як лише міг, з усіх своїх сил. Львів став Лембергом, Галичину оголошено п'ятою провінцією «польського» генерал-губернаторства, Волинь приєднано до «рейхскомісаріату». Після масових липневих розстрілів прийшли на зміну есесівцям каральні загони поліції. Каравали за все: за сміливе українське слово, за кожний, хоч би й несміливий протест проти системи небаченого насильства і грабунку, українців цькували на поляків, поляків на українців. З сморідних задвірків витягали людські гісни і казали їм за іудин гріш безчестити ім'я великого народу.

Протягом двох років винищили сотні тисяч жителів, за відмову вийти на роботу палили цілі села, а їх жителів разом з малими дітьми кидали у вогонь. Для інших створили пекло Освенціма. Там, за колючим дротом концтабору, тисячі і тисячі людей моєї рідної землі сконали в муках за те тільки, що воліли скорше втратити життя, ніж національну гідність. Одну третину дорослого населення самої лише Галичини було за той час вивезено в інший, не менш страхітливий концтабір, в таку ж саму каторгу — в фашистську Німеччину.

І нарешті переповнився келих терпіння народу Галичини та Волині. Переповнився і спливає сьогодні поганою кров'ю тих, що із свистом і реготом вливали в уста наших дітей отруту і конаючих малят закопували в землю вкупі з їх розтерзаними матерями.

Нині почалася розплата. Жорстока і справедлива. Вона спіткає кожного, хто хоче зазіхати на наше

життя, на наше право, на свободу, на возз'єднану Українську державу. Наш народ знає, що не перевелись ще його вороги.

В історичні вересневі дні 1939 року український народ Галичини і Волині сказав своє слово, сього-дні в героїчних боях з німецькими окупантами він підтверджує це слово ділом. Зв'язаний раз назавжди узами крові і спільніх прагнень з народом усієї України, цей народ і надалі йтиме шляхом, що його обрав у дні жовтневого плебісциту 1939 року, шляхом, що його зрошує нині кров'ю своїх бійців-партизанів. Цей шлях веде тільки до Києва, до столиці возз'єднаної Української Радянської Соціалістичної Республіки.

І горе тому, хто стане йому впоперек дороги.

1943

ЩАСТЯ ЛЬВОВА

Багатьом з нас здавалося, що радість двох з половиною років безперервних перемог, увінчаних здобуттям Берліна, до краю сповнила наші серця. Однак світанок 7 травня сказав нам щось інше. Досить було в ці неповторні години подивитися на Львів, пройтись його вулицями, заглянути в очі прохожих, щоб зрозуміти, що таке велика людська радість, рівної якій ніколи ще не вміщало наше серце.

Були мітинги, десь лунала незвична в цей час музика, і навіть нарциси на клумбах пахли, здавалось, сильніше, ніж будь-коли.

Львів — старе місто. Та за всю історію воно мало знало радісних свят. Спалювали і плюндрували його татари, на чотириста років підкорили його поляки, господарювали в ньому, наче в своєму фільваркові, генерали Карла XII, і, коли місто на-

гадувало вже забуте кладовище, з тріумфальним барабанним боєм увійшли в нього регіменти австрійської імператриці.

Здавалося восени 1918 року, що Львів також знайде своє місце серед міст вільних народів, однак війська Пілсудського затримали стрілку на його годинникові на цілих двадцять років.

Історичний вересень 1939 року відкрив Львову шляхи до щастя. Ненадовго. Почалось те, про що не говорять матері під вечір малим дітям, те, що ми звикли називати кошмаром гітлерівської окупації.

В липні минулого року Москва салютувала переможним львівським дивізіям. Львів повернувся до життя, та зарано було ще віддаватися радості повністю, цілком. Треба було ще добивати ворога.

Вчорашній світанок дав нам цю радість. Наши діти можуть спати спокійно, їх не тривожитимуть уже спалахи зеніток і смертоносна музика падаючих бомб. Осліплі вікна наших хат знову засніли, і ми знову навчимося любити місячне сяйво. Повернуться до дітей їх батьки, і матері притулять до грудей своїх синів-героїв.

Росте людське щастя, втоптане тевтонами в грязь; знову одержало воно свої права.

Львів не знати ще такого свята. Українці, росіяни, поляки, ті, що десятками років зросталися з душою чудесного міста, і ті, що приїхали тільки недавно, поводять себе на радощах, як діти. Вони розуміють, вони всію свою істоту відчувають: цей неповторний день приніс їх містові і їм самим те, про що сторіччями тільки думу думали старезні легендарні львівські леви,— велич перемоги. А це значить — щастя. Те велике щастя, прагнути до якого, боротися за яке і яке здобувати вчить нас Ленін.

З ХРЕСТОМ ЧИ З НОЖЕМ

ТИІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

В один із святкових днів 1701 року жителі Львова були свідками несамовитої сцени. Загін живні-рів польського гетьмана Яблоновського, очолюваний п'яною людиною в єпископському уборі, вдерся з криком і свистом в Успенську церкву. Кілька хвилин пізніше з церкви виштовхнули на вулицю стікаючого кров'ю православного священика. Його місце перед вівтарем зайняв новоспечений уніат — єпископ Шумлянський.

Гетьман Яблоновський святкував перемогу, а з ним уся шляхта, ультракатолицька і ультрапротестантська. Після трьохсот років дикого цькування і неймовірних утисків православна церква зазнала смертельного удару. Через сім років останніх хоробрі, знесилені терором, впали ниць перед Шумлянським, заявляючи про свою згоду прийняти унію і підкоритися папі римському...

Це був фінал трагедії. Пролог до неї розпочав іще король Казімір,званий Великим. Загарбавши Львів, він колонізував його німцями. Коли цих кльоپперів, вольфштолъців, цетнерів і зоммерштейнів накопичилося стільки, що вони мали вже право називати себе господарями міста, для православних, тобто українців, настали, за словами сучасника, «часи єгипетської неволі». Німецький магістрат створив для них гетто, де дозволено їм було жити, але заборонено мати будь-який вплив на долю міста і власну долю.

Католицькі королі і католицька шляхта знали, що роблять, посилаючи у Львів католиків-німців. Ці предтечі губернатора Вехтера були майстрами в гнобленні і винищуванні інших народів.

В той час як полонені хрестоносці з-під Гріонвальда зализували свої рані у льохах львівського

замку, їх львівські брати по крові влаштовували погроми українців на благо зненавидженої хрестоносцями Польщі...

Наприкінці XVI сторіччя українське міщанство Львова було вже так знесилене цією нерівною боротьбою, що шляхті і ополяченим уже зайдам з Саксонії та Бранденбургії можна було подумати про унію, тим більше що це був період походу польської магнатерії на Схід, на Русь.

Унія мала стати в руках шляхти панацеєю на всі її болічки, вона повинна була вгасити ненависть православних до своїх католицьких гнобителів, її завданням було розбити єдність і дружбу російського та українського народів, вона відкривала, нарешті, шлях до ополячення впертих і незламних русинів.

Довго шукали кардинали, єпископи і прелати підходящої для цього постаті, поки знайшли її в особі православного єпископа Миколи Торосевича.

Його вони «висвятили» на першого уніатського владику. Це «висвячення» скінчилося б трагічно для новоспеченого «вірного», якби не польські жовніри, що насилу вирвали Торосевича з рук розлученої юрби православних.

З таким почуттям привітали українці Галичини факт підкорення їх церкви папі римському та його польсько-німецьким намісникам.

Ці почуття жили в серцях галичан ще в XIX ст., коли значна частина уніатського духівництва воліла шукати звільнення від унії у деспотичній царській Росії, ніж виконувати роль слухняного знаряддя в руках невблаганих ворогів України та її народу.

Яскравою ілюстрацією цього становища була історія уніатського священика Івана Наумовича. Він не лише зважився повернутись до віри предків, але й закликав піти цим шляхом своїх співвітчиз-

ників. За це Наумович розплатився найдорожчою ціною — своїм життям. Його знешкодили старим, випробуваним засобом, який ще за часів Борджій увійшов у традицію Ватікану,— отрутою.

ІСТОРІЯ ОДНІЄІ КАР'ЄРИ

Наприкінці минулого сторіччя перед деморалізованою уніатською церквою відкривається новий період в її історії.

На цей час ключ до її майбутнього опинився в більш надійних руках, ніж руки позбавленої державного корита польської шляхти чи повільно вмираючого імператора вмираючої австро-угорської монархії. Молодий німецький імперіалізм, по-паздривши лаврам Ягайлонів, звертає свої ласі очі на багаті простори України.

Після відставки канцлера Біスマрка Вільгельм II не приховує вже своїх східних планів. І протестантська Пруссія знаходить раптом спільну мову з Ватіканом. На міжнародній політичній біржі акції маловідомої тоді в світі уніатської церкви йдуть швидкими темпами вгору. Підприємство вимагало грунтової реконструкції, або, як казали тоді, оздоровлення. На чолі його треба було поставити людину, яка б своїм походженням, соціальним становищем, зв'язками і енергією давала гарантію, що нею буде зроблено все можливе для підкорення непокірливого європейського Сходу.

Так народилася кар'єра молодого, блискучого офіцера австрійської армії, українізованого поляка, графа Андрія Шептицького, з поміщицького роду Шептицьких.

Кар'єра головокружна. В 1891 році призначений священиком, він уже через вісім років стає єпископом, а рік пізніше — митрополитом.

Шептицький уже в перші роки своєї діяльності цілком виправдовує сподівання Ватікану та його

союзників. Він проводить реформу монашого ордена василіан і робить з нього гнучке, слухняне знаряддя в політиці окатоличування.

На гроші Ватікану і на німецькі гроші розгортається пропаганда воюючого католицизму як прикриття політичного прагнення підкорити український народ німецьким імперіалістам. Наче гриби по дощі, ростуть і множаться католицькі видавництва, полиці книгарень вгинаються під тягарем гласливих, демагогічних релігійних брошур і газет.

Все це було надихане ненавистю до православних «еретиків» і до Росії. Цей релігійний лубок, підсоложений сльозливим культом Марії, мав перш за все на меті віддалити галицьких українців від їх надніпрянських братів, будь-що ізолювати їх від революційних ідей, що саме тоді хвилювали серця й уми найширших мас Східної України, виливаючись у збройні повстання селян та робітників.

Церковні амвони стають поступово трибunoю українського воюючого націоналізму і школою психічної підготовки населення Галичини до світової війни. Віданість престолові Габсбургів стала найвищою чеснотою, а ненависть до російського народу — одинадцятою заповіддю.

Сам митрополит не поринав у крутіж політичних пристрастей. Як і личить дипломатові голубої крові, він зберігав величезний спокій, залюбки виступаючи в ролі Мойсея, який воліє розмовляти з богом, ніж з юрбою, а якщо й сходить на землю з Сінайської гори, то на те тільки, щоб втихомирювати пристрасті і мирити розсварених...

Шептицький вміло будує свій авторитет. Прагнучи до поступової латинізації уніатського обряду, він водночас гальмує латинізаційний запал єпископів Станіслава й Перемишля і таким чином здобуває серед вірних славу захисника грецького обряду.

Маючи в своєму розпорядженні величезний маєток та субсидії з різних джерел, він широко розгортає філантропічну діяльність. Будує музей, згодом лікарню; гроші з його особистої каси стають основним капіталом найбільшого галицького банку. Чимало художників, письменників, аристів користуються з його матеріальної підтримки. Земне добро стає в його руках золотим ланцюгом, що приковує паству до митрополичого престолу.

Проте це була тільки підготовка до великих подій, що наблизалися. Честолюбні плани митрополита виходили далеко поза межі Львова, його аж ніяк не задоволявляла слава провінціального філантропа. Ні його, ні його зверхників.

БУРЯ

Тъмний святоюрський будинок стає напередодні першої світової війни одним з відділів німецького генерального штабу. Тут за товстелезними мурами проводиться копітка робота: встановлюються маршрути для майбутніх місіонерів-конкістадорів, тут детально обговорюються заходи, що їх буде вжито для розкладу російського тилу; тут день і ніч іде підготовка для нанесення смертельного удару православній церкві...

А над усім тим домінус одна ідея, давно вже опрацьована і якнайдетальніше продумана в урядових кабінетах Ватікану, Берліна і Відня: Шептицький у ролі уніатського екзарха всієї України і всієї Росії, від Збруча по Владивосток...

Спалахує війна. Митрополит удає, що не бачить довгих колон людей, проваджених австрійськими мілітаристами на страту; серед цих нещасних є чимало уніатських священиків. Митрополит не має на те часу, адже пробила нарешті його година.

В ТЕРНОВОМУ ВІНКУ

З появою російських військ перед мурами Львова Шептицькому трапляється зайва нагода змінити свій авторитет серед вірних. Адже серед безлічі його вінків бракує ще одного: тернового.

Російські власті у Львові стають йому в пригоді. Шептицького заарештовують як агента ворожої держави та вивозять у Курськ, а потім у Сузdal' i Ярославль.

Легенда про його «мучеництво» росте, як на дріжджах. Імператори Австрії і Німеччини, папа та Альфонс іспанський натискають усі пружини, і через кілька тижнів після Лютневої революції 1917 року в Росії граф дістас можливість помінятися комфортабельну квартиру в Ярославлі на розкішний апартамент у кращому петроградському готелі.

Тут Шептицький не марнує часу. Він наполягає на Тимчасовий уряд, домагаючись легалізації уніатської церкви в Росії.

Не чекаючи рішення князя Львова, він признає екзархів Петрограда та Києва і виїжджає на Україну, де стає почесним гостем Центральної ради.

Оточений німбом «мученика», митрополит Шептицький повертається у Львів і знаходить на столі листа від папи з призначенням його головою уніатської церкви в Росії. Його кар'єра дійшла до зеніту; прийдешні події — похід австро-німецьких військ у глиб України і Росії — повинні були завершити її.

ІНТЕРМЕЦЦО

Однак не завершили. Австро-Угорщина розлетілася. Німеччина зазнала розгрому. Шептицькому довелося терпляче чекати наступної нагоди.

Та кипуча енергія і честолюбство цієї людини не дозволили їй приглядатись до розвитку подій із заложеними руками.

Хоч прикутий до крісла хворобою, він не перестає ні на хвилину керувати з-за святоюрських лаштунків політикою української реакції. Спритно використовуючи марку «понадпартійного фактора» та користуючись з економічної залежності від нього більшості галицько-українських установ, він робить усе можливе, щоб згуртувати реакційні елементи під лозунгом антирадянської інтервенції, і з цією метою творить свою партію — так званий «Український католицький союз».

Про справжнє християнське людинолюбство керівників та засновників цієї партії свідчить передова газети УКС «Мета» від 17 квітня 1932 року. В ній читаємо:

«Український націоналізм мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масової фізичної екстермінації, хоча б навіть при цьому мали впасти жертвою мільйони людських екзистенцій (існувань)».

Водночас митрополит намагається впливати на політику Варшави по відношенню до українців. Коли йому це вдається, націоналістична преса співає йому «осанна» як «захисників українського народу». Коли ж, то ця сама преса звеличує його як «великого страдальця за народ».

На другий день після того, як Гінденбург призначив Гітлера канцлером Німеччини, Шептицький явно бере курс на фашизм.

Передбачаючи неминучість нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, він наполегливо готується до здійснення своїх старих планів. Він парується з віденським фашизуючим кардиналом Інніцером, і обидва вони розгортають і очолюють скажену антирадянську кампанію: один на Сході, другий на Заході.

З наближенням війни лінія політичної орієнтації Шептицького не підлягає вже ніякому сумніву. Стара симпатія німецького генштабу — ОУН — є тепер і його симпатією. В одному з «пастирських листів», оголошенному в перші місяці фашистської інтервенції в Іспанії, Шептицький закликає українську молодь іти слідами «левів Альказара», точніше кажучи: слідами харцизів генерала Франко.

Умови сприяли Шептицькому. Кадри уніатського духівництва впродовж 15 років поповнювались здебільшого шибайголовами з УГА і петлюрівцями та декласованими молодчиками, які почали раніше молитися Коновалецькі, ніж богові.

Тепер шкатулка Шептицького була відчинена для ОУН, а один із оунівських ватажків, Андрій Мельник, під виглядом адміністратора маєтків митрополита мав можливість керувати всією роботою української націоналістичної зграї.

ЧИСТИЛИЩЕ

1939 рік завдає Шептицькому страшного удару. Замість довгожданих прапорів із свастикою, він бачить з вікон свого палацу прапори Радянської влади, прапори Великої революції.

Однак ця людина не розгублюється. Граф певен, що на цьому не скінчиться, що неминуче прийде день, коли гітлерівська Німеччина кине всі свої сили на підкорення радянських народів. Цю свою віру він пропагує на кожному кроці, до неї він пристосовує всю свою тактику.

Переконавшись у толерантному ставленні Радянської влади до уніатської церкви та її духівництва, Шептицький набирає поступово самовпевненості і, згадавши, мабуть, що «відвага мед-вино п'є», шле до представників Радянської влади «протести» проти... засновування в Галичині комсо-

мольських і піонерських організацій та проти розподілу монастирських земель поміж селян.

Водночас Шептицький на єпархіальних соборах і в листах повчає духовництво, як краще вести антинародну політику, не викликаючи при цьому підоозрінь з боку Радянської влади.

З цією метою канцелярією митрополита було на-
віть випущено в 1940 році нелегальну брошуру:
«Головні правила сучасного душпастирства», до-
кумент небувалого лицемірства і справді сзуїт-
ського підступу. Автор цієї брошури, що ховається
за ініціалами О. Й. С., в кожному рядку пропагує
державну зраду, а закінчує свій «твір» словами:

«Дай боже, щоб цей винятковий стан (читай —
Радянська влада.— В. Р.) тривав недовго».

Він радить також своїм підлеглим запевняти
всіх і вся, що скоро вже приде край Радянській
владі на Україні...

В той час багато уніатських церков стають куз-
нями антирадянських провокацій, а чимало свя-
щеників — надійними охоронцями гітлерівських
шпигунів і диверсантів. Гітлерівські помагачі,
прикриваючись своїм станом священнослужителів,
зривають заходи Радянської влади по селах, а по
містах особливу увагу звертають на молодь, на-
магаючись прищепити їй ненависть до своєї вла-
ди, до свого народу.

Були й такі, які вдень носили хрест на грудях,
а вночі, озброєні пістолетами, пліч-о-пліч з оунів-
ськими бандитами, вбивали радянських людей.

Шептицький збирав плоди своєї сівби. Охоплений
ідеєю підкорення Римові всієї України, Білорусії
і Росії, він погрузав усе глибше в багно зради.
Його честолюбним мріям не було меж: заради їх
здійснення він готовий був на все.

У своїй відозві до підлеглого йому духовництва
весною 1940 року він писав:

«...Многим з нас бог дасть ту ласку — пропові-

дувати в церквах В. України, Право- і Лівобережної, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ».

Шептицький не мав ніякого сумніву, що саме так і буде, бо міцна була його віра у всесильність Адольфа Гітлера. Бажаючи прислужитись фюрерові, він довгий час ховає в своєму палаці гестапівського емісара Андрія Мельника, даючи йому змогу керувати диверсійно-шпигунською роботою оунівських банд.

РАЙ

Ця віра Шептицького вилилась у справжнє зачаровання, коли гітлерівці окупували Львів. Зрівноважена людина, найвищий церковний «достойник» не задумуючись підписує відозву, в якій вітає «побідоносну німецьку армію» та... визнає оперетковий уряд Степана Бандери з його оперетковим прем'єром Ярославом Стецьком.

Вважаючи, що на цей раз його година насправді пробила, він кілька днів пізніше оголошує послання до уніатського духівництва, послання, яке, на його думку, повинно було остаточно переконати окупантів у його беззастережній відданості фюрерові та його органам. Він пише:

«Треба також звертати увагу на людей, які широко служили більшовикам...»

Він пильно дбає про те, щоб армія німецьких загарбників була забезпечена продуктами коштом... українських селян. У своїй відозві до селян митрополит дає докладні, ми б сказали, агрономічні інструкції, як вони повинні працювати, щоб німецька армія не зазнала ні в чому нестачі.

Трохи згодом Шептицький дозволяє уніатським священикам служити літургію не вдень, а ввечері, щоб не відривати, чого доброго, селян від праці

на благо пімецької зброй. Слідом за своїм митрополитом співало в церквах «многолітствіє» запеклим ворогам України також чимало уніатського духівництва. І вони не тільки співали. Вся діяльність багатьох уніатських духівників під час німецької окупації — це довжелезний ланцюг зради українському народові і вірної служби його ворогам. Вони допомагали гітлерівцям грабувати і безздеремонно обдурювати народ. Ось, наприклад, якими мудрощами частували свою паству в німецькій брудній газеті:

«Дві наші малі дівчинки з одного (!) села під Львовом, що мають часті візії і розмови з ангелами (як колись Іванна д'Арк), ще за більшовиків бачили, як з неба на землю спускається золотий тризуб на блакитному тлі...» («Українські щоденники вісті» від 14 серпня 1941 р.).

Правда, цей «чудесний» тризуб так і не спустився на землю, а невдячні німці скоро викинули його в мотлох разом з своїми обіцянками створити «самостійникам» щось на зразок українського протекторату. Та це нітрохи не збентежило уніатських служителів Гітлера. В 1943 році, коли кривавому Адольфові забаглося поповнити свої потріпани ряди українським гарматним м'ясом, він створив з цією метою так звану дивізію СС «Галичина».

У вербуванні для Гітлера ландскнехтів чимало уніатських духівників відігравало особливо ганебну роль. Ось один приклад з багатьох. Син колишнього екзарха уніатської церкви в Києві, священик Гнат Цегельський з м. Кам'янка-Бузька, поставивши німців гарматним м'ясом своїх парафіян, виступив перед своїми жертвами з промовою і на прощання вручив їм... прапор, збережений його батьком іще з часів короткотривалого панування Скоропадського. Цей жест мав свідчити про те, що, мовляв, уніатське духівництво, як і всі україн-

сько-німецькі націоналісти, пазавжди зв'язало свою долю з долею німецьких вбивць і грабіжників.

Потворне видовище можна було бачити в той час на святоюрській горі, коли в урочистій обстановці Шептицький призначав капеланів до гітлерівських есесівських банд: професора духовної академії В. Лабу, Й. Карпінського, Д. Ковалюка і понад десяток інших. Усіх їх благословив на шлях кайнової зради заступник митрополита, тодішній ректор духовної академії Й. Сліпий.

Не менш активну роль відіграли послідовники Миколи Торосевича в офіціальній гітлерівській агентурі, так званих делегатурах УЦК. На 32 делегатури у Львівській області — 15 з них очолювали уніатські священики.

Священик Й. Годунько, голова Личаківської районної делегатури, активно набирав робочу силу до Німеччини та збирав у жителів харч і одежду для німецьких розбійників. Водночас він знаходив вільні хвилини і на те, щоб підтримувати зв'язок з УПА та подавати їй також матеріальну допомогу...

Здавалося, що це було вже дно занепаду. Та ні.

ПЕКЛО

Повернімось на хвилину до святоюрського палацу. Там діялись речі, які були майже не зрозумілі для сторонніх людей. Митрополит Шептицький, побачивши, що його хазяїн — Гітлер,— незважаючи на початковий успіх, зазнає поразки, робить висновок, що треба подумати про майбутнє; треба замаскувати свої зв'язки з німцями та їх вірними наймитами з УПА.

Цей новий маневр почався ще взимку 1941—42 року, коли амбітний граф зрозумів, що німці навіть не думали здійснити своїх обіцянок. Більше

того, вони заборонили виїзд уніатських священиків за Збруч.

Шептицький звертається з листом до Гітлера. Він переконує, він просить, він благає, він пропоркує велике лихо.

Цей лист залишився без відповіді і будь-яких результатів.

Замість святкових дзвонів київської Софії на честь Шептицькому — папському легатові — митрополит чусє незмовкаючі крики десятків тисяч мордованих німцями та їх націоналістичними поспілаками жінок і дітей, у вікна його кімнати вдається з вітром молосний сморід із спалюваних людських тіл.

Шептицького інформують про «подвиги» його вихованців з УПА, які з небувалим в історії людства озвірінням і садизмом ріжуть цілі села, не даючи пощади навіть немовлятам.

Шептицький бачить кров також на руках деяких уніатських священиків, які приходять до нього з офіційним візитом.

Граф був не з тих людей, які непритомніють, побачивши кров. Його потрясло щось інше: свідомість своєї поразки, свідомість страшної катастрофи, що спіткала цілий його світогляд і перетворила на купу уламків плід його понад п'ятдесятирічної гарячкової діяльності.

ГОЛОС У ПУСТЕЛІ

Шептицький протягом короткого часу страшенно постарів, підудав. Однак дивовижної сили організм, який стільки років боровся з хворобою, переміг і на цей раз. Граф вирішив рятувати, що врятувати вдається.

Він відчував, що не може стояти церква на зраді народові, на неповинній крові його дітей, на продажних і позбавлених моралі служителях.

У своєму посланні, написаному в червні 1942 року, Шептицький говорить, що «в багатьох громадах живуть люди, душі і руки яких сплямлені неповинно пролитою кров'ю ближніх».

В посланні, оголошенню кілька місяців пізніше, він цитус Давидові псалми, що стосуються вбивці:

«Рана його душі смердить та гніє в його живучому та ходячому ще по світу трупі. Він вибрав прокляття, і прокляття впало на нього... Дні його будуть короткі, хтось інший забере його маєток; діти його стануть сиротами, а жінка його — вдовою».

Шептицький погрожує прокляттям вбивцям, та в той же час не знаходить відваги зробити це, боячись цілковитого осамітнення. Він і так уже констатує занепад своїх впливів і гірко скаржиться в посланнях на духівництво, яке починає бойкотувати скликувані ним собори.

Більше того, в посланні від 26 лютого 1943 року Шептицький стверджує саботаж уніатського духівництва, коли мова йде про боротьбу з фашистськими вбивцями. Виховане ним уніатське духівництво не зрозуміло нового маневру свого духовного владики.

ПРИМАРИ

Це був початок кінця Шептицького. Він викликав духа, що його тепер даремно намагався загнати під землю просьбами і грозьбами.

Багато з викоханих ним його вірників і довірників щораз більш ворожим оком дивилися на свого немічного пасторя, який тепер — одною ногою в могилі — намагається впливати на їх політику, таку для них зрозумілу, таку традиційну і — вигідну.

Шептицький дивиться в очі свого наступника Й. Сліпого і нічого не може в них прочитати. Він з тривогою споглядає на колишнього папського візитатора уніатських парафій у східних єпархіях Польщі, а тепер управителя Луцької єпархії цього ж обряду, Миколу Чарнецького, але цей та-кож уміє мовчати...

Чутки про хитання Шептицького доходять і до Ватікану.

ПЕРЕД ЛИЦЕМ СМЕРТІ

Настиали історичні дні звільнення Львова. Шептицький пильно, сторожко слідить за всім, що діється за мурами його палацу. Тепер він має можливість порівняти, подумати і вирішити дальшу долю уніатської церкви.

Його дум ніхто не тривожить: пустка, що давно вже створилася навколо нього, не заважає йому. Він скликає достроково архієпархіальний собор і на ньому засуджує криваві діла бандерівської зграї. Свою промову закінчує словами:

«Атмосфера весняного подуву, яку відчуваємо, дозволяє нам сподіватися, що наш народ знайде в теперішніх управителях краю ту справедливість, що межує з любов'ю і на любові спирається».

Це була лебединя пісня митрополита Шептицького. Видимо, в передсмертний час в його свідомості зяснилися ті проблиски, те почуття відповідальності, яке він несе перед українським народом за вдіяні ним протинародні вчинки. В останні дні він хотів спокутувати свою провину. Але його прагненням було покладено край. Він несподівано вмирає, і тільки майбутнє покаже, чи в хвилину його таємничої смерті не з'явилася над ним скорбна тінь Івана Наумовича...

ТИ, ЩО ВИБРАЛИ ПРОКЛЯТТЯ

Сьогодні треба сказати, що прощальні слова митрополита не дійшли до сердець більшості уніатського духівництва. Більше того, керівники цього духівництва не вжили жодних заходів для того, щоб розповсюдити останню промову покійного митрополита. Не вийшло також з шухляди митрополичної канцелярії послання нового митрополита на оцю саму тему...

Можна було чекати, що керівники уніатської церкви виявлять мінімальне принаймні бажання зmitи свої важкі провини перед народом і хоч тепер підуть слідами православних священиків, які в більшості показали себе відданими синами своєї Вітчизни. Закликаючи віруючих на священну боротьбу з німецькими загарбниками, жертвоно допомагаючи Червоній Армії, православні священики України і Росії в переважній своїй більшості вірно служили своїм народам у священній війні проти німецьких загарбників.

Можна було чекати подібних зрушень і в святоюрському середовищі, серед уніатських священиків. А як було насправді? Було так, що представники святоюрської гори пожертвували сто тисяч карбованців на... Червоний Хрест, уяснюючи, мабуть, яку традицію мали в Польщі пожертви на Червоний Хрест...

Про те, що діялось у той час поза Львовом, хай нам скаже хроніка кількох тижнів.

У селі Немилів, Радехівського району, диякон Ст. Мельничук, колишній бандерівський станичний з кличкою Світовий, переховував німецьких парашутистів.

У Перемишлянському районі, в гуртожитку уніатського монастиря, знайдено чотири гвинтівки, три ручні гранати і боєприпаси.

В селах Виспа і Ходоровець, Стрілецького району, Дрогобицької області, під церквами у сховищах знайшло притулок 58 озброєних бандитів з літературою, складом підроблених документів та... бочкою спирту.

В селі Соколів, Ново-Милятинського району, в сховищі під вітarem викрито трьох бандитів із боївки СБ; при них були автомати, гвинтівки, пістолети і неодмінна горілка, якою вони розважали себе в той час, як їх спільник над їхніми головами удавав, що служить літургію.

І так далі, і так далі, аж до поновленого запопадливого поширення в церквах брошури таємничого автора О. Й. С.

КАМО ГРЯДЕШІ?

Перед багатьма уніатськими духівниками історія поставила фатальне питання: камо грядеші?

Наша Радянська держава в основний свій закон вписала непорушні і незламні слова про свободу сумління. Вона не втручається в особисте життя радянського громадянина, не заважає йому мати свої релігійні переконання. Але не можна спокійно дивитися на те, коли служителі уніатської церкви використовують цю свободу віросповідань для того, щоб провадити злочинну діяльність проти українського народу, колись на користь фашистської Німеччини, сьогодні — во славу й на благо англосаксонських імперіалістів.

Перед служниками богів свастики і тризуба лежить один шлях: шлях зради народу, шлях злочинів, убивств, потворних підступів, брехні й обману. Цей шлях неминуче приведе до їх загибелі. Народ нещадний до своїх смертельних ворогів, в які б одяги вони не вбиралися. Коли гестапівський убивця вдягає на себе замість коричневого мундира

чорну рясу — від цього він не перестає бути фашистським убивцею.

Ці вороги українського народу, вдягнені в ряси уніатських священиків, є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, є агентами міжнародної реакції. Вони шкодять народові в його святій творчій роботі. Вони є винуватцями багатьох злочинів, що їх українсько-німецькі націоналісти вчинили і чинять над населенням західних областей України.

Кривава діяльність цих злочинців мусить бути рішуче припинена. Доки будуть ці агенти людоїда Гітлера, прикрившись рясою і саном священнослужителя, творити своє чорне протинародне діло? Доки вони будуть коїти злочини і підступи в тилу Червоної Армії на визволеній від німецьких розбійників вільній радянській українській землі, політії священою кров'ю кращих дітей України, Росії, Білорусії, всіх радянських народів?

Український народ в дружбі зо всіма братніми народами домігся перемоги над своїм ненависним ворогом — гітлерівською Німеччиною. Зазнавши поразки, лукавий ворог пробує зараз бурмотіти лицемірні слова. Цим словам ніхто не повірить. Ця машкара буде зірвана. Наш народ обдурити не можна.

1945

ЩО ТАКЕ УНІЯ

ПЕРШІ КРОКИ

Боротьба українського народу проти католицизму була боротьбою за його елементарні права, за право на життя, на хліб і на волю.

Вона почалася вже на початку XV століття, коли доля Західної Русі, отже, і земель колишнього Галицько-Волинського князівства, опинилася в руках польського короля Владислава Ягайла. Цей король, бувши великим князем литовським, заради свого честолюбства не тільки зрікся віри своїх прадідів, але й позбавив свою батьківщину незалежності, приєднавши її до Польщі на правах «меншого брата».

Коли цей ренегат дістав польську королівську корону і прийняв католицизм, настав страхітливий час для під'яремної Русі. Ягайло скасував старовинну православну єпископську кафедру в Галичині, а соборний храм в Перемишлі був перетворений в католицький костьол, причому посіпаки короля не пощадили навіть трупів: з трун, що знаходились у храмі, вони викинули кістки українців...

Не краще поводився Владислав Ягайло і на своїй батьківщині — Литві. В одній із грамот він писав: «Я дав зарік і клятву закликати, залучити, навіть примусити до послуху римській церкві всіх литовців обох станів і всякого звання, хоч до якої б віри вони належали».

Коли два православні литовці, які займали високі посади, відмовилися зрадити свою віру, Ягайло віддав їх на муки і на смерть. На так званому Городельському сеймі, що відбувся в 1413 році, у православних було відібране право займати будь-які державні посади.

Але це був тільки початок тернистого шляху православних українців, білорусів і литовців, шляху, яким довелось іти протягом усього кількасторічного панування шляхетсько-королівської Польщі на наших землях.

Католицизм майже з самого початку свого існування був — на відміну від православної церкви — воюючою церквою, церквою-державою, голова якої, папа римський, мав необмежену владу, вогнем і мечем намагаючись поступово підкорити собі всі народи світу.

Історія католицької церкви — це історія кривавих завойовницьких походів, насильств, грабунку. Папа і його ченці не гребували жодним засобом, якщо тільки він міг зміцнити їх владу та збільшити їх багатство. Вони охоче об'єднувалися із загарбницькими державами і допомагали їм завойовувати й поневолювати сусідні некатолицькі країни, зберігаючи за собою право спільногого висмоктування крові уярмлених народів.

Папа та його ченці організовували всіляких пройдисвітів і шибайголів у спеціальні озброєні ордени. Один із таких орденів — орден хрестоносців — пролив море людської крові. Він винищив до останньої людини численний колись народ пруссів, він цілі століття терзув безнастаними нападами наших братів — литовців. З ним довелось вести нещадну боротьбу також і нам, українцям, росіянам, білорусам та полякам. До речі, цей розбійницький чернечий католицький орден був батьком сучасної імперіалістичної Німеччини, держави, яка залила нашу країну і всю Європу ріками крові і сліз.

В той час, як хрестоносці змушували цілі народи під загрозою смерті приймати католицизм і, таким чином, присягати на вірність Риму, папа, його кардинали та єпископи потопали в пияцтві і розпусті. Гроші в них на це були, вони пливли до Риму з усіх кінців Європи. Папські послі вештались з країни в країну, збираючи скрізь податки

для «Христового намісника», і горе було тому, хто насмілювався не платити їм цієї данини. Крім того, ченці і ксьондзи за великі гроші продавали по містах і селах так звані індульгенції, тобто грамоти, покупцям яких відпускалися всі гріхи і за-безпечувалось... царство небесне. У них можна було також купити пера з крил архангела Гав-риїла, щаблі з драбини, якою Йосиф уві сні підні-мався до неба, а з проданих ними кусків дерева «з хреста Ісуса» можна було збудувати кілька великих міст...

Для зміцнення своєї влади і свого впливу като-лицька церква не цуралась ніяких засобів. Одним з таких засобів був кривавий терор, скерований проти всіх, хто не підкорявся папі і не згоджувався з католицькими догмами. Проти цих непо-кірних папа організував так звану «святу інкві-зицію», своєрідне попівське гестапо. Ця страхітлива установа за час свого існування спалила живцем сотні тисяч людей, піддавши їх перед смертю жор-стоким тортурам.

Хто з нас не знає про варфоломіївську ніч 25 серпня 1572 року, коли папські горлорізи вбили в Парижі кілька тисяч протестантів, вбили тільки за те, що вони не визнавали зверхності папи! Коли звістка про цю різанину дійшла до Риму, там на радощах влаштували святкову ілюмінацію «во славу римсько-католицької церкви».

Жертвою інквізиції полягло також немало вче-них. Католицькі мракобіси особливо жорстоко пе-реслідували тих, хто досліджував явища природи. Геніальний італійський математик і астроном Галілей розплатився за своє вчення про сонячну систему тюromoю й тортурами.

Т. Г. Шевченко в поемі «Іван Гус» оспівус тра-гічну долю цього великого чеського патріота і пере-дової людини свого часу, замученої папськими бузувірами.

Намагаючись тероризувати підлеглі Риму народні маси, католицьке духівництво влаштовувало так звані процеси «відьом» і «дітей диявола». Коли нещасна жертва, незважаючи на страхітливі катування, відмовлялася визнати себе винною в «стосунках із сатаною», її кидали у глибоку воду. Коли вона потопала, її... виправдовували, коли щасливо допливала до берега, її живцем спалювали, бо, мовляв, тільки диявол міг її врятувати від утоплення. Так, лише у Франції протягом кількох років було замучено близько 40 тисяч ні в чому не винних жінок.

Але найбільш жорстоким загоном воюючого католицизму був орден езуїтів, заснований у 1540 році іспанцем Іgnatієм Лойолою. Основним лозунгом цих кровожерніх лицемірів було: «Мета виправдовує засоби», тобто всі засоби були добрі, якщо вони приводили до зміцнення панування католицької церкви та збільшення багатств її служителів.

Вже через 29 років після заснування цього чорного ордену до Польщі прибули перші езуїти, викликані польським королем для хрестового походу проти православних.

З того часу для нашого народу починається криваве лихоліття, з якого й народилася так звана унія.

ПЛАНІ І ДІЙСНІСТЬ

Дехто міг би подумати: навіщо було сзуїтам їхати з далекої Іспанії та Італії до України і Литви і працювати там заради інтересів польських магнатів? «Де Рим, а де Крим»?

Ба в тому-то й справа, що в цьому випадку інтереси папського Риму і шляхетської Варшави були спільні. Варшаві йшлося про те, щоб відірванням народів Західної Русі і Литви від православної віри та їх окатоличенням цілком відірвати ці

народи від Москви, цієї найсильнішої опори і захисту православ'я і православних народів, бо тільки таким чином Варшава могла розраховувати на те, що їй вдасться назавжди уярмити українців, білорусів і литовців.

Папському Риму окатоличення цих народів не тільки створило б джерела нових прибутків, не тільки зміцнило б його політичні позиції, але й дало б можливість здійснити вже давно плекані мрії: розпочати великий хрестовий похід проти могутньої в той час Турецької імперії та здобути її незліченні скарби.

Перша думка про унію, тобто про притягнення православних під скіпетр папи римського, виникла в єзуїтів під час панування польського короля Зігмунда III, відомого своїм католицьким фанатизмом. Правда, були і раніше спроби приєднати православних до римської церкви. Але всі ті спроби були невдалі. У XVI столітті багато народів Європи збунтувалось проти папи, внаслідок чого виникла так звана Реформація, тобто релігійний рух, ворожий папі та його церкві. Протягом короткого часу цей рух охопив Німеччину, Францію, Швейцарію. Народи один по одному залишили католицизм, незважаючи на скажений єзуїтський терор.

Перша спроба була зроблена єзуїтами в Москві. Папський посол єзуїт Антоніо Поссевіно довгий час намовляв царя Івана Грозного об'єднати православну церкву з римською, посилаючись на флорентійську унію. Цар відповів єзуїтові:

«Знаємо ми про ту унію і про той собор несправедливий, що його відкинули і греки, і наші предки. А хоч би й були якісь греки, що прийняли колись ту унію, то ми віримо Христу і Євангелію, а не тим грекам. Знаємо ми й те, що були в Римі папи — єпископи правовірні, благочестиві і навіть святі; тих ми й поважаємо. Але згодом папи

із своєю римською церквою відпали від єдиної православної вселенської церкви, почали гнути кирпу і сваволити, запровадили різні нові вчення, протицні вірі православній. Цих пап ми не визнаємо справжніми намісниками святого апостола Петра, владі їх не підкоряємось».

Послесвіно хоч-не-хоч довелося повернути з порожніми руками. На нараді езуїтів у Вільні він заявив: «Нема чого й думати тепер про унію в Східній Європі або Московській Русі. Там цар і народ однієї віри. Надійніша ця унія в Західній Русі, що підлягає польському королю, який сам належить до римсько-католицької церкви. Тим-то його владою можна скористатися з цією метою; треба ще вплинути на руських князів і попів, щоб їх намовити до унії».

НАРОД НА ХРЕСТИ

Православне населення загарбаної польськими королями Західної Русі знало, яка небезпека загрожує їйому. Воно усвідомлювало, що унія — це міст до латинства, а потім і до цілковитого сполучення.

Захист православної віри і руської народності взяли на себе так звані братства, тобто організації православного міщанства, які виникли по наших містах ще в XVI столітті.

Особливо великі заслуги в боротьбі українського народу за право на життя мало Львівське братство. Галичина значно раніше, ніж інші українські землі, потрапила під панування Польщі, і гніт тут був жорстокіший, ніж в інших районах України. Галицька православна єпископська кафедра була скасована вже в першій половині XV століття. Православним духівництвом завідували світські особи — польські чиновники. Православних священиків призначав львівський магістрат, який скла-

дався виключно з католиків німців, що проявили себе найзапеклішими ворогами православ'я і православних.

Вони заборонили православним священикам ходити по місту до хворих з дарами і ховати покійників в церковному уборі, із дзвоненням.

Православні не мали права свідчити перед судом, їм було заборонено займатись ремісництвом і купецтвом, для них було навіть створене в місті невеличке гетто з суворою забороною проживання в іншій частині Львова.

Та, незважаючи на всі ці утиски, львівські українці не здавалися. «Ставропігійське братство» давало мужню відсіч намаганням магістрату окаторичити православне населення, хоч братчикам доводилося терпіти за це всілякі знущання.

Нарешті Львівському братству за великі гроші, витрачені на хабарі для короля та його двірських, вдалося дістати дозвіл на відновлення у Львові православної єпархії, і в 1539 році архімандрит Макарій Тучапський був посвячений на єпископа львівського.

Та тим часом над православними почали збиратися нові хмари.

ЯК ВОНИ ГОТУВАЛИ УНІЮ

У 1569 році шляхта вирішила скасувати їй ті нечисленні вольності, які ще мали поневолені нею народи. Король скликав у Любліні з'їзд представників польських, литовських і руських земель. Польські шляхтичі, яких на з'їзді була переважна більшість, запропонували політичну унію, тобто цілковите злиття Литви, Білорусії та України з Польщею.

Представники православних народів нізащо не хотіли на це погодитися, і незабаром значна частина їх залишила Люблін. Однак польська шляхта

на чолі з королем вирішила будь-що провести унію. Побачивши, що останні представники східних земель виїжджають додому, вона втяла таку штуку: своїми власними голосами почала приєднувати до Польщі одну руську область по одній. Спочатку було «приєднане» таким способом Підляшшя, далі Волинь, за нею Поділля, а там прийшла черга й до Києва.

Політична унія була завершена. Тепер можна було приступати до релігійної унії...

Готували її довго і старанно. За давно вже випробуваними методами, почали з посилення терору проти православного населення та його духівництва. Досить було, щоб православний митрополит і єпископ подали королю скаргу на кривди, заподіяні їх пастеві, щоб шляхта відповіла на цю скаргу такими знущаннями, що їх до того часу православній церкві та її вірним не доводилося ще переживати. Луцького єпископа Терлецького, наприклад, панські гайдуки на сам великдень зачинили на декілька днів у церкві. В притворі церкви з наказу старости гайдуки влаштували танці з музикою і п'яні розважались, стріляючи в храм з мушкетів.

Приблизно в той же час королівська війська вдерлися в село князя Костянтина Острозького Крупне, вибили церковні двері, пограбували вівтар і потоптали ногами тіло Христове.

Ці утиски насамперед мали на меті налякати служителів православної церкви і примусити хоч би частину з них зійти на шлях запроданства, на шлях унії. Охочим зреクトися віри свого народу король обіцяв усіякі блага, обдурював їх надією, що після прийняття ними унії він дасть їм право засідати разом з польськими єпископами в сенаті Речі Посполитої.

ПЕРШІ ЗРАДНИКИ

Єпископом, що перший запродав свою віру і свій народ, був той же Кирило Терлецький, який ладен був забути заподіяні йому образи, щоб тільки помогтися почестей і багатства. Його побратимом по зраді став єпископ Іпатій Потій, що походив з багатого поміщицького роду. Погрозами й обіцянками ці прислужники єзуїтів і шляхти спонукали також ряд інших єпископів піти їхніми слідами. Врешті-решт їм вдалося спокусити й самого митрополита Михайла Рагозу.

Робилося все це тихцем, крадькома, щоб, чого доброго, вірні не дізналися про зраду єпископів. У 1595 році король відрядив Терлецького і Потія до Рима, де папа Климентій VIII прийняв їх дуже урочисто. На радощах папа сказав їм навіть:

«Я не хочу панувати над вами, хочу нести на собі тяготи ваші...»

Терлецький і Потій прилюдно зrekлися православної віри і прийняли всі догми римсько-католицької церкви. Кайданів вони не приймали — ці кайдани були виготовлені Римом і Krakовом не для них, а для їх народу...

Та цей народ ще не сказав свого слова.

ГОЛОС НАРОДУ

Перший заговорив князь Костянтин Острозький. Після повернення зрадників з Рима, коли справа стала вже ясною, він звернувся до православних Литви й Західної Русі з такою відозвою:

«З молодості моєї я вихований моїми славетними благочестивими батьками в правдивій вірі, в якій з божою допомогою й досі перебуваю і сподіваюся непохитно перебувати до кінця життя. Я навчений і переконаний благодаттю божою, що, крім єдиної правдивої віри, заведеної в Єрусалимі, нема іншої

правдивої віри. Але в нинішні часи, зломудрими витівками вселукавого диявола, найголовніші начальники нашої правдивої віри, спокусившись славою світу сього і затъмарившись пітьмою ласунства, наші гадані пастирі, митрополит з єпископами, перетворилися на вовків та, зрікшись єдиної правдивої віри й святої східної церкви, відступили від наших вселенських пастирів та учителів і, приклавшись до західних, приховуючи лише в собі внутрішнього вовка шкірою свого лицемірства, наче смухом, вони таємно домовились між собою, окаянні, як христопродавець Юда з юдеями, відірвати благочестивих християн тутешньої області без їх відома і потягти з собою на загибель, як і найбільше сокровенні писання їх об'являть... Що може бути більш безсромнім та беззаконним? Шість чи сім поганих чоловіків по-злодійському домовились між собою і, залишивши пастирів своїх святійших патріархів, якими були поставлені, насмілюються самовільно, по власній волі, відірвати всіх нас, правовірних, наче безсловесних, від істини і кинути нас усіх у згубу. Яка нам може бути від них користь? Замість того щоб бути світлом світу, вони стали тъмою і соблазном для всіх...»

Протестувало проти зрадницьких витівок Терлецького і Потія також православне священство. В листі до новоградського воєводи духівництво Вільни писало:

«Ми — все православне віленське духівництво — протестували перед богом і всім християнським народом як у книгах наших духовних, так і у всіх світських урядах, що ми про таке відступлення від наших святійших патріархів не мислили і не знали, і на те не давали своєї згоди, і зобов'язуємось непохитно стояти при всьому благочесті святої східної соборної церкви».

Та всі ці голоси протесту були голосами «вопиющих в пустыне». Король та його шляхта й не

думали відмовлятися від здійснення своїх планів. Справа унії була вирішена. Залишилося тільки оформити її офіційно на спеціально з цією метою скликаному соборі.

БРЕСТ

Цей собор був скликаний митрополитом Рагозою 6 жовтня 1596 року. Заходами православних у Брест прибули уповноважені від двох найстарших патріархів; від константинопольського — Никифор та від александрійського — Кирило. Вони разом з іншими православними священиками вирішили зібратись в якій-небудь церкві і там чекати від митрополита запрошення на собор.

Проте всі церкви з наказу Потія були зачинені. Як виявилося згодом, зачинені були також двері в приміщення, де відбувався собор, бо уніатські верховоди воліли засідати в своєму невеличкому гурті, в якому, до речі, були три латинських єпископи, чотири єзуїти і три королівських комісари...

Чотири дні тривав цей собор нечестивих, і, нарешті, королівським комісарам увірвався терпець: вони наказали Рагозі, Терлецькому і Потію кінчати справу. Її закінчили в латинському польському костелі, де відступники ще раз поклялися вірно служити папі та його церкві.

Православні відповіли на цю обурливу комедію заявкою, яку підписали всі прибулі на собор священики і миряни.

«Ми даємо,— говорилося в цій заяві,— зарік віри, совісті й честі за себе і за наших нащадків не слухати тих, засуджених соборним (православним) вироком, митрополита і владик, не підпорядковуватись їм, не допускати їх до влади над нами, навпаки, по змозі протиставитись їх окресленням, діям і розпорядженням і стояти твердо в нашій святій вірі та при правдивих пастирях нашої

святої церкви, особливо при наших патріархах, дбайливо зберігаючи гарантований законами загальний спокій і супротивлячись усім утискам, насильствам і новизнам, що ними стали порушувати цілість і свободу нашого богослужіння, яке правимо за старовинним звичаєм...»

Розуміється, ці протести нічого не змінили і не могли змінити, бо на боці відступників-уніатів стояло польське королівство з усією свою силою. Унія була спечена, православні фактично опинились поза законом.

ТЕРОР

Чи не першою жертвою Брестського собору став патріарший посол Никифор, якому шляхта і єзуїти не могли забути його стійкості в обороні православної церкви. Його було поставлено перед судом і засуджено нібито за те, що він був... турецьким шпигуном.

Незважаючи на протести всього православного світу, нещасного Никифора вивезли в Мальборг, де його в тюрмі й замучили. Коли про це розійшлася звістка, ренегат Потій заявив на радоцах: «Никифор у Мальборгу здох!..»

Папа і король взялися перетворювати православні церкви і монастирі на уніатські. Королівські чиновники протягом короткого часу лише в Білорусії закрили 12 православних монастирів. Монахів було вигнано, а монастирське майно разом з церквами було передано уніатським підлабузникам.

Були також спроби захопити й Києво-Печерську лавру та інші київські монастири. Але київське православне духовництво мужньо відстояло свої церкви. Вони відповіли королівському посіпаці:

«Знаємо, чого ти приїхав та які листи маєш від короля; тих листів і чути, і бачити не хочемо

і монастир наш будемо міцно охороняти. Король нічого не має до нас, і ми не мусимо його слухати, бо він порушує наші права і вольності».

Тільки Софійський собор вдалося захопити уніатам, та й то ненадовго.

Православних священиків насильно стригли, били і катували. Найбільше знущався з них зрадник Іпатій Потій. Літописці тих часів розповідають про випадок дикого насильства, що його вчинив Потій над священиком церкви св. Василія у Володимири-Волинському — Мартином. За те, що той не переставав правити літургію по-православному, слуги Потія вдерлися до церкви, коли Мартин правив утреню, і потягли його до свого пана. Той вдарив його власноручно по обличчю, а потім, наказавши відвести священика назад до церкви, відібрав йому публічно чашу, наказав зняти з нього священичий убір і ножицями остриг йому волосся.

Інший уніатський єпископ, відомий нам Кирило Терлецький, вчинив ще жорстокішу розправу над вірним православ'ю священиком Стефаном з Луцька. Коли той повертається додому, посіпаки Терлецького схопили нещасного і спустили під лід у ріку Стир.

Всі ці і подібні до них бешкети чинилися цілком безкарно. Королівські суди, як правило, відхиляли всі скарги православних...

ГОЛОС ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

В цей час в українському народі здобув собі славу наш земляк галичанин Іван Вишеньський, чернець-пустельник з Афонської гори, про якого таку натхненну поему написав Іван Франко.

На далекій чужині Вишеньський не забув про свій народ, він вболівав над його долею і кров'ю серця писав на Україну послання, в яких закликав народ з безмежною відданістю боронити свою

народність і віру від зазіхань шляхти, єзуїтів та уніатських запроданців.

В одному з цих послань Іван Вишенський писав: «...Де ж між язичниками бачено такі плоди нечестивості, як нині в землі польській? Не скорбіть: господь з вами; майте віру і надію на нього непохитну, на панів же ваших руського роду, на синів людських, не сподівайтесь: в них нема спасіння, вони відступники від бога до єретичної приваби... Хай будуть прокляті владики, архімандрити, ігумені, що монастири спустошили і фільварки собі з місць святих поробили, із слугами своїми та приятелями скотське життя в них ведуть, гроші збирають і на прибутики, призначені для богомольців Христових, дочкам своїх посаг готують, синів одягають, дружин прикрашають, слуг помножують, приятелів збагачують, карети споруджують... Владики безбожні замість правила, книжного читання і науки в законі господньому день і ніч над стаутями сидять і брехнею весь свій вік займаються...»

Послання патріота Вишенського доходили в найдальші закутки землі руської і скрізь будили волю до опору розбещеним посіпакам короля і папи.

УНІАТСЬКИЙ СВЯТИЙ

Верховоди унії довгий час билися над тим, кого б це з уніатських діячів зробити святым. Завдання, яке вони поставили перед собою, було дуже важке, бо її справді — як же прославляти ренегата, що зрікся свого народу і своєї церкви та пішов служити чужим богам і чужим, ворожим рідному народові панам? З такого «святого» стільки хісна, що з цапа молока, або, як каже про таких «святих» народ: «Святий та божий, а психою з душі тхне...»

Нарешті вони знайшли його, як і треба було сподіватися, серед найлютіших ворогів руського, отже, й українського народу. Цим щасливим обран-

цем став Йосафат Кунцевич, народжений в 1580 році у Володимири-Волинському.

Ще бувши уніатським єпископом у Вільні, Кунцевич здобув собі сумну славу відданого слуги езуїтів і шляхти. У 1618 році його було призначено єпископом полоцьким. З того часу прокльони православних сипалися градом на його голову.

Сповнений ненависті до свого народу і бажаючи припасти до вподоби своїм римським і варшавським повелителям, Кунцевич дедалі більше скаженів. Він заковував православних священиків у кайдани, кидав у лъюхи, а церкви закривав або перетворював на уніатські святині.

Ось що писали про діла Кунцевича його сучасники:

«...Діло страшне, неймовірне, варварське, люте: минулого року, в тому ж білоруському місті Польоцьку, той же апостат єпископ, щоб більше дошкулити громадянам, навмисне наказав викопати з землі християнські тіла, недавно поховані в церковній огорожі, і викинути з могил на з'їдень пісам, наче якесь падло...»

Кунцевич не задоволявся закриттям православних храмів: він найсуворіше забороняв православним священикам правити літургію навіть у халабудах за містом, а тих, хто не підкорявся його наказам і заборонам, жорстоко карав.

Зрозуміло, що білоруси всією душою зненавиділи цього лютого уніатського ката. Ще в 1618 році, коли Кунцевич вирішив «ощасливити» своїми відвідинами місто Могильов, все населення вийшло йому назустріч, вітаючи осатанілого апостата криками та прокльонами, й радило йому завчасно повернути голоблю. Кунцевич так і не доїхав до міста і був змушеній мерзтій податися назад.

Він жорстоко помстився на жителях Могильова. На скаргу Кунцевича до короля той відповів численними смертними вироками, і не одна білоруська

голова покотилася тоді від удару катівської сокири. Жадоба крові в Кунцевича була заспокоєна...

Ця холопська, лакейська запопадливість ревного уніата вже набридла й деяким польським магнатам, які боялися, що дики знущання Кунцевича з православних піднімуть таку хвилю народного гніву, що вона затопить усю польську державу.

Канцлер Лев Сапєга неодноразово звертався до Кунцевича з листами, в яких він застерігав його щодо наслідків його політики. В одному з листів до уніатського митрополита Рутського Лев Сапєга дає таку характеристику майбутньому уніатському «святому»:

«Не один я, але й інші гостро засуджують те, що ксьондз-владика полоцький занадто жорстоко почав поводитися в справах віри і дуже набрид і остогид народові як у Полоцьку, так і скрізь. Давно я застерігав його, просив та умовляв, щоб він не діяв так жорстоко; та він, маючи свої міркування, більш уперті, ніж розсудливі, не хотів слухати наших порад. Дай боже, щоб наслідки його лютих вчинків не пошкодили Речі Посполитій... Будь ласка, ваша милість, тримайте його на припоні».

Кунцевич намагався виправдати себе перед ясновельможним канцлером. Відповідь Сапєги на його лист сповнена безмежного презирства до гайдука в єпископській рясі:

«Не хотів би я,— пише канцлер 12 березня 1622 року з Варшави,— вступати з вашим преосвященством в листування і суперечки; але, бачачи впертість, з якою ви відстоюєте свої гадки, незважаючи ні на які умовляння, змушений відповідати, всупереч моєму бажанню, на нерозсудливого вашого листа. Признаюсь, що і я сам знаходився коло унії... (ще б пак!..— *B. P.*), але мені ніколи й на думку не приходило те, що ви будете притягати до неї такими насильними засобами... Хіба вам не

відоме ремство обуреного народу і виявлене ним бажання краще прийняти турецьке підданство, ніж терпіти такі утиски своєї віри і благочестя? Керуючись не стільки любов'ю до близнього, скільки суєтою й особистими користями, ви зловживанням своєю владою, своїми вчинками... запалили ті небезпечні іскри, які всім нам погрожують згубною і нищівною пожежею... Якщо, борони боже, вітчизна наша потрясеться (ви своєю суворістю промоштуєте до цього шлях), що тоді буде з вашою унією?..»

Здається, краще схарактеризувати унію, ніж це зробив Сапега, було б важко. Цими словами він явно визнавав, що унія трималася тільки на шаблях її матері — польської шляхти.

Проте честолюбний лакей не вгамовувався. Наприкінці жовтня 1623 року Кунцевич наказав своїм слугам схопити вітебського православного священика Іллю і запроторити його в тюрму. Це була остання крапля гіркоти, яка переповнила чашу терпіння білорусів. Вітебщани вдерлися до будинку, в якому жив Кунцевич, вбили цього ката і, прив'язавши до його шиї камінь, кинули труп у хвилі ріки Дзвіни.

За цю справедливу розправу з уніатським виродком жителів Вітебська спіткала люта кара.

Дізнавшись про смерть свого єпископа, римський папа Урбан VIII закликав польського короля до кривавої помсти на православних. Він писав королю:

«Хай буде проклятий той, хто стримас меч від крові православних!..»

Король охоче виконав волю папи. Дев'ятнадцять вітебщан було покарано на смерть, сто чоловік, що втекли, було заочно засуджено до страти, а майно їх конфісковане. Місто позбавили всіх прав, ратушу зруйнували, православних поставили поза законом.

Єзуїти та їх уніатські прихвосні всіляко намагалися реабілітувати Йосафата Кунцевича. Вони розповідали про «чудеса», які нібито сталися після його смерті, та не могли вигадати нічого кращого, як те, що одна шляхтянка з міста Ушач, в якої по дорозі загинув кінь, воскресила цього коня молитвою до... Кунцевича. Та марні були всі намагання. Кунцевич залишився в пам'яті білорусів і українців як один з найлютіших катів свого народу.

І такого ката папа Пій IX, на просьбу шляхти, оголосив «святым» — за «апостольські труди на користь унії»...

•

ШЛЯХ МУЧЕНИЦТВА НАРОДУ

Про тодішнє становище православних у шляхетській католицькій державі аж надто переконливо свідчить меморіал представників православного населення, з яким вони звернулись до польського сейму:

«У нас ще в 1596 році, зараз же після Брестського собору (автори мали на думці собор православних, що відбувся одночасно з уніатським.—*B. P.*), який скинув усіх владик-відступників, що прийняли унію, було відірано архієрейські кафедри і маєтки, і, незважаючи на всі наші просьби протягом багатьох років, на неодноразові ухвали сеймів і обіцянки короля повернути нам забране, вони досі залишилися за уніатами... Потім почалися нестерпні утиски нашої совісті і порушення наших прав. У нас було відірано чимало монастирів і церков, деякі з них і досі запечатані, і нам не дозволялось молитись божові навіть у халабудах. Тих з нас, хто служив у ратуші, виганяли з ратуш і позбавляли права займатися торгівлею, а в королівських містах нам заборонено навіть мати садибу».

«В Києві церква св. Софії та інші спустошені,— читаємо далі в меморіалі,— так само, як і Видубецький монастир, знаходиться у володінні уніатів. У Луцьку церкви повернені на корчми. В Холмі, Львові та інших місцевостях заборонено ходити відкрито із святыми тайнами до хворих і проводжати тіла вмерлих християн до могили. У Вільні церкви перетворені на корчми, кухні, готелі; православних вигнали з магістрату і цехів, людей невинних кували в кайдани, садовили в підземні тюрми ратуші; якщо хтось записував по духовному заповіту що-небудь на церкву, заборонено було приймати; на шляхетських грунтах, на підставі королівської грамоти, не дозволяли будувати кам'яну церкву; наказами з надвірних судів та іншими позвами людям невинним чинили всілякі турботи і робили їм утиски та кривди різними іншими способами».

«В Мінську церковну площа віддали під татарську мечеть. В Полоцьку змушували до унії кайданами, а інших вигнали з міста. В Турові насильно відібрали церкви з їх майном і православного владику вигнали з міста. В Пінську священиків-неуніатів забивали в бочки й мучили. В Орші, Могильові, Мстиславі та в різних інших містах церкви запечатували і не дозволяли молитися богові навіть у куренях. У Ковні церкву пограбували і церковні землі відібрали. Монастирі Трокський, Лавринівський, Гроднянський та інші — вкрай спустошені. В Бельську оголошено такий декрет: якщо хто-небудь з міщенів не піде за процесією з церкви до костьолу, буде покараний на смерть. У Мятзелі люди грецької віри були насильно змушенні до унії тамтешнім старостою і засуджені, подібно як аріани, до вигнання з міста...»

На доповнення цієї страхітливої картини згадаємо ще про події, що відбулися в Луцьку в 1634 році. Коли римсько-католицька процесія проходила

повз Крестовоздвиженський монастир Луцького православного братства, юрба, очолювана десятком єзуїтів, вдерлася до церкви зі збросю в руках, по-ламала і потоптала все, що в ній було, а потім кинулася на монастир, б'ючи і калічачи хлопців-учнів, монахів і старих немічних людей з притулку.

Католицькі бузувіри розбили скрині з грішми та цінностями і розікрали все, що в них було.

Влаштований незабаром єзуїтами погром пере-кинувся на вулиці міста. Католики і уніати били й шмагали різками надібаних українців і при цьому, з благословення ксьондза Ласького, замор-дували під вікнами його квартири жителя Луцька Івана Лозинського.

Скарги переслідуваних православних, з якими вони зверталися до королівських судів, не тільки залишалися без відповіді, але й погіршували їх становище, і часто той, хто підписував таку скар-гу, тим самим підписував собі смертний вирок...

Яскравий приклад шляхетсько-єзуїтської сваволі дає нам трагічна доля вірного сина православної церкви, намісника Куп'ятицького монастиря Афа-насія Филиповича.

Після того як уніатський архімандрит із своїми слугами побив і пограбував ченців Филиповича, той поїхав із скаргою до Krakова.

Але тільки-но Афанасій встиг повернутися з Krakова додому, як його було заарештовано й вивезено до Варшави, де він понад рік промучився в тюр-мі. Після звільнення Филипович поїхав у Брест, проте тут його знову кинули в каземат і пекли вогнем, вимагаючи, щоб він пристав до унії.

Але відданість Филиповича своїй вірі і своєму народові була сильніша, ніж любов до життя. Монах-патріот зазнав мученицької смерті, але не зра-див своєї батьківщини.

Перед смертю Филипович сказав:

«Звичайно, відступники від святої віри, пихаті

ложною мудрістю, ще довгий час переслідувати-
муть ісповідників істини небесної, та прийде час,
коли в Бресті і в усій країні процвіте православ'я,
і слава його не затьмариться, і піdstупи апостатів
залишаться безсилими».

Це були пророчі слова.

НАСТАВ ЧАС

Одним з найвидатніших захисників руської пра-
вославної віри був архімандрит Києво-Печерської
лаври Петро Могила, обраний згодом митрополи-
том. Ставши опікуном Київського братства, Могила
заснував при ньому вищу школу, названу згодом
за його ім'ям Могилянською академією. Ця перша
на Україні академія не тільки давала молоді знан-
ня, але й кращих на той час борців за волю
уярмленого народу.

Шляхта і езуїти не раз зазіхали на Київське
братство та його школу. Та руки їх були закороткі,
бо братство мало опікуна, який у майбутньому
відіграв вирішальну роль у боротьбі українського
народу проти іноземного гніту. Цим опікуном бу-
ло українське козацтво — Запорозька Січ.

Ще на початку XVII століття, коли королівські
комісари намагалися захопити для уніатів Києво-
Печерську лавру, грізний голос козацтва дав
киянам змогу відстояти свою святиню.

Коли уніати хотіли примусити православних
священиків Києва правити молебні за здоров'я
папи і в разі непослуху загрожували карами, кияни
звернулися по допомогу до Запорозької Січі.

В ті роки гетьманом Січі був палкий оборонець
православної віри Петро Конашевич-Сагайдачний.
Дізнавшись про нахабні вимоги прибічника уніат-
ського єпископа Потія, Сагайдачний писав київ-
ському воєводі від імені всього запорозького
війська:

«Ми не дозволимо тому розстрізі і беззаконникам чинити насильство нашим духовним у Києві, хочемо обороняти їх всіляко; всі ми за нашу церкву; за нашу віру східну православну ми готові й голови свої покласти; говоримо це перед богом і перед вашою милостю, пане. А про того беззаконника ми вже поклали, що хоч де б його надібали, так уб'ємо, наче собаку».

У 1620 році, по дорозі з Москви, прибув до Києва константинопольський патріарх Феофан. Гетьман Сагайдачний вислав назустріч йому козаків, які й супроводили його до самої столиці, щоб охоронити його від шляхетських посіпак.

В Києві, біля будинку, в якому зупинився Феофан, козаки тримали варту. Про це говорить хроніка: «Акі пчели матицю свою, тако святішого отца і пастиря словесныя овцы его стражаху от волков противных».

Після того як патріарх Феофан таємно поставив православних єпископів на захоплені уніатами церкви, козаки охороняли гостя під час його подорожі до Константинополя. Зворушливе прощання козаків з патріархом відбулося в прикордонному волоському місті Буш. Феофан закликав Сагайдачного і все військо запорозьке й надалі боронити православну віру та умовляв їх не брати більше гріха на душу походами проти єдиновірної братнії Москви.

Шляхта та єзуїти сподівалися, що після смерті Сагайдачного козацтво перестане бути опорою православної церкви. Та вони жорстоко помилилися.

Через короткий час після того, як Сагайдачний попрощався із світом, козацький ватажок Павлюк закликав запорожців підняти повстання проти шляхетсько-єзуїтського гніту. В його відозві читаємо:

«Дійшла до мене певна звістка, що вороги на-

шого християнського народу руського і нашої старовинної грецької віри — ляхи,— задумавши лихो і забувши страх божий, ідуть на Україну і на Дніпро та хочуть як військо його королівської величності, так і підданих королівських, княжих і панських звести внівець, пролити кров християнську, вчинити наругу над дружинами й дітьми нашими та цілком нас поневолити; тим-то іменем моїм та іменем всього війська запорозького наказуємо вам і умовляємо вас, щоб ви всі однозгідно, від малого до великого, хто тільки називає себе товаришем і зберігас святу благочестиву правдиву віру, кинули всі свої заняття і не гаючись зібралися до мене».

На жаль, козацьке повстання на цей раз не вдалося. Верховоди шляхетського війська Конецпольський, Потоцький і зрадник Ярема Вишневецький вмілоскористувалися незгодами між окремими козацькими ватажками.

За допомогою запроданця Адама Киселя вони підступно захопили Павлюка та інших керівників повстання і після довгих знущань покарали їх лютою смертю: відрубали голови і настремили їх на палі.

З благословення езуїтів та їх уніатських підсобників, шляхта накинулася на нещасну Україну, намагаючись втопити її в крові синів та дочок її. Шляхетські звірства не знали меж. Селян, козаків, православних священиків королівські посіпаки били до нестями, терзали живцем, а потім вішали або настремляли на палі. Православні церкви ворог безчестив, перетворюючи їх на корчми і хліви.

Тепер, як і в минулому, православна церква поділяла гірку долю свого народу...

Значна частина українських селян тікала на Лівобережну Україну і у володіння царя московського, де знаходить підтримку й допомогу. Проте українське козацтво не здається. Воно й далі веде жор-

стоку, нерівну боротьбу із шляхтою та її мерзенними уніатськими прихвоснями. Воно, як і весь український народ, вірить, що настане час справедливої помсти, що проб'є ще для розп'ятого народу година визволення.

І ця година пробила.

ЗА УКРАЇНУ ТА ЇЇ ВІРУ

Богдан Хмельницький, сотник Чигиринського полку, неодноразово брав участь у козацьких повстаннях і вже тоді відзначався своєю хоробрістю і відданістю рідній Україні.

Хмельницький все життя ділив долю й недолю свого народу. Довелося йому пережити й одну з незлічених особистих трагедій, що їх переживали уярмлені шляхтою українці. Чигиринський польський староста Чаплинський напав зненацька на хутір Хмельницького, забрав його дружину, а наймолодшого сина замучив.

Коли нещасний батько звернувся зі скаргою до суду, суд посадив у тюрму не Чаплинського, а Хмельницького, а найстаршого Богданового сина було публічно відшмаговано на чигиринському ринкові.

Звільнившись з тюрми, Хмельницький спробував ще шукати справедливості у Варшаві. Але король відмовився допомогти йому.

І Хмельницький зрозумів: тільки гостра козацька шабля, тільки повсталий, озброєний народ покладе край віковічній кривді України.

Повернувшись на рідну землю, Хмельницький закликав народ на збройну боротьбу з шляхетськими гнобителями. Він говорив:

«Невже ж і далі терпітимем? Невже залишимо в лихій годині братів наших руських, православних? Проїжджуючи по Україні, скрізь я бачив страшні утиски, тиранство; нещасний народ благає

допомоги йому; всі готові взятись за зброю; всі обіцяють стати з нами заодно».

Він звернувся з палким закликом також і до українського духовництва:

«Хай буде вам відомо, що я вирішив мститись на панах-ляхах війною не за свою лише кривду, але за потоптання віри української і за наругу над народом українським. Я безсилий, та ви, брати, мені допоможіть!..»

Священики відповіли йому:

«Кожночасно благаємо бога, щоб він послав кого-небудь для визволення нас від лиха. Приймай зброю, станемо з тобою: піdnіметься земля руська, як ніколи ще не піdіймалася!»

Ця діяльність Хмельницького не могла, звичайно, припасти до вподоби шляхті. Польський гетьман Потоцький наказав своїм жовнірам заарештувати бунтаря. Та Хмельницький був уже в Січі, під опікою війська запорозького, і там сіяв святе слово правди:

«Поругана свята наша віра; у чесних єпископів і ченців відібрано хліб насущний; над священиками глумляться, уніати стоять з ножем над шиєю; єзуїти з безчестям переслідують нашу віру батьківську. З просьб наших сейм глузус, відповідаючи нам поносним презирством до імені схизматиків (так називали католики православних.— В. Р.)... Подивітесь на мене, писаря війська запорозького, старого козака: я вже чекав відставки і відпочинку, а мене гонять, переслідують тільки тому, що так хочеться тиранам; сина в мене поварварському побили, дружину зганьбили; маєток забрали, позбавили мене навіть похідного коня і, надобавок, засудили мене до страти. Немає для мене іншої нагороди за кров, пролиту для їх же користі; нічого не залишається для тіла, вкритого ранами, крім невинної смерті під рукою ката. До вас злину душою й тілом: сховайте мене, старого

товариша, захищайте самих себе: і вам те ж саме загрожує!»

Запорожці відповіли одностайно:

«Приймаємо тебе, Хмельницький пане, хлібом-сіллю і щирим серцем!»

Хмельницький був обраний гетьманом козацького війська, і скоро вся Україна, від краю до краю, піднялася на смертний бій з шляхетсько-езуїтською державою.

Навесні 1648 року Богдан Хмельницький завдав нищівної поразки шляхетським військам над Жовтими Водами й під Корсунем. Вперше за довгі століття уярмлена, поневолена, зbezчещена езуїтськими помічниками Україна випросталась і зітхнула на повні груди.

В цю грізну, вирішальну історичну годину православні священики йшли разом з народом. Вони кликали його до бою пристрасними словами:

«Наспіла година, бажана година... Час повернути волю і честь нашої віри! Століття минали, і православна віра терпіла соромітне приниження. Нам не давали навіть притулку для молитви. Всі наші парафії, церкви, монастири, єпархії — в руках латинян та уніатів... Повставайте за своє життя! Бог благословить вас і допоможе вам».

Народ чуйно прислухався до слів своїх священиків-патріотів і брався за зброю, гнав панів та їх прихиснів з України, раз у раз завдавав важких поразок шляхетському війську, поразок, які згодом переломили хребет державі шляхетсько-езуїтського гніту.

Пани магнати при кожній нагоді жорстоко мстилися українському народові за його волелюбність. З особливою жорстокістю розправлявся з українськими селянами, козаками і священиками ренегат, відступник від православної віри Ярема Вишневецький. Та цими страхітливими муками пани ще дужче розпалювали вогонь священної народної не-

нависті. Незабаром переможні війська гетьмана Богдана Хмельницького опинилися поблизу Варшави.

Але цілком здолати ворога власними силами Україна була не в силі. Коли, до того ж після програної козаками битви під Берестечком, шляхта з допомогою татарської орди знову залила Україну кров'ю і сльозами, український народ звернув очі туди, куди не раз уже звертався у важку годину по допомогу: на північ, до Москви, до братнього, єдиновірного російського народу, до народу, з яким він тепер піде в історію як рівний з рівним добувати славу і кращу долю.

БРАТНІЙ СОЮЗ

Православні українці і білоруси з самого початку їх боротьби проти єзуїтів та унії бачили у єдино-племінній Москві свого природного союзника. Звідти вони черпали втіху в своєму великому горі.

Допомагали царі московські православним братам у Західній Україні, особливо Львівській ставропігії, а історія побудови величного храму св. Успення у Львові тісно зв'язана з ім'ям царя Федора Йоанновича. Подавали царю Михайліві Федоровичу скарги на гірку долю українського народу єпископи Копинський та Борискович, і цар давав їм підтримку, допомагаючи під'яремній Україні будувати церкви, братства і школи.

Чималу роль у розвиткові української культури і православної церкви в Галичині відіграв син Москви першодрукар Іван Федоров, який найбільш плодотворні роки свого життя провів у Львові і тут вперше надрукував «Апостол».

Звичайно, Варшава та її уніатські прислужники робили все можливе, щоб не допустити будь-яких зв'язків України з Москвою. Та це їм не вдалося. Коли ж Московське царство зміціло, а Україна

піднялася на нещадну боротьбу проти пляхти, не було вже сили, яка могла б перешкодити об'єднанню двох братніх народів.

Ще у 1652 році Богдан Хмельницький писав до царя Олексія Михайловича:

«...Нічого не виконують пани, що з нами постановили: святі божі церкви, які обіцяли віддати нам з унії, не віддали та ще перетворюють на уніатській ті, що залишились у нас. Вони хочуть викорінити православну віру в народі нашому і для того зібрали на нас війська свої; вони глумляться над святынею, мучать християн православних духовного й світського чину і чинять такі звірства, що вашій царській величності й слухати буде важко. Зі слозами просимо твою царську величність: не дай, великий государю, клятвопорушникам і мучителям зруйнувати нас дощенту, прийми нас під свою міцну руку».

І в той час, коли Україна стогоном стогнала від шляхетських знущань, у Москві засідала під проводом царя так звана Земська дума, на якій було зачитано скарги гетьмана Богдана Хмельницького та його просябу прийняти Україну з її столицею Києвом під опіку держави Московської. Присутні на засіданні думи бояри, міщани й священики одностайно висловили думку про те, що треба рятувати Україну від цілковитої загибелі.

А порятунок був тільки в найтіснішому об'єднанні двох народів-братів.

8 січня 1654 року в присутності московських послів відбулася в м. Переяславі велика рада, на якій з промовою виступив Богдан Хмельницький. Він сказав:

«Панове полковники, осавули, сотники, все військо запорозьке і всі православні християни! Усім нам відомо, як нас бог визволив з рук ворогів, що переслідують церкву божу, роз'ярюють все християнство нашого східного православ'я, хочуть

викорінити нас так, щоб і імені руського не згадувалося на землі нашій. Годі нам усім це терпіти, і, видно, ніяк не можна нам жити більше без царя. Тим-то ми зібрали сьогодні раду, явну всьому народові, щоб ви з нами вибрали собі господаря з-поміж чотирьох, кого захочете: перший — цар турецький, який чимало разів закликав нас під свою владу через своїх послів; другий — хан кримський, третій — король польський, який тепер може прийняти нас у свою милість, якщо самі схочемо; четвертий — цар православний Великої Русі, цар східний, якого вже шість років ми безнастінно благаємо бути нашим царем і паном. Кого хочете, того вибираєте! Цар турецький — бусурман. Усі ми знаємо, якого лиха зазнають наші брати, православні греки, і яких утисків терплять вони від яничарів. Кримський хан — тâкож бусурман; хоча ми в потребі й завели з ним дружбу, однак зазнали через те нестерпної біди, полону й нещадного пролиття крові християнської. Про утиски від польських панів не треба й говорити: самі знаєте, що вони більше поважали собаку, ніж нашого брата-християнина. А православний християнський цар східний — одного з нами грецького благочестя, одного сповідання; ми з православ'ям Великої Русі — єдине тіло церкви, що має главою Ісуса Христа. Цей-то великий цар християнський змило-сердився над нестерпним лихом православної церкви в нашій Малій Русі, не погордивши нашими шестиричними благаннями, прихилив до нас своє милостиве царське серце і прислав до нас своїх великих близніх людей з царською милістю. Возлюбимо його щиро! Крім його царської руки, ми не знайдемо спокійнішого пристановища. Хто нас не хоче послухати, той нехай іде куди хоче; вільна дорога!»

У відповідь на гетьманську промову народ вигукнув:

«Волимо під царя східного! Краще нам умерти в нашій благочестивій вірі, аніж доставатись ненависникам Христовому, поганому!»

«Чи всі так соізволяєте?» — поспітав у народу Переяславський полковник.

«Усі! Боже утверди, боже укріпи, щоб ми навіки всі були єдино!» — присягалися тисячі учасників ради, а за ними присягалася вся Україна.

З того дня доля України пішла іншим шляхом, широким шляхом. Наша батьківщина перестала з того часу бути «диким полем», по якому гасали, на свою вподобу, різношерсті загарбники, що петретворювали життя нашого народу на земне пекло.

На жаль, не вся під Україна визволилася від во-рожого ярма. Частина нашої батьківщини все ще лишалася під шляхетським яром, і народ Право-бережжя, Галичини і Волині був змушений довгі-довгі роки вести криваву боротьбу за своє визво-лення.

В УКРАЇНСЬКОМУ МІСТІ ЛЬВОВІ

З поневолених шляхтою українських земель найдовше трималася своєї віри Галичина.

Її народ, який перший відчув на собі ярмо іно-земного панування, мав уже за собою великий досвід, здобутий ціною крові і сліз багатьох поко-лінь. Він добре знов підступні методи своїх воро-гів, він усвідомлював, що найбільш небезпечні вовки — це вовки в рясі католицького ченця.

Тим-то минуло сто років з дня Брестського со-бору, а унія ніяк не могла собі звити гнізда у Львові, дарма що саме тут гніт був найсильні-ший, найжорстокіший. Про тодішню долю львів-ських православних українців сучасники писали:

«Пригноблені ми, народ руський... ярмом, гір-шим від єгипетської неволі, що нас без меча, але гірше, ніж мечем, з потомством вигублять, заборо-нивші нам пожитків, і ремесел, і обходів усіляких,

чим би тільки людина жити могла, того не вільно українцеві на рідній землі своїй українській в тому-то українському місті Львові».

Символом терпіння українського народу в Галичині була Волоська церква, збудована наприкінці XVI століття. Магістрат, в якому засідали тільки німці й поляки, довгий час не погоджувався на її будування. Коли ж нарешті за великі хабарі було куплено дозвіл, магістратські райці знаходили тисячі засобів, щоб тільки не допустити завершення будови, а підбурювана католицькими ксьондзами юрба закидала робітників каменюками і поганила місце, призначене під вівтар.

Справжні страхіття довелось переживати львівським українцям під час всенародного повстання, керованого Богданом Хмельницьким. Напередодні першої облоги міста тільки в монастирі бернардинів жовнірами і ченцями по-звірячому було вбито понад 500 православних львів'ян...

Безнастанині, щораз жорстокіші переслідування православної людності Західної України повинні були рано чи пізно привести до занепаду українського культурного життя на цих землях, повинні були послабити опір оборонців віри і народності, тим більше що найбільш свідомі і активні з-поміж галичан люди виїхали на Схід, де взяли діяльну участь у повстанні Хмельницького. Згодом, після Переяславського договору, багато з них висунулося на чільні посади в державному апараті та церковній ієрархії Росії і України. Згадаємо тут тільки про галицьку сім'ю Яворських, член якої став згодом головою російської православної церкви і найближчим співробітником Петра Великого.

Проте жителі Західної України й далі стійко обстоювали б православну віру, якби не підступи і зрада.

Зрадником, що став у пригоді шляхті та єзуїтам, був львівський єпископ Йосиф Шумлянський.

Бажаючи зробити кар'єру, він ще за молодих років тишком-нишком прийняв унію, але потім, намовлений хитрими єзуїтами, повернувся до віри предків з тією лише метою, щоб бути призначеним православним єпископом...

Засівши на львівському владичому престолі, Шумлянський злигався з такими ж самими, як і він, запроданцями, що полювали на єпископські посади: Інокентієм Винницьким та Варламом Шептицьким. Честолюбний Шумлянський не задовольнявся єпископським скіпетром, він мріяв про те, щоб з ласки польського короля й римського папи стати львівським митрополитом.

Король був ладен допомогти Шумлянському здійснити свої наміри, але той переконав короля, що таке призначення насторожило б православних і зірвало б усі плани запровадження унії в Галичині. Він радив діяти обережно, в глибокій таємниці, а тим часом посилити терор проти православних і водночас різними подачками прихиляти до унії людей слабої волі.

Ця облудна політика принесла шляхті та єзуїтам деякі плоди. Кількість запроданців збільшилася так, що Шумлянський уже не почував себе самотнім. Тепер можна було скинути машкару: в 1700 році Шумлянський офіційно проголосив унію.

Але за Шумлянським не пішов ніхто з народу, а Львівське братство й надалі боронило як могло віру наших прадідів. Тоді Шумлянський, йдучи за традиціями інших уніатів, вдався до насильства.

З допомогою солдатів польського гетьмана Яблоновського він розбив двері Волоської церкви, побив і наказав викинути на вулицю православного священика, що саме тоді правив літургію, сам став на його місце та проголосив святиню уніатською.

Проте Львівське братство, хоч і позбавлене церкви, не підкорилося насильникам. Тоді вороги нашого народу вдалися до іншого. Скориставшись

облогою Львова шведами, польський магістрат, за порадою уніатів, примусив братство заплатити із своїх фондів 120 тисяч злотих контрибуції, яку шведи наклали на місто.

Вщент пограбоване й позбавлене Шумлянським будь-яких джерел прибутків, Львівське братство цілком занепало і в 1708 році, після більше як стотрічної завзятої боротьби за українську віру і народність, було змушене скласти зброю.

Унія в Галичині «перемогла», перемогла руками невблаганних, найлютіших ворогів українського народу, руками шляхти, єзуїтів і зрадників. Тавро насильства і зради лежатиме тепер на унії протягом усього її ганебного існування, і, як показала історія наступних століть, хто служив унії, той служив ворогам України.

ЗА КАРПАТАМИ

Доля закарпатської гілки українського народу дає нам чи не найкращий доказ згубного впливу унії. Як довго Галичина лишалася православною, так довго українці по цей і по той бік Карпат жили спільним культурним життям.

Незважаючи на те, що Закарпатська Україна перебувала в межах іншої держави, тобто Угорщини, перемишльські єпископи керували закарпатськими парафіями, а всі видавані в Києві і Львові книжки потрапляли також до Мукачева, Берегова і Хуста.

Як у Західній Україні, так і тут батьками унії були поміщики-магнати та єзуїти. Один з таких магнатів, Гомонай, зробив був на початку XVII століття першу спробу запровадити унію. Проте ця спроба закінчилася для Гомоная та його наганячів досить прикро: всі вони були змушені тікати від озброєних киями і вилами селян...

Після цієї невдачі пани й ксьондзи вирішили застосувати випробувані вже на Західній Україні засоби. Вони взялися перетягати до унії деяких вразливих на бріжчання дукатів православних духовників. Кінець кінцем їм вдалося зібрати невеличку купку відступників, які в 1649 році з'їхались до Ужгорода і тут проголосили унію закарпатської православної церкви з Римом.

Та відступники говорили своє, а народ — своє. Унія не мала доступу до сердець закарпатських українців, а славетний Мукачівський монастир, заснований в непам'ятні часи, був довгий час крістю православ'я за Карпатами.

Уніатам усміхнулося щастя тільки тоді, коли за справу унії взявся австрійський уряд, коли союзниками унії стали канчук і шибениця. Горе було тим, хто чинив опір унії, бо за уніатськими ксьондзами йшли кати із знаряддям тортур та зашморгом, а вірні прадідівській вірі села знищувалися вогнем і мечем.

Літописець 1690-х років пише про це страхіття таке:

«Ужасніться зо мною, сущії вірні, що овії Римчикове творять! Чому волокуть, тягнуть силою нашу церков? Раді б вони мені погибнути скоро, борзо, просять, молять мя обратитися — на що? на унію? пле, плюю на ю, не хощет нижде одежда мя, ані кость, ані прах одежди мося! Не потрібно мені бога їх!»

Ще сто років після того закарпатські українці всіма силами оборонялися від скаженого наступу унії та уніатів, а в 1760 році в східній частині Закарпаття почався такий сильний всенародний рух проти унії, що австрійська імператриця тільки силою своїх військ і жандармерії змогла врятувати унію на Закарпатській Україні.

Отже, з перемогою унії по обох боках Карпат зв'язки між українцями з-понад Дніпра і з-понад

Тиси рвуться, і в той час як у Галичині свистів канчук польського економа, на Закарпатті знуща-лися з народу підтримувані уніатським духівни-цтвом гайдуки мадярських поміщиків. Те, що об'єднувало колись, незважаючи на кордони,— єдина віра,— сьогодні було роз'єднане ворожою українському народові унією. Більшість уніатських священиків на Закарпатті стали найвірнішими під-собниками угорських денационалізаторів, і це вони створили найогидніший тип запроданця: мадярона.

ВІДІРВАНІ НАСИЛЬСТВОМ — З'ЄДНАНІ ЛЮБОВ'Ю

Із занепадом Польщі та поверненням більшості білоруських і українських земель до єдиної сім'ї руських народів унія на цих землях втратила будь-який ґрунт під ногами. Виявилось, що уніатська віра могла триматися лише на іноземних багнетах. Коли ж зникли ці багнети, мусила зникнути також і унія.

Так воно й сталося.

Як тільки російський уряд оголосив цілковиту свободу повернення уніатів у лоно православної церкви, три мільйони уніатів, тобто більше ніж половина їх, знову прийняли віру своїх предків.

Слідами вірних пішло й уніатське духівництво. 12 лютого 1839 року в місті Полоцьку, тобто там, де колись скаженів лютий кат Йосафат Кунцевич, зібрались усі уніатські єпископи та видатні свя-щеники і склали урочисту заяву, в якій між іншим читаємо:

«...Хитра політика колишньої Речі Посполитої і згідний з нею напрям місцевого латинського духівництва, що не терпіли духу руської народності і старовинних обрядів православного Сходу, скерували всі сили свої до винищення по змозі навіть самих слідів первісного походження нашого наро-

ду і нашої церкви. Від цього сугубого зусилля предки наші після прийняття унії зазнали найгіршої долі. Дворяни, обмежені в своїх правах, переходили в римське ісповідання, а міщани й селяни, що не зраджували звичаїв предків, які ще збереглися в унії, були тяжко пригноблювані... Нині, з ласки всесвітного бога, ми знову наблизилися до православної східної церкви, і треба вже не так відновити, як висловити нашу з нею єдність. Тим-то ми вирішили твердо й незмінно визнати знову єдність нашої церкви з православною східною церквою і тому перебувати віднині вкупі з довірою нам паствою в єдинодумстві з святійшими східними православними патріархами і в послухові святійшому синоду».

Під цією заявою підписалися уніатські єпископи і 1326 уніатських священиків.

Слідами своїх священиків пішли й вірні. 14 травня того ж року в м. Вітебську відбулася величезна маніфестація мирян, які нарешті дістали можливість розірвати з ненависною й осоружною їм унією, цим символом гніту й рабства.

Найдовше трималася унія на Холмщині, де на тиск шляхти та єзуїтів був дуже сильний і тривав ще довгий час після приєднання холмської землі до Росії. Але й там світло правди поступово розсіяло уніатську пітьму. В 1875 році холмські уніати теж об'єдналися з православною церквою.

В кінцях унії залишилася ще, на превелике лихоманку народу, тільки Галичина.

ПІД КРИЛАМИ ОРЛА ГАБСБУРГІВ

Як відомо, в 1772 році Галичина, а з нею Львів були зайняті військами австрійської імператриці Марії-Терезії; і з того часу аж до 1918 року, тобто до розвалу Австро-Угорської імперії, земля Данилова перебувала під австрійським пануванням.

Могло б здатися, що, здихавшись шляхти, українці Галичини дістали можливість покінчити з унією та повернутися до своєї православної віри. Та ні.

Це було, по-перше, тому, що, спекавшись шляхетської держави, галицькі українці й надалі залишилися під гнітом шляхти, підтримуваної на цей раз австрійським урядом, а по-друге, тому, що австрійський уряд був так само зацікавлений у насаджуванні унії, як і польські королі. Для австрійських цісарів унія була таким самим засобом ізоляціоння західних українців від православного Сходу, яким була вона раніше для Варшави. Унія в їх руках мала бути китайським муром, що повинен був відокремити галичан від їх зазбручанських братів і не допустити їх об'єднання.

Тим-то негайно після встановлення австрійської влади в Галичині Відень вжив усіх заходів, щоб зробити уніатське духовництво своїм слухняним знаряддям.

Вважаючи, що найкраший шлях до сердець уніатських служителів проходить через кишеню, імператор Йосиф створює із скасованих ним монастирів так званий релігійний фонд і прибутки з нього віддає уніатським священикам у вигляді щомісячної плати. Крім того, він засновує у Львові уніатську духовну семінарію, яка мала випускати священиків, вимуштрованих у вірності Австрійській імперії.

Бажаючи розірвати всякі зв'язки між західними і східними українцями, цісар Франц I вирішив ліквідувати залежність галицького духовництва від його київської митрополії і з цією метою створив окрему митрополію у Львові. Само собою зрозуміло, що галицькі уніатські митрополити призначалися австрійськими цісарями з найбільш відданих їм людей.

Вже перший такий митрополит, спечений в австрійській кухні, Антін Ангелович, виявився вірним слугою імператора Австрії. Під час війни Австрії з Наполеоном Ангелович показав себе таким запеклим австрійським «патріотом», що був змушеній втекти від гніву розлючених львів'ян. Зате коли небезпека для Австрії минула, цісар нагородив Ангеловича великим хрестом Леопольда, а його помічника Гарасевича ощастилив німецьким титулом «барона фон Нойштерн»...

Не випускали уніатів з поля зору також і папи римські, голос яких чимало важив в політиці Австрії, яка після зникнення з політичної карти Європи Польщі зайняла її місце в поширюванні унії на Схід.

Папа Лев XIII особливо пильну увагу звернув на уніатський чернечий орден василіан. Цей орден, заснований колись польськими королями з допомогою єзуїтів, позбавлений після окупації Галичини Австрією опіки Варшави, дуже запепав. Василіани, цей уніатський варіант єзуїтів, були ненависні українському народові як найвірніші посіпаки магнатів і папи. Вони були передовим загоном у поході католицизму на Схід. Вони були найжорстокішими мучителями православних. Тим-то ніхто з українців не плакав, коли василіани, вигнані із захопленої ними за допомогою польських жовнірів Почаївської лаври, нудили світом по галицьких задвірках, чекаючи, поки можновладці пригадають їх і закличуть знову до юдиної роботи.

Папа Лев XIII згадав про них. І оце у вісімдесятіх роках минулого століття папа при підтримці австрійського імператора витягає василіан з мороку минулого. Він вирішує реорганізувати орден і реорганізацію його віддає в руки наших старих знайомих, давно вже проклятих українським народом єзуїтів...

З відновленням цього чернечого ордену уніатська церква входить у новий період своєї історії. В новий і найбільш ганебний. Ланцюгові пси були вимуштровані, нацьковані на український народ і спущені з ретяга.

АНДРІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

Переможна для Пруссії війна 1870 року та об'єднання дрібних німецьких держав в імперію народили в серці Європи нову велику державу. Бурхливий розвиток німецької промисловості дав можливість німецьким імперіалістам створити одну з найсильніших армій світу. Кайзери та юнкери починають мріяти про світове панування. Передумовою цього панування вони вважають завоювання слов'янського Сходу, в першу чергу багатих земель України.

На перешкоді здійсненню цих німецьких планів стояла Росія — єдина слов'янська держава, спроможна захистити слов'янський світ від зазіхань німецьких грабіжників. Цей фактор визначив усю майбутню політику Німеччини, яка, особливо після смерті стриманого й обережного Біスマрка, була побудована на підготовці збройної розправи з Росією та її народами.

Австро-Угорщина, неодноразово раніше бита Пруссією, запала любов'ю до Німеччини Вільгельма II. Цих колишніх противників об'єднало спільне почуття ненависті до Росії і до слов'янського світу. Австрія, цей зліпок народів, швидкими кроками наблизжалася до природної смерті, розхитувана уярмленими нею слов'янами. Союз з Німеччиною мав гарантувати Австрії дальнє панування над ними.

Австрійські політики, які мріяли поступово завоювати весь слов'янський Південь, знали, що

Росія робитиме все можливе, щоб не допустити по-неволення Австрією Сербії й Чорногорії. Тим-то і в цьому випадку австрійська орієнтація на Німеччину мала свої підстави. Віденським політикам здавалося, що союз з Німеччиною не тільки паралізує всякі спроби Росії перешкодити походові Австрії на Балкани, а й забезпечить їй у майбутній війні цілковиту перемогу над Росією, отже, і над усім слов'янським світом.

До цього чорного союзу пристав ще й третій спільник — папа римський, який сподівався, що розгром Росії відкриє можливість проникнення католицизму далеко на схід, аж до Тихого океану. І Ватікан злигується з австро-німецькими імперіалістами та підтримує кожний їх виступ на міжнародній арені, коли тільки цей виступ звернений своїм вістрям проти слов'янського Сходу.

Те, що Вільгельм II, а з ним більшість німців були протестантами, пап не бентежило. Хай із дияволом, аби лише проти православ'я...

Ця антиросійська коаліція знайшла навіть спільній плацдарм. Цим плацдармом мала стати Галичина; на її порівняно невеличкій території вороги слов'янського світу сподівались створити свою військову й політичну базу для війни проти Росії.

Унія стала їм у пригоді. Вже проведена папою реорганізація, або так звана реформа ордену василіан, вказувала на те, що у ватіканській кухні щось готується. Йшлося-бо про те, що уніатська церква була спроможна виконати завдання трикутника Берлін — Віденсь — Ватікан. З цією метою треба було муштрувати численний загін авантюристів у рясах, які б, не шкодуючи сил, працювали для здійснення антиросійських планів німецьких авантюристів.

І «зреформовані» таким чином василіани взялися за роботу. З амвонів, з кафедр, з принагідних три-

бун посыпалася дика лайка на адресу Росії, російського народу, російської культури, на адресу православної віри. За австро-німецькі гроші ті ж самі василіани заходилися випускати книжки та брошюри, пройняті отрутою зоологічного шовінізму й релігійної нетерпимості. Зрадник і ворог свого народу Йосафат Кунцевич перетворився в їх змалюванні мало не на національного героя...

Так уніатські ченці-vasiliani стали батьками українських націоналістів — цих найлютіших ворогів українського народу.

Правда, не все уніатське духовництво Галичини було в той час охоплене яничарським шалом. Були й благородні винятки, які не могли погодити з своєю совістю політику уніатської церкви, ті шукали виходу в поверненні до віри предків. Найбільш відомим з них був Іван Наумович, який не тільки сам прийняв православну віру, але палкими словами закликав вірних піти його слідами. За це Рим жорстоко розплатився з нещасним Наумовичем: папський агент отруїв його.

Були серед уніатських священиків також такі, що хоч і не розривали з унію, та все ж засуджували злочинну політику своїх «князів церкви» і прагнули до об'єднання Галичини з Росією. Але їх помилкою було те, що не з російським народом шукали вони спільноти мови, а з ворожим цьому народові царським урядом.

Наприкінці XIX століття, коли сутичка Австрії і Німеччини з Росією стала тільки питанням часу, антиросійська гарячка в Галичині доходить до зеніту.

Після смерті нагородженого титулом кардинала львівського митрополита Сильвестра Сембраторовича Рим і Відень посадили на митрополичий престол людину, яка мала всі дані, щоб задоволити своїх господарів,— графа Андрія Шептицького, багатого поміщика із спольщеного роду.

З призначенням Шептицького, ще недавно оffi-цера австрійської кінності, уніатська церква стає явною агентурою австро-німецьких імперіалістів. Це Шептицький проводить основну роботу по реорганізації ордену василіан, це він розгортає скажену кампанію проти православних «єретиків», це він закликає до збройного походу проти народів Російської імперії.

Цей дипломат езуїтського типу зберігав спокій, коли навколо нього розпалювалися політичні пристрасті, щоб у відповідний момент виступити в ролі арбітра і таким чином здобути для себе славу безсторонньої людини...

Та не тільки таким способом будував новий митрополит свій авторитет. Прихильник поступової латинізації уніатського обряду, він водночас застежував латинізаційні заходи підлеглих йому єпископів, а потім, коли захоплені ним найвищі парафіяни втомилися вже славнослов'ям на честь «вірного нашим обрядам» митрополита, Шептицький тишком-нишком сам латинізував церкву. Кращим доказом цієї дволичності графа була його тактика в справі так званого целібату.

Шептицький залюбки займався філантропічною діяльністю, вважаючи її найкращим шляхом до здобуття впливів серед бідного населення Галичини. За гроші австро-німецької каси та з прибутків, що їх приносили величезні власні маєтки, Шептицький збудував у Львові музей і лікарню та розподіляв грошову допомогу серед галицьких художників, публіцистів, намагаючись завоювати таким чином їх прихильність і підтримку в своїх політичних заходах...

Поступово Шептицький прибирає до рук також і все економічне життя Галицької України, а український Іпотечний банк, де майже чотири п'ятирічного капіталу були капіталом митрополита, відіграє важливу роль не тільки в господарському,

але й у політичному житті Галичини, вирішальним чином впливаючи на погляди продажних політиканів.

Так були забезпечені впливи Шептицького, і скоро настав час скористуватися ними.

У ВОГНІ Й КРОВІ

Війна проти Росії висіла на волоску. Для митрополита Шептицького наблизався довгожданий час.

Ця гонориста людина не задовольнялася вже митрополичим престолом у Львові, її вабили райдужні перспективи на випадок перемоги Німеччини і Австрії. Посада екзарха всієї України і Росії була йому обіцяна, залишалося тільки... забезпечити її.

Шептицький бере активну участь у підготовці війни, він стає одним із засновників і протекторів націоналістичних парамілітарних організацій, члени яких під батьківським оком розвідувального відділу австрійського генерального штабу вчились яничарського ремесла у славу австрійського та німецького імператорів.

У садибі митрополита, в святоюрському будинку, будувалися плани завоювання Сходу німцями й уніатськими місіонерами, тут докладно обговорювалися заходи розкладу російського тилу.

І коли нарешті пробила година світової різанини, Шептицький благословив австро-німецькі полки, що довжелезними колонами маршували на схід і північ. Та не піднялася рука митрополита на благословення, коли австрійські жандарми вели повз його палац сотні й тисячі залитих кров'ю скатованих українських селян та інтелігентів і серед них багатьох священиків, що перебували під опікою митрополита. Шептицький волів не бачити тих нещасних. Адже австрійські власті обвинува-

чували їх у сприянні росіянам, а цього було досить, щоб граф не чув ні скрипіння незліченнихшибениць, ні передсмертного зойку розстрілюваних українців...

Проте у першій фазі війни австрійцям не пощастило, і Андрій Шептицький відчув це на своїй шкурі. Російські війська займають Львів. З наказу російського командування Шептицького заарештовують як небезпечного агента ворожої держави. Починається так залюбки оспіуваний націоналістичними звеличниками унії «тернистий шлях» Шептицького. Його вивозять в Курськ, потім у Сузdal' i Ярославль, та умови його ув'язнення зовсім не нагадують тюрми: митрополит весь той час живе в комфортабельних квартирах, а його стіл нічим не відрізняється від львівського...

Та імператори Австрії й Німеччини не забувають про свого вірного слугу і з допомогою свого «нейтрального» спільнника Альфонса іспанського наполягають на уряд князя Львова, і той звільняє Шептицького.

Звільнений «мученик» не відмовляється від своїх честолюбних намірів, і вже через декілька днів після звільнення ми бачимо його в Петрограді, де він клопочеться перед Тимчасовим урядом про... легалізацію уніатської церкви в Росії.

При цьому він почуває себе так самовпевнено, що, не чекаючи на рішення уряду, признає уніатського екзарха Петрограда, а потім виїжджає до Києва.

Тут він також нашвидкуруч пеche екзарха й веде довгі, більш-менш таємні розмови з діячами Центральної ради, що приймають його як почесного гостя.

Та Шептицький не довго затримується в Києві. Він поспішає до Львова, на той бік фронту, де, як він сподівається, є сила, здатна задушити грядущу революцію на Україні і в Росії. Там, де готувалися

ці сили до вирішального удару на революційний Схід, і було місце Шептицького.

Але марні були його надії. Австро-німецька окупація на Україні була надто короткосильною, щоб призначений Шептицьким уніатський екзарх заливав хоч би одну уніатську парафію, і тільки митрополит встиг вдруге виїхати до Києва, його австрійська і німецька опікунки наказали довго жити...

Честолюбний граф опинився над розбитим коритом.

ПІД ПОКРОВОМ ВАРШАВИ

Після кількох місяців впертої боротьби за самовизначення Західна Україна потрапляє під панування Польщі, а варшавський диктатор Пілсудський стає продовжувачем політики Владислава Ягайла, політики завойовницького походу на Схід.

Уніатська церква дістала можливість повернутися до ролі, яку вона виконувала перед 1772 роком. Проте часи змінилися, і нові часи вимагали зміни тактики. На схід від Збруча народилась Українська Радянська держава, на яку з надією в серці дивилися гноблені маси західноукраїнських земель. Тим-то будь-яка відкрита політика союзу уніатської церкви з Варшавою була заздалегідь приречена на провал.

Треба було вибрati золоту середину. Митрополит Шептицький, не кокетуючи явно з Варшавою, дас водночас зрозуміти своїм вірним, що вся влада --- від бога...

А втім, уніатська церква вже привычайлась до більш сильного опікуна — Німеччини і на відновлення її могутності покладала всі свої надії. ...

Тим часом Шептицький гуртував усі реакційні сили на Західній Україні, створюючи, таким чином, базу для нового збройного походу на Схід,

цим разом уже на радянський Схід, зненавиджений всіма темними силами світу.

Для зміцнення контролю над політичним життям Західної України граф засновує свою «понадпартийну» партію «Український католицький союз». Орган цієї «християнської» партії, щотижневик «Мета», аж ніяк не приховував своєї скаженої, зоологічної ненависті до радянського народу.

В номері від 17 квітня 1932 року «Мета» дала таку картину справжніх намірів уніата Шептицького, який не випадково так палко звеличував свого далекого попередника Йосафата Кунцевича:

«Український націоналізм мусить бути приготовлений на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масової фізичної екстермінації (винищення), хоча б і жертвою мільйонів людських екзистенцій (існувань)».

Як бачимо, яблуко від яблуні в цьому випадку впало недалеко...

Дуже характерною була політика Шептицького щодо тодішньої Польщі. Восени 1930 року Шептицький влаштував у підвалах свого палацу госпіталь для селян, покалічених каральниками Пілсудського. Це не перешкоджало йому керувати політикою послів УНДО так, що вони стали слухняним знаряддям у руках того ж самого Пілсудського і зробили йому безліч послуг у сеймі й поза сеймом, допомагаючи прибрati до рук не тільки польську, але й українську опозицію...

Із захопленням Гітлером влади в Німеччині святоюрський корабель почав пливти під чорними вітрилами фашизму. В міру зростання мілітаристської сили Німеччини орієнтація Шептицького, а з ним і всього українського націоналізму на Берлін набирає щораз яскравіших форм.

Гроші для фашистської ОУН пливуть через митрополичий палац. Тут довгий час проживає під виглядом адміністратора маєтків митрополита то-

дішній верховод ОУН Андрій Мельник. Звідси він розсилає інструкції і накази зграї своїх голово-різів.

Шептицький бере чимдалі діяльнішу участь в організованому гітлерівським Берліном і папським Римом антирадянському цькуванні. Він та його безпосередній інструктор віденський кардинал Інніцер стають керівниками антирадянської пропаганди в усій північно-східній Європі, а підлегле Шептицькому духівництво, особливо його молодша, вимуштувана митрополитом частина, пропагує на всі лади хрестовий похід проти Країни Рад.

У 1936 році, коли німецькі юнкери влаштували генеральну репетицію, змітаючи з лиця землі цілі квартали іспанських міст, коли льотчики Гітлера вчилися розстрілювати з бриючого польоту беззахисних жінок і дітей Мадріда й Барселони, Шептицький оголошує «пастирський лист», в якому закликає українську молодь іти слідами «левів Альказара», тобто фашистських душогубів із зграї німецького ставленника в Іспанії — генерала Франко.

І це діялося в той час, коли тисячі кращих патріотів Західної України — робітників, селян, інтелігентів — на полях Іспанії проливали свою кров у нерівній боротьбі з ватагами генерала Франко та їх італо-німецькими протекторами. Ну, що ж, вони вмирали за свободу, таку ненависну уніатському митрополитові!..

УДАР

Величезним ударом був для Шептицького похід на Західну Україну Червоної Армії замість довго-жданої ним — гітлерівської.

Пам'ятна нам радість народна історичних веснінневих днів була для графа трагедією. Єдиною

втіхою для нього була надія, що мир між Німеччиною і Радянським Союзом не триватиме довго та що рано чи пізно Гітлер піде війною на Радянську країну.

Чим більше ця надія митрополита переростала у впевненість, тим нахабнішим ставав святоюрський штаб реакції.

У 1940 році виходить з друку нелегально випущена канцелярією митрополита брошура «Головні правила сучасного душпастирства» з інструкціями про те, як повинні поводитися уніатські священики, щоб їх антинародна політика не впадала у вічі органам Радянської влади. Ця антидержавна брошуря — документ нечуваного лицемірства — закінчується таким «побожним» зітханням:

«Дай боже, щоб цей винятковий стан (читай — Радянська влада.— В. Р.) не тривав довго!..»

Як бачимо, автор брошури О. Й. С. (чи не Йосиф Сліпий?), розраховуючи на близьку війну і на перемогу гітлерівської Німеччини, перейшов усі межі нахабства.

В цей час загарбаний гітлерівцями Krakів був головним осідком українських націоналістичних шпигунів і диверсантів. Святоюрський палац був центром зв'язку між ними та їх місцевою агентурою. Сюди йшли з гітлерівського заходу обіцянки, які будили пригаслі вже було надії безмежно честолюбного митрополита.

У відозві до підлеглого йому духовництва у 1940 році він писав:

«...Многим з нас бог даєть ту ласку — проповідувати у церквах В. України, Право- і Лівобережної, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ».

Сьогодні ці мрії можуть здаватися нам божевільними. Але в той час віра Шептицького та його уніатських прихильників у всесильність Гітлера й непереможність його армії була, мабуть, сильніша, ніж їх віра в догми уніатської церкви...

МРІЇ І ДІЙСНІСТЬ

Нарешті так довго очікувана графом година пробила... Гітлерівські війська вдерлися на територію нашої Батьківщини.

Не встигли ще погаснути викликані німецькими бомбами пожежі, а Шептицький вже молився за «побідоносну німецьку армію» і благословляв бандерівський «уряд» із Стецьком на чолі.

Щиро сердечно вітаючи німецько-фашистські полчища, Шептицький поспішав водночас запевнити гітлерівських генералів у безмежній відданості всієї уніатської церкви справі фюрера, а в оголошеному за кілька днів посланні закликає свою паству подавати всебічну допомогу німецькій армії. І не тільки армії, але й... гестапо. В цьому посланні читаемо:

«Треба також звернути увагу на людей, які щиро служили більшовикам...»

Граф запопадливо допомагає німецьким окупантам грабувати українських селян: він дозволяє уніатським священикам у святкові дні правити літургію після заходу сонця і, таким чином, дати можливість завчасно зібрати врожай для німецької армії.

Після таких послуг в Андрія Шептицького було досить причин, щоб сподіватися нагороди. Але Гітлер не квапився. Більше того, він заборонив галицьким уніатським священикам виїздити за Збруч, а благословенний Шептицьким уряд Бандери розігнав на чотири вітри. Чому? Бо Гітлер та його кліка так зарозумілися, що визнали за краще обйтися без співробітництва націоналістичних джур...

І Шептицький вже вдруге опинився над розбитим коритом.

Та прийшов Сталінград, і Гітлер знову згадав про своїх жовто-блакитних прислужників. За його

дорученням, галицький губернатор Вехтер оголосив набір у так звану дивізію СС «Галичина». Для цього стали потрібні наганячі. Гітлер знову знайшов їх на завжди вірній Берлінові святоюрській горі.

На сигнал, поданий з цієї гори, значна частина уніатського духовництва взялася не за страх, а за совість виконувати роль постачальників гарматного м'яса для знекровленої армії Гітлера.

Прихильним оком дивився Шептицький на цю каїнову роботу. Та коли треба було вирядити в дорогу капеланів цієї дивізії ландскнехтів, рука знемощілого Шептицького не піднялася вже до благословення. Його охоче виручив у цьому тодішній ректор уніатської духовної семінарії і майбутній митрополит Йосиф Сліпий.

Прогітлерівська діяльність багатьох уніатських священиків не обмежувалась вербуванням у ряди яничарів. Вони ще допомагали німцям полювати на молодь та вивозити її на німецьку каторгу. Вони збирали продукти й одяг для гітлерівських розбійників. Водночас вони підтримували тісний зв'язок з бандитською УПА і подавали значну допомогу її харцизам, заплямованим, як і їх німецькі господарі, кров'ю багатьох тисяч замордованих жінок і дітей.

Досить згадати, що з 32 гітлерівських делегатур у Львівській області — 15 були очолені уніатськими священиками. Звичайно, ці делегатури були в той же час агентурами кривавого Бандери.

«ІЗ ГЛИБИНИ ВОЗЗВАХ...»

Трагедія Шептицького починається з хвилини, коли він зрозумів, що уніатська церква, ставши на послуги ненависній цілому світові гітлерівській Німеччині та її націоналістичній агентурі, втратила в масах будь-який моральний кредит. Злив дух,

що його так легкодушно випустив честолюбний граф, загрожував поглинути не тільки плоди його понад 50-річної праці, але й... його самого.

Він знов уже, що дні фашистської Німеччини злічені і що тягар, який він узяв на себе та свою церкву, ставши підсобником Гітлера, мусить скінчитися катастрофою, з якої унія вже не підніметься, як не підніметься більше і її берлінський протектор.

Правда, був час, коли Шептицький намагався надоумити фюрера: він писав до нього благальні листи, в яких закликав його створити на благо Німеччини принаймні видимість якогось українського Маньчжуу-Го.

Але Гітлер затуляв вуха. Він категорично відмовлявся пустити націоналістичних гелотів та їх уніатських жерців далі свого порога. *

Граф переконався, що всі його замки, так довго і з таким трудом будовані, були тільки будинками з карт. Союз з німецьким фашизмом не тільки не дав йому бажаної слави й панування над душами багатомільйонного Сходу, але й знищив усі мости, які б дали Шептицькому та його церкві можливість втекти з зачумленого фашистського острова.

Перед очима Шептицького гестапівці та їх жовто-блакитні помічники вбивали сотні тисяч невинних людей, серед них і безпомічних немовлят. Аристократичні нерви графа не витримували молосного смороду з безлічі спалюваних людських тіл, що вдирався з вітром у найглухіші завулки Львова.

Водночас митрополит дізнався про нечувані звірства, чинені його вихованцями з ОУН і УПА, цими галицькими «левами Альказара», які, проте, більш нагадували шакалів і гієн, ніж імпозантного короля пустині...

І ось Шептицький намагається реабілітувати себе,— якщо вже не перед сучасниками, то принаймні перед історією. Він вирішує рятувати

рештки і без того сумнівного престижу уніатської церкви.

Граф щораз частіше виступає з докорами на адресу бандерівців, він публічно констатує, що «в багатьох громадах живуть люди, душі і руки яких заплямовані невинно пролитою кров'ю біжніх». Та, на жаль, автор цих слів не міг або не хотів зрозуміти, що ці люди були його учнями і що проповідувана ним стільки років ідея людиноненависництва і «фізичної екстермінації мільйонів людських екзистенцій» не могла дати інших результатів.

Ще далі йде Шептицький у посланні, оголошено-му наприкінці 1942 року, де цитує такі рядки з Давидових псалмів:

«Рана душі вбивці смердить та гніє в його живучому та ходячому ще по світу трупі. Він вибрав прокляття, і прокляття впало на нього... Дні його будуть короткі, хтось інший забере його маєток, діти його стануть сиротами, а жінка його — вдовою».

Але більшість уніатського духовництва, деморалізованого спілкою з німецьким дияволом і бандерівським вельзевулом, не хотіла слухати розсудливого голосу свого митрополита. Хворий, одряхлій граф констатує свою остаточну поразку: його підлеглі щораз явніше бойкотують скликувані ним собори, вони щораз сміліше саботують розпорядження ще недавно такого популярного «князя» уніатської церкви...

Наблизався кінець.

ОСТАННІ КРОКИ

Немічний Шептицький почував себе самотнім. Він не довіряв уже своїм найближчим співробітникам — Йосифові Сліпому та управителеві Луцької

уніатської спархії Миколі Чарнецькому, людям, кар'єра яких була виключно заслугою графа...

Липень 1944 року. Червона Армія звільняє Львів. Дотеперішні покровителі уніатської церкви — розбійники з-під знака дияволської свастики — тікають що є сили в ногах на захід, назустріч своїй загибелі.

Довго думав думу покинутий усіма своїми вчо-рашніми звеличниками митрополит. І достроково скликає архієпархіальний собор. На ньому він виступає з промовою, яка була його лебединою піснею. Він називає по імені криваві злочини бандерівської зграї і закликає присутніх до лояльності щодо Радянської влади.

Проте, як і треба було чекати, знаючи деякі методи Ватікану, на цих словах пісня Шептицького обірвалася... Він вмирає таємничуою смертю, яка багато в чому нагадує трагічний кінець Івана Наумовича.

Більшість уніатського духовництва не прийняла до відома прощальних слів свого митрополита. Більше того, наступник Андрія Шептицького Йосиф Сліпий подбав про те, щоб промова покійного не дійшла до вірних, поклавши її в архів митрополічої канцелярії...

Зате таємнича рука знову почала розповсюджувати по церквах брошуру, позначену ініціалами О. Й. С.

Значна частина уніатського духовництва, вірна принципові своїх батьків Потія і Терлецького — «зажди проти народу», — бере активну участь у кривавій кайновій роботі бандерівських шибай-голів, допомагаючи їм безпосереднім співробітництвом: постачанням бандам харчів, одягу, грошей, ховаючи харцизів від справедливої кари в парафіяльних будинках і церквах, і навіть в мурах митрополичого палацу.

* * *

Уніатська церква народилася 350 років тому в атмосфері зради. В цій самій атмосфері вона сьогодні вмирає. Прокляття ганебного минулого йшло за нею через усю її історію, прокляття багатьох поколінь українського народу висить над нею як невблаганий вирок.

Радянська держава не втручається в релігійні почуття і переконання своїх громадян. Радянська Конституція гарантує їм цілковиту свободу сумління. Але ж свобода сумління — це не є свобода вбивства, грабунку і шкідництва. Ті служителі уніатської церкви, які служать фашистським богам і далі ведуть війну проти власного народу, це не священики. Це — розбійники, які носять рясу лише тому, що під нею легше сковати ніж.

350 років унії — це 350 років голгофи західної гілки українського народу. Ця голгофа скінчилася з визволенням Західної України Червоною Армією, з встановленням на ній Радянської влади. Наша земля перестала бути предметом торгів, інтриг та підступів іноземних загарбників, і більше не повтиться тут ні погроми української людності, влаштовані єзуїтами та їх підсобниками — уніатами, ні кривавий терор, що його застосував колись до народу уніатський інквізитор Йосафат Кунцевич.

Дякуючи Радянській владі, дякуючи Радянській Конституції, нащадки тих, що колись боролися і терпіли за православну віру, мають сьогодні нічим і ніким не обмежену можливість повернутися до віри предків. Немає вже такої ворожої сили, яка була б спроможна роз'єднати об'єднаний український народ, немає такої сили, яка б могла перевідходити вірючим українцям виправити вікову кривду, вікове насильство над людським сумлінням.

Папський Рим та його уніатсько-єзуїтські ставленники вписали себе кривавими літерами в книгу

буття нашого народу. Диким терором та підступами вони приневолювали наших предків приймати чужу й осоружну їм віру, яка служила інтересам ворогів нашого народу. Цією вірою була унія.

Ми були свідками загибелі ворогів українського народу. Ця сама доля чекає, неминуче чекає, й дітище цих ворогів — унію.

Інакше бути не може, бо на нашій українській землі перемогла правда.

1945

ЧОМУ НЕМАЄ ЙМЕННЯ

Чотирнадцятирічна дівчинка не може спокійно дивитися на м'ясо. Коли в її присутності збираються смажити котлети, вона блідне і тримтить, як листок осики.

Кілька місяців тому в горобину ніч до селянської хати, недалеко від міста Сарни, прийшли озброєні люди і закололи ножами господарів. Дівчинка розширеними від жаху очима спостерігала агонію своїх батьків.

Один з бандитів прикладав вістря ножа до горла дитини, але в останню хвилину його мозок народив нову «ідею».

— Живи собі у славу Степана Бандери! А щоб, чого доброго, не загинула з голоду, залишимо тобі продукти. Ану, хлопці, нарубайте їй свинини!..

«Хлопцям» ця пропозиція сподобалася. Вони постягали з полиць тарілки й полумиски і через кілька хвилин перед ошалілою з розпачу дівчинкою виросла гора м'яса із стікаючих кров'ю тіл її батька й матері...

Ось до чого дійшли виродки-бандити, що іменують себе «українськими націоналістами» — банде-

рівцями, бульбівцями, мельниківцями. Їхня діяльність за останні роки — це безперервний ланцюг диких звірств, дивовижної розбещеності і неперевершених провокацій.

У січні 1940 року в ОУН («Організація українських націоналістів») стався «розлам». Бандера відколовся від Мельника, гестапівські близнята розійшлися. Цього вимагали інтереси близнят, цього вимагали інтереси їх матері — гітлерівської Німеччини.

Ролі були розподілені так: Мельник мав залишитись явним, беззастережним лакеєм Берліна, Бандера — чимось на зразок Азефа. Горлаючи про «самостійну» і «соборну», цей демагог-провокатор намагався згуртувати навколо себе якомога більше яничарів-головорізів, готових уже в перший день нападу Німеччини на Радянський Союз стати шпигунсько-диверсійним загоном гітлерівської орди.

30 червня 1941 року, на другий день після вторгнення німців у Львів, Бандера створив свій «уряд» для України. Через 24 години після цієї комедії стала інша: гестапо «заарештовує» Бандеру та його «прем'єр-міністра» Стецька. «Заарештовує» і... дає йому при цьому цілковиту змогу й далі керувати своєю згасючою...

З осені 1941 року бандерівська ОУН поступово сходить у «підпілля»: у підпілля, до речі кажучи, досить майстерно влаштоване гестапівськими режисерами. Німцям треба було будь-якою ціною розбити єдність українського народу, паралізувати зростаючий партизанський рух. І окупанти зробили ставку на бандерівську групу ОУН. Її завданням було перехопити антинімецькі настрої мас, не допустити до того, щоб люта ненависть українського народу до німецьких загарбників вилилась у збройну боротьбу за визволення України.

І бандерівці починають діяти. В німецькій друккарні у Луцьку вони друкують... антинімецькі ли-

стівки; новісінськими німецькими автоматами озброюють свою так звану УПА. Та ні їх листівки, ні їх автомати не завдають німцям особливої шкоди. Від самої листівки ще ніхто не загинув, а кулі бандерівців дістають ту властивість, що вони летьуть не в бік німецьких каральних загонів, а в груди українських і польських селян, їх дружин, матерів і дітей та в спини партизан'— месників за кривду українського і польського народів.

Уся ця каїнова робота не могла, звичайно, змінити і не змінила природного розвитку подій. Український народ розкусив провокацію, з його допомогою Червона Армія переможно просувалася на захід, звільняючи від ворога все нові українські землі. А німці і їх націоналістичні попихачі опинилися над розбитим коритом.

Могло б здатися, що це вже край, що це вже дно, нижче якого німецько-українська націоналістична шльондра спуститися не може. Та ні! Навіть тоді, коли остаточна поразка Німеччини стала лише питанням короткого часу, українська агентура Берліна залишилась вірною собі, показала себе найбільш відданою лакейською зграбою з-поміж усіх клевретів Гітлера в Європі.

Правда, ці професіональні зрадники ще й сьогодні між одним і другим своїм злочином декла-
мують про «самостійну» і «соборну», називаючи себе при цьому «незалежним політичним факто-
ром». Та про цю «незалежність» оунівських банди-
тів говорять факти. Факти незаперечні, підтримані свідченнями справжніх і єдиних натхненників українських націоналістів — панів з гестапо.

Надаймо слово документам. Хай вони будуть осиковим колом у могилу того, що довгі роки звалися сморідним терміном: «український націона-
лізм».

Напровесні 1944 року Червона Армія в своєму визвольному поході перейшла річку Збруч. При-

близно в той самий час до німецької охоронної поліції і СД «дистрикту Галичина» з'явилися бандерівські «делегати» з заявою про те, що представник так званого «центрального проводу ОУН — бандерівців» Герасимовський хоче «від імені політичного і військового сектору ОУН» обговорити з гестапо можливості тісної співпраці проти «більшовизму» в' нових умовах.

Гестапо не дало себе просити: 5 березня відбулася в Тернополі зустріч Герасимовського з представником охоронної поліції і СД криміналь-комісаром Паппе. Як бачимо, гестапо зуміло як слід оцінити своїх бандерівських контрагентів, посилаючи для балачок з Герасимовським спеціаліста в кримінальних справах...

Під час цієї зустрічі Герасимовський зробив заяву, в якій, між іншим, сказав (за стенограмою секретаря пана Паппе):

«...Український народ і бандерівські групи ясно зрозуміли, що вони можуть осягнути свою самостійність тільки за допомогою найбільшої нації Європи» (читай: німців.— Я. Г.).

Слово «український народ» в устах матерого за проданця — це, звичайно, тільки стилістична прикраса. Герасимовський хотів лише підкреслити, що доля бандерівської братії, як і всіх українських націоналістів, і надалі в німецьких руках.

«Усвідомлюючи це, український народ (читай: українські націоналісти.— Я. Г.) стояв уже на боці німців у першій світовій війні, пізніше шукав і знайшов собі підтримку в Німеччині, вчився для німецьких цілей і, нарешті, як у польсько-німецькій, та і в німецько-радянській війні вніс свій вклад для Німеччини».

Герасимовський, безперечно, має рацію. Українські націоналісти були вірними прислужниками німецького імперіалізму під час першої світової війни, вони й потім шукали і знайшли собі під-

тримку в Берліні, вони наполегливо вчилися бути кваліфікованими шпигунами для німецьких цілей, вони мають цілковите право називати себе ветеранами німецької розвідки. Треба гадати, що й сам пан Паппе не мав щодо цього ані найменшого сумніву, і, якщо він терпляче слухав ширі сповіді бандерівського «самостійника», то лише тому, що так підказувала йому довголітня практика чиновника кримінальної поліції.

Герасимовський продовжував:

«Треба покінчти з тією помилкою, нібито бандерівські групи вважають Німеччину своїм противником. Бандерівська група каже, що українці (читай: українські націоналісти.— Я. Г.) задовольнились би державною формою на зразок протектрату, але цей крок до самостійності українців не був здійснений Німеччиною; тим-то бандерівська група, зв'язана ідеєю (чуєте: «ідеєю!..» — Я. Г.), змушеня для своєї політичної цілі працювати нелегально. Та все ж у нелегальній роботі суворо передбачено не діяти проти Німеччини, але підготуватися до рішучої боротьби проти росіян. Це було переконливо доведено тим фактом, що бандерівська група приступила до створення, озброєння і навчання своїх бойових загонів тільки в лютому 1943 року, тобто в той час, коли в результаті подій на Східному фронті довелося констатувати, що німці не зможуть побороти Росію, як це здавалося на початку війни».

Як бачимо, бандерівський ланцюговий пес, всіляко виляючи, з щораз більшою силою б'є хвостом по литках пана криміналь-комісара Паппе. В підлабузницькому шалі Герасимовський не вагається назвати своїх підлеглих... кримінальним елементом:

«Якщо в окремих місцях і відбувались акти антинімецького саботажу, то це ніколи не було з наказу бандерівської групи, а робилося самовільно українцями з кримінальних спонукань».

Наприкінці свого виступу Герасимовський поставив такі пропозиції:

«а) бандерівська група повністю і беззастережно зміцнює... солідарність з усіма німецькими інтересами, як підвіз, німецьке будівництво на Сході та необхідні вимоги в тилових військових районах:

б) ОУН — бандерівська група віддає в розпорядження німецької договірної сторони своєю розвідкою зібраний агентурний матеріал проти поляків, комуністів і більшовиків з тим, щоб використати його для проведення каральних операцій».

Націоналістичним помічникам німецьких каральників недовго довелося чекати на відповідь гестапо. Вже через кілька днів представник охоронної поліції і СД «дистрикту Галичина» звернувся до обер-фюрера і полковника поліції генерал-губернаторства Біркампа з відношенням, сповненим неприхованої іронії на адресу бандерівської «договірної сторони»:

«Я прошу мерщій повідомити про рішення РЦГА, бо треба зважити, що представник ОУН, гаданий майбутній міністр закордонних справ української держави, скоро прийде до мене».

Друга зустріч гестапо з Герасимовським відбулася вже 23 березня.. В своїй новій заяві представник ОУН був не менш щедрим, ніж у той раз:

«...ОУН передаватиме німцям повідомлення військового характеру з районів за лінією радянського фронту.

ОУН триматиме свої бойові частини за лінією радянського фронту і шкодитиме радянському підвозові, базам підвозу, централам озброєння, складам — активним саботажем...»

Готуючись до цієї підлої роботи, оунівські ватажки пильно дбали про те, щоб обдурені ними їхні прихильники не знали правди. Тим-то Герасимовський благає гестапівців тримати язик за зубами:

«Транспорти зброї і матеріалів для саботажу з боку німців через лінію фронту частинам УПА повинні бути доставлені за всіма правилами конспірації тому, щоб більшовицькому режимові не дати в руки козир, що українці (читай: українські націоналісти.— Я. Г.), які залишились за лінією фронту, є німецькими союзниками та їх агентами».

28 березня той же Герасимовський мав зустріч з командиром охоронної поліції і СД «дистрикту Галичина», СС-oberштурмбанфюрером доктором Вітіска. На запитання Вітіска, яке буде ставлення бандерівців до мобілізації німцями українського населення, націоналістичний мерзотник цинічно відповів:

«ОУН не ставитиме перешкод; до того ж в українському народі стільки живої сили (!!), що німецька окупаційна влада може проводити мобілізацію, та ще досить сил залишиться для вербування в УПА, і обидва партнери один одному не заважатимуть».

І справді, обидва партнери не заважали один одному. І німці, і їх бандерівські наймити змагалися за першість у винищенні українського народу. Якщо ж їм не вдалося виконати це божевільне завдання, то лише тому, що їх руки були закороткі...

19 квітня 1944 року відбулася нарада керівників німецьких «абверкоманд» 101, 202, 305 військової групи «Південь». Підполковник Ліндграт («абверкоманда» 101) в своєму виступі висловив на адресу оунівців неабиякий комплімент. Ви тільки послухайте:

«Поза зв'язком з ОУН моя агентурна діяльність взагалі неможлива».

Ще більш велемовним був на цій нараді підполковник Зелігер («абверкоманда» 202):

«...Я мушу практично охопити членів УПА на території Галичини і після навчання та озброєння перекинути літаками на радянську сторону або ж пропустити більшу групу через фронтові пролами. Я з давніх-давен підтримую зв'язок з УПА через посередника Шухевича і вже дістав кілька чоловік для навчання».

Та поки гестапівці радилися, Червона Армія з боями просувалася вперед, наближаючись до західних кордонів України. Німецькі окупанти передчували, що їм недовго вже ходити по українській землі. І націоналістичні зозулині яйця стали їм знову в пригоді.

15 червня представник охоронної поліції в офіційному листі, адресованому головному управлінню н. IV СС-штурмбанфюрерові і радникові Поммеренінгу (Берлін), писав таке:

«...5.VI 44 року Н-ський референт мав чергову зустріч з Герасимовським, де було обговорено питання про перекинення через лінію фронту на радянську сторону С- та Ф-агентів, а також про залишення Ф-агентів на випадок евакуації німцями частини Галичини у зв'язку з воєнними подіями.

Ці переговори служать також в інтересах розташованої тут зондеркоманди «Цеппелін».

Щодо залишення Ф- та С-агентів для випровадження їх за лінію фронту, Герасимовський заявив, що УПА підтримує такий самий зв'язок з армією, який охоронна поліція підтримує з ОУН — бандерівською групою.

Між німецькою армією та УПА вже давно існує домовленість, що УПА з своїх рядів віддає в розпорядження армії Ф- та С-агентів.

Тому залишається тільки познайомити охоронну поліцію з цими членами УПА».

Цього досить. Коло ганьби замкнулося, презрені націоналістичні тварюки дійшли до точки, з якої почали були свою блудливу мандрівку. Відійшли

в безповоротне минуле сподівання цих пройдисвітів на «великий виграш», випарували з їх сп'янілих від братньої крові голів честолюбні мрії про владу над Україною. Скажена, несамовита ненависть до українського народу, оспівувана понад 20 років у віршах їхнього піїта Маланюка, штовхнула їх у ту саму помийну яму, в яку скотилися німецькі володарі їхніх душ і їх тіл. В ту саму яму, в якій вони народились і виростили і в якій їх навчили ремесла вбивства, зради і провокації.

Хтось міг спитати: як можуть люди впасти так низько? Це запитання треба скерувати у фашистський Берлін, у цю гіантську малину покидьків суспільства й народу, людей без честі і без батьківщини.

І навіть не людей, а чогось, чому в людській мові немає імення...

1945

ГАЛЕРЕЯ ЛЮДОЖЕРІВ

Старий Нюрнберг проіснував на світі рівно 900 років. Кажемо «проіснував», бо про це місто можна говорити сьогодні, користуючись лише ми-нулим часом. Ви входите в цю святиню середньовічних майстрів одним з десяти мостів, перекинутих через 30-метрової ширини рів, і потрапляєте раптом в епоху Фрідріха Барбаросси.

Сувора готика церкви Лоренца височить над архітектурою вузьких мальовничих вуличок, що, поплутані в дивовижний клубок, вириваються несподівано на північ і через сім порослих мохом кам'яних мостів біжать стрімко вгору повз ратушу і копію храму Паризької богоматері, щоб зустрітися біля брами старезного, як світ, бургу.

Всі ці назви сьогодні більш ніж умовні. Нюрнберзі добре пам'ятають ніч, коли 2 тисячі американських літаків протягом сорока хвилин висіли над серцем міста. Сімсотрічний храм Лоренца нагадує величезне кам'яне решето. Скинутий повітряною хвилею з п'єдесталу винахідник годинника Генлейн дивиться в тихій задумі на свій хронометр, стрілка якого застигла на дванадцятій годині.

Винуватці цього катаклізму, що змив з лиця нашого континенту сотні чудесних міст, сидять перед нами в двох довжелезних рядах, нагадуючи воскові фігури в тирі берлінського «Луна-парку». Але це тільки перше враження. Придивіться біже, і ви побачите перед собою дегенератів, дивоглядну галерею типів з альбома інституту криміналістики. Фон Папен дивиться на вас з-під гострих брів непорушним поглядом зачасного рися, а євнухувате обличчя Герінга визирає раз по раз з-за спини конвоїра, мов машкара «Джека-Потрошителя» з паризького Театру страхіт. Лице морфініста Функа — це якась потворна торба. Коли він жує гуму,— а Функ жує її цілий день з ненажерливістю кретина,— здається, що в цьому жовтому капшукові ворушиться клубок глистів.

У цьому зборищі кримінальних експонатів панують закони джунглів. Коли голова трибуналу повідомляє про те, що Ріббентроп скаржиться на «атрофію пам'яті», обличчя Гесса розпливається в іронічній посмішці. Материй гітлерівець Фріче називає інших співобвинувачених згаслою злочинців, вимагаючи, щоб його посадили окремо.

Не чекайте від них каяття. Це загартовані злочинці. Коли американський обвинувач говорив про нацистські плани винищенні голodom мільйонів радянських людей, Герінг байдуже роздивлявся по залу, а злегка сонний Ріббентроп думав, мабуть, про 20 тисяч пляшок вина, так легкодушно зали-

шених ним у підвалих німецького посольства в Лондоні.

Такими з'явилися ці герострати і масові вбивці перед лицем справедливості. Несамохіть постає питання: як могли люди такого калібрку відіграти в історії людства будь-яку роль? Найбільш вичерпну відповідь на це питання міг би дати обвинувачений Шахт. Гітлер не випадково назвав його «найвидатнішою людиною третього рейху». Шахт тим самим ключем, що ним відчиняв і зачиняв сейфи німецьких банків, одчинив ворота до головокрутної кар'єри зграї фашистських злочинців. Та коли ми кажемо — Шахт, ми знаємо, що він не тільки одне з світил німецького фінансового світу. Він — уособлення господарсько-політичної системи німецького імперіалізму, а Гітлер і його зграя — її продукт.

Те, що прогнило до самого нутра, знало тільки один процес — гниття.

Все цивілізоване людство чекає дня, коли на нюрнберзькому стадіоні, де ще кілька років тому багатоголове зборище фашистських дикунів клялося втопити світ у крові, купою гною повисне десятипудова туша Герінга та інших мерзотників. Примари минулого ще блукають вулицями Нюрнберга. Правда, в уяві багатьох німців місце вусиків Гітлера зайняли знову бакенбарди фюрерового духовного батька — Гіндебурга. Чим скоріше їм перестануть верзтися ці бакенбарди, тим для них буде краще. Час не стоїть, він невпинно йде вперед також і в Нюрнберзі — батьківщині годинників.

ТЕ, ЧОГО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

«Найважливіше — не популяризувати наших цілей перед цілим світом...»

Цей принцип гітлерівської політики — не його винахід. Були й до нього над рікою Шпре майстри лицемірства, брехні й віроломства.

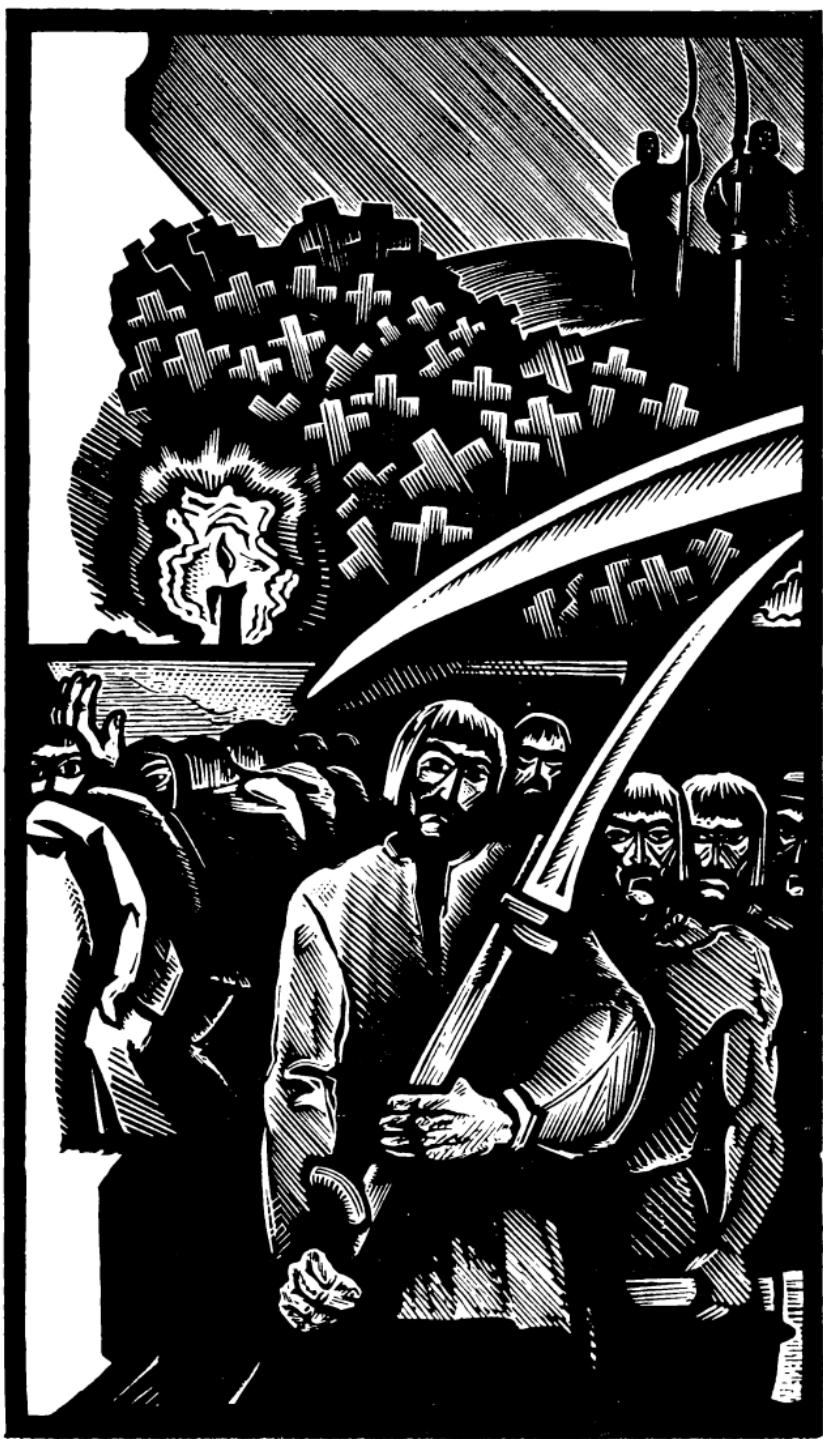
Вільгельмівський генерал Гофман грав у першій світовій війні приблизно ту саму роль, яку 23 роки пізніше взяли на себе Розенберг і Кейтель. Цей спеціаліст щодо східної політики Берліна також не популяризував справжніх цілей кайзера та його кліки. Навпаки, він застосував методи камуфляжу в політиці значно раніше, ніж це було зроблено в німецькій армії.

У брестських мирних переговорах йшлося головним чином про Україну — Росії Гофман збирався нібито дати спокій. Та не встигли ще німецькі війська дійти до Дінця, як у сейфі Гофмана лежав уже готовий, затверджений всіма інстанціями, план походу на Москву, план завоювання Росії. В той час він був ще неактуальний — воєнні дії на західному фронті не давали ще Гофманові зможи піти по шляху Наполеона.

Ця обмеженість апетитів німців, коли вони дивилися на Схід, мала глибокі підстави: Вільгельм і Гофман прекрасно усвідомлювали, що коли Росія існує як державний організм, Україна ніколи не стане нічисю рабою.

Адже історія дала їм досить уроків. Усі подвиги Богдана Хмельницького залишилися б тільки подвигами, і його раніш або пізніш чекала б доля Івана Підкови, якби не грізні полки московських стрільців, готових кожної хвилини стати на захист Переяславського договору.

Довголітня героїчна боротьба народу України Ліво- і Правобережної була б зведена нанівець і українці стали б підданими якоїсь польської

маріонетки шведського короля, якби не втручання Петра, що зумів могутнім полтавським ударом вдруги поламати кар'єру честолюбивого Карла XII.

Німецькі політики ніколи не грішили великим політичним розумом. Проте й найступіші з них розуміли, що будівля російсько-української дружби тримається не тільки на фундаменті спільногого походження, спільної історії, спорідненості мов і культур, але й на спільноті їх політичних та економічних інтересів. Багатства Уралу й Баку доповнюють багатства Донбасу й Кривого Рога в такій самій мірі, в якій хоробрість чорноморця доповнює доблесть балтійця.

Німці знали, що немає вільної України без Росії. Вони усвідомлювали монолітну єдність цих двох національних організмів. Повз їх увагу не міг пройти той факт, що навіть у моторошні часи Юзефовича, коли царський уряд жорстоко переслідував усі прояви українського культурного життя, почуття взаємної національної ворожнечі було так само чуже російським, як і українським народним масам.

Правда, Берлін робив неодноразові спроби прищепити українцям отруту національної ненависті до росіян. Надмірну роботу мав би бухгалтер, який хотів би злічити фонди, які за останні 35 років пливли з німецьких кас у кишенні сердюків, скоропадських, донцовых, барановських, мельників, бандер та шухевичів. Однак витрати не виправдали себе. Щедро субсидійовані дервіші живто-блакитного націоналізму стріляли народові в спину, як це роблять бандити, але впливу на народ і підтримки народу воїни ніколи не мали.

До Нюрнберзького процесу ми знали плани нацистів лише частково, практично вони їх тільки починали здійснювати. Нині нацистські архіви лежать перед нами в яскравому свіtlі, що потоком

спливає з стелі залу засідань Міжнародного трибуналу. Меморандуми, протоколи, рапорти, директиви, вказівки, накази, інструкції, щоденники, листи, записи — гори подібних документів, кожний з яких є смертним вироком для мільйонів наїх братів і сестер з-над Дніпра і Волги, з-над Чорного й Білого. Гітлери, герінги, гіммлери, розенберги вирішили, що найлегший і найдешевший спосіб винищення багатомільйонних народів — голод. Для цього треба вивезти з окупованих територій усе, що вивезти вдається: хліб, худобу, птицю. Насамперед збиралися це зробити на Україні. Організований Герінгом економічний штаб Сходу опрацював уже подробиці цього плану. В живих Герінг погоджувався залишити тимчасово тільки тих, що працюють для німецької воєнної машини.

Розенберг розсылав директиви: «СРСР повинен розглядатися як знищена країна... Ми не бачимо ніяких причин, щоб годувати також радянських громадян продуктами, одержаними з окупованих східних територій». В середині липня 1941 року, коли німецькі війська не встигли ще дійти до передмістів Києва, Гітлер у присутності Герінга, Бормана, Кейтеля та Розенберга говорив: «Це все не повинно нам перешкодити вживати належних заходів: розстрілів, виселень... Ми повинні розрізати пиріг відповідно до наших потреб. З Криму повинні бути вивезені всі іноземці. Крим, територія на північ від нього, Галичина, Прибалтійські країни і Баку стануть частиною німецької імперії».

Пиріг був розрізаний — залишалося з'їсти його. Але не вийшло: Гітлер подавився вже першим шматком. Український чорнозем, замість стати фундаментом сили цього кривавого маніака, став могилою його мрій.

Історія повторилася, але в небувалих, не бачених ще масштабах. Полтавська битва воскресла

у величних епопеях Москви, Сталінграда, Курська і Києва.

Є щось символічне в тому, що вирішальний бій цієї війни відбувся на російській землі, над російською рікою Волгою. Це було в той час, як уся Україна від краю до краю перебувала під кормигою «рейхсміністра» Розенберга і від лінії вогню її відділяли сотні кілометрів. Бої точилися за кілька тисяч квадратних метрів правого берега Волги. І на цьому клаптику вирішувалась тоді доля всієї Росії і всієї України. В Сталінградській битві однаково гаряча і однаково свята була кров солдата-росіяніна і солдата-українця. Це були дні, тижні й місяці, яких ніхто не буде в силі ні стерти з сторінок літопису, ні вирвати з наших сердець. Там-бо, в російських степах, трагедія обох народів перетворилася на свято їх перемоги.

Є речі, яких не забувають. Хто з нас, хто з прийдешніх поколінь українського народу забуде, що перед лицем нашої загибелі, перед лицем загибелі нас самих і всього для нас найсвятішого, втіленого і в могилі Тараса, і в мурах старезної Софії, і в віршах ковалевого сина з Нагуєвичів — Івана Франка, поряд з нами стали на бій нашадки суворих солдатів Петра, прості, хороші люди, наши брати по крові й по долі, та що, дякуючи їм, насамперед їм, ми живемо й житимемо як народ, як країна, як держава.

Може, ніде так, як саме тут, у далекому Нюрнберзі, не відчуваєш цього так гостро і так схвильовано, бо лише тут, на місці, де розкривається перед нашими очима повна картина тієї долі, яку готував Україні ворог,— можна так глибоко і так сердечно зрозуміти, що таке народ — друг, народ — вірний товариш.

Вітчизняна війна наклада на російський народ найбільший тягар і найбільшу відповідальність. Він сумлінно виконав свою історичну місію, місію,

яка, здавалось, була понад людські сили. Боротьба пліч-о-пліч із ним проти фашистських орд підтримувала в нас віру в перемогу. Йти поряд із ним сьогодні в майбутнє — найбільша честь.

1945

ОСТАННІ ДНІ ФАШИСТСЬКОЇ АФЕРИ

Нема більш жалюгідного видовища, як кінець кар'єри нацистських вершителів долі Німеччини. В роді людському було чимало узурпаторів, більш або менш жорстоких, більш або менш розумних, але жоден з них не дав світові картини такого ганебного занепаду, як це робили творці третього рейху в годину, коли історія показала їм двері.

Кожний новий день приносить нам нові документи, нових свідків. В хаосі суперечних звісток, чуток і звичайних пліток-небилиць виринає поступово картина останніх днів гітлерівських Содома і Гоморри.

Ось якою змальовується ця картина.

24 квітня 1945 року. Гітлер не виходить ні на п'ять хвилин з надійного бомбосховища рейхсканцелярії. Напівбожевільний від розpacу і звичайного страху, він нагадує звіра, що несподівано опинився в клітці. З ним Єва Браун, Мартін Борман, швагер Єви есесівський офіцер Фегелян і Геббелльс з дружиною — єдині люди, що їх вдалося йому змусити залишитись у Берліні. Навіщо? Це питання він міг прочитати і в заплаканих очах Єви, і на тремтячих губах Геббелльса. Він тепер іще декламував їм про вірність, про честь, він іще тепер повторював їм плакатні гасла на зразок того, що не повториться 1918 рік, але вони відчували фальш

у вигуках фюрера, вони знали, що його загнав у цей підвал тільки страх та свідомість того, що ніде і ні в кого не знайде він рятунку.

Були хвилини, коли Гітлера зогрівала надія. Він, кажуть, називав тоді імена Гіммлера і Герінга. Він чекав якоєсь фантастичної допомоги, якоєсь фантастичної армії, яка зробить чудо і прорве залязне кільце радянських військ, що з години на годину звужувалось навколо центра Берліна.

Рапорти командуючих, зрідка отримувані Гітлером по радіо, говорили вже не про окремі поразки, а про цілковитий розгром, та він все ще міг вийти з ролі: писав нікому не потрібні накази і годинами лежав животом на карті, пересуваючи з місця на місце шпильки з прaporцями.

На другий день Гітлер діждався нарешті звістки від Герінга. Вона була недвозначна... З потопаючого піратського корабля втікав ще один щур, старий, найжирніший з жирних.

Гітлер скаженів. Вимахуючи наказами про арешт Герінга, він бігав від стіни до стіни, кидаючи базарні прокльони на голову невірного паладина. Гітлер викликав по радіотелеграфу генерала авіації фон Грайма і через кілька годин дістав повідомлення, що фон Грайм вилетів у Берлін в супроводі сорока винищувачів. Однак нерви Гітлера від цього не заспокоюються. Мури бомбосховища дрижать від детонації, радянські снаряди вибухають уже на подвір'ї рейхсканцелярії.

Гітлер дає присутнім в руки ампули з ціаністим калієм. Фюрерові не хочеться одинцем вмирати, йому страшно самому відійти туди, куди він з таким легким серцем відправляв мільйони людських істот. Ні, майстер убивства не перестане бути вбивцею до останньої хвилини свого життя!

26 квітня він приймає генерала фон Грайма і його пілота Анну Райч. Уже перший рапорт генерала звучав лиховісно: майже всі крилаті конвоїри

фон Грайма були збиті по дорозі в Берлін радянськими винищувачами. Сам фон Грайм майже чудом уникнув смерті, його рука спливала кров'ю.

«Герінг — зрадник, я видав наказ про його арешт. Головнокомандуючим німецькою авіацією признаю вас, генерале. А тепер ви повертайтесь і киньте мені на допомогу всі наявні сили німецької авіації».

Після того Гітлер тягне напівживого генерала до карти і з'ясовує йому ситуацію. Вона, на його думку, не цілком безнадійна: адже на допомогу Берліну поспішає армія генерала Венкса. Генерал мовчки хилить голову, він терпляче слухає маячіння фюрера, хоч знає, що все це вигадане, що ніякий Венкс і ніяка сила не зможе вже врятувати нацистську Німеччину та її фюрера.

На другий день дізнається, що швагер Єви Фегеляйн дістав десь цивільний костюм. Доказ зради — наявний. Фегеляйн хоче жити, Фегеляйн не хоче вмирати разом з своїм фюрером. Гітлер тут же оголошує вирок. За п'ять хвилин, незважаючи на благання Єви, Фегеляйна розстрілюють на подвір'ї канцелярії...

Тепер Гітлер підходить до Анни Райч: «Ви належите до тих, які вмрутъ зі мною». Він вручає ампулу з отрутою Анні і... генералові фон Грайму, після чого цинічно додає: «Вибираєте самі собі шлях на той світ».

29 квітня надійшла звітка про Гіммлера. Його найближчий співробітник повідомляв про те, що Гіммлер нібито вирішив взяти на себе обов'язки фюрера і звернувся до союзників з просьбою про перемир'я. В особі Гіммлера з корабля втікав останній щур.

Сховище канцелярії нагадувало тепер божевільню. Посинілий від безсилого гніву Гітлер про щось кричав, комусь погрожував кулаками. Очевидець цієї несамовитої сцени Анна Райч розповідає:

«Чоловіки й жінки кричали від обурення, розпачу і страху. Гітлер напівбожеволів від скаженини. Риси його побагрянілого обличчя годі було впізнати. В сховищі панували тільки божевілля, розпач і жах».

Хтось вийшов з підвала, та зараз же повернувся: до подвір'я рейхсканцелярії докотився вже гомін радянських кулеметів. Гітлер, напівживий від страху, скликає присутніх на... воєнну нараду. Вона триває недовго, генерал фон Грайм був єдиною, крім Бормана, особою, якій можна ще було видавати накази. «Наша остання надія,— стогнав постарілий раптом фюрер,— це Венкс. Летіть і підтримайте авіацію Венкса. А Гіммлера знайдіть під землею і під арешт, під суд!»

Генерал зітхає з полегшенням, в Анни Райч заблищають від радості очі: вони за годину-дві вилетять з цього пекла, у них є ще шанси на рятунок.

Єва Браун хотіла б також покинути той страшний підвал...

Мюнхенська міщенка, одна з тих молодих актрис, що збирають аплодисменти не за гру, а за красу, мріє про велику кар'єру. Роль звідника бере на себе фотограф Гітлера Гофман. Кіноактриса Лені Ріфенсталь дістас відставку, її місце займає Єва. Минають роки. Майже нікому не відома раніше Єва Браун стає найбагатшою жінкою Німеччини. Та кривава зоря її протектора починає меркнути, наближається кінець. Розсудлива Єва задоволена, що вже довгий час не бачила його, вона сподівається, що про неї забули. Даремно! Коли передмістя Берліна почули музику «катюш», старий кат шле по Єву. Смертельно напокохану жінку привозять до палаючого міста і ховають у підвал разом з цією людською руїною, яка з впертістю кретина суне їй в рот ампулу з смертоносною рідинкою. Єва не хоче вмирати, вона борсається в припадках істерії. Однак фюрер не випускає її ні на хвилину з уваги.

Раптом мозок кривавого комедіанта осінила ідея: він обвинчається з Євою. Уцілілі есесівці витягають з якогось підвалу магістратського чиновника, і той тримаючи рукою пише шлюбний акт. Геббельс підписує його як свідок.

Тепер час іще раз сісти за державні справи. Гітлер пише два заповіти, що, як йому здається, стануть надбанням історії. Один з них називає «політичним», другий — «приватним». У першому він урочисто іменує себе миролюбцем, призначає кабінет, який «повинен продовжувати війну всіма засобами...». У приватному заповіті він заявляє про бажання Єви Браун умерти разом з ним.

Усі ці папери Борман передає своєму ад'ютантові, а через вісім місяців пізніше вони потрапляють до рук американської розвідки.

На цьому обривається історія злочину, що йому було ім'я третій рейх. Яка дальша доля головного героя цієї брудної історії, і досі ще остаточно не з'ясовано, невідомо також, що сталося з Борманом. Хай цим епілогом найбільшої в історії людства кримінальної афери займаються і надалі слідчі органи. Завдання людства — зробити висновки. І ці висновки будуть нищівними для ладу, що породив таку гниль.

А це найголовніше, і саме в цьому полягає історичне значення Нюрнберзького процесу.

1946

СТАЛОСЯ!

Нюрнберзькі шибениці зробили свою справу. Солідні ліверпульські зашморги остаточно знешкодили 10 головних розбійників. Одинадцятого — Германа Герінга — врятував від шибениці ціаністий калій.

Прийняли заслужену смерть ті, що готували кремаційні печі для доброї половини людства. Прийняли її так, як звикли приймати масові вбивці: з тремтячими колінами, з обличчям, перекривленим гримасою жаху. Вийшов із своєї ролі й найбільший комедіант з цієї череди кривавих комедіантів — Герман Герінг. Вже на п'ятий день після оголошення вироку перо випало з його роздриготілих рук, і щедрий роздатник смертей заліз у найтемніший кут тюремної камери в тваринному остраху перед кінцем. Убивця-цинік Ганс Франк не відривав носа від молитовника і бив себе в груди так міцно, щоб це каяття новоспеченого католика почув не тільки Ватікан, але й Міжсоюзна контрольна комісія, в руках якої була тепер остаточна доля Ганса Франка. Розенберг і Заукель, з легкої руки яких гинули мільйони людських істот, вдень і вночі набридали вартовим запитанням, чи не надійшло для них з Берліна помилування... Навіть Кейтель і Йодль, що так добре почували себе досі в ролях «сірих солдатів», а почувши вирок, просили тільки кулі замість зашморга, нагадували перед стратою позбавлені решток гідності людські ганчірки. Так ото в смороді страху, в стані цілковитого морального захиріння відійшли в морок небуття недавні тирані і кати Європи.

Декого може здивувати різкий контраст між маневрами нюренберзьких підсудних під час процесу та їх поведінкою перед лицем близької смерті. Герінг за пультом свідка нічим не нагадував Герінга напередодні страти. Виступаючи перед трибуналом, він поводився іноді так, начебто перед ним сиділи не судді, а «депутати» гітлерівського рейхстагу.

Не виявляли також особливого збентеження ні Ріббентроп, ні Кейтель, ні Штрейхер. Хвилинами здавалося, що це не зал засідань Міжнародного

трибуналу, а дискусійний клуб, в якому нацистські ватажки з більшим або меншим запалом обґруntовують свою точку зору. Нікуди правди діти: вони поводилися там аж надто невимушено.

Це мало свої причини. Коли Герінг підвівся з лави підсудних, щоб зайняти місце перед мікрофоном, до кінця процесу було ще дуже далеко. Щоденні порції газет, захланно читаних підсудними через плечі їх оборонців, будили в герінгів надії, що час працюватиме в їх користь. Після фултонської промови Черчілль виріс в їх очах на казкового рицаря, який одного прекрасного ранку розчинить перед ними ворота на свободу і, пригадавши їх нахили та здібності, дозволить їм бігти поряд із своєю колісницею.

Вони, як і всі їх однодумці на волі, будували свої плани на вірі в третю війну. Примара третьої війни була для них доброю фесю, що мала повернути в їхні руки і багатство, і владу, і можливість здійснення планів третього рейху в рамках четвертого...

Вони та їх оборонці з першого дня процесу, затмувавши подих, чекали незгод між членами трибуналу і зі свого боку робили все можливе, щоб ці незгоди викликати. До цих прагнень вони пристосували й свою тактику: підлесливі усмішки й підтакуючі рухи голови були призначені для британських обвинувачів, а саркастичні гримаси й удавана неуважливість — для радянських. Вони вдавалися й до провокацій. Маленька вертка фігура адвоката Зайделя з'являлася за пультом оборонця щоразу, коли становище підсудних нацистів вимагало чергової допомоги у вигляді отруйних стріл. Зайдель тижнями носився з «радянсько-німецьким таємним договором 1939 року», натякаючи на щось, нашпітуючи, оповіваючи свої недомовки серпанком нездоро沃ї таємниці. Коли ж трибунал дозволив йому зачитати «таємний дого-

вір», виявилось, що жодного таємного договору не було, бо оголошений Зайделем текст нічим не відрізнявся від офіціального... Але отруйна стріла була випущена з лука, а саме цього й хотів адвокат диявола.

Ще в когось шукали нюренберзькі підсудні допомоги. В німців, в тих самих німців, голови яких вони вкрили незмиваною ганьбою, державу яких вони піддали катаклізмові нечуваного розгрому. Коли під час допиту Герінга йшла мова про відповідальність німецького народу за війну, «товстий Герман» велиcodушно заперечив: «Німецький народ не мав з цим нічого спільногого...» Та це була тільки пробна куля. Вважаючи живі ще пронацистські симпатії закоренілого бургера за голос німецького народу, Герінг, а з ним і інші підсудні зверталися тепер не так уже до трибуналу, як до німецької «вулиці».

Саме в тому й треба шукати основної причини самовпевненості підсудних нацистів у дні процесу, самовпевненості, яка нічим не відрізнялася від звичайнісінького нахабства.

Сьогодні від неї не лишилося й сліду.

Розрахунки на рятівний для Герінга і компанії глибокий конфлікт між союзними державами зіткнулися з прикрою для підсудних дійсністю. Підвели їх також сподівання на різницю думок поміж членами Міжнародного трибуналу, бо коли вона й була, то це не врятувало нацистських душогубів від мільйоннократно заслуженої карі. Всупереч сокровенним сподіванням герінгів, сумління народів виявилося сильнішим, ніж усі позакулісні ма-хінації профашистських комбінаторів з породи мюнхенців. Останнє слово на цьому процесі мали 26 мільйонів замучених, і це слово вирішило долю нацистських злочинців.

Не стали герінгам у пригоді й їхні залицяння до німців. За годину після оголошення вироку вулиці,

що ведуть до нюрнберзького суду, заповнились багатотисячним натовпом німецьких робітників. Правда, ці німці прийшли протестувати проти вироку, але тільки проти тієї його частини, де йшлося про виправдання Шахта, Папена і Фріче... Такі самі, тільки більш масові демонстрації відбулися в Берліні, Лейпцигу, Гамбургу та інших промислових містах Німеччини. Саме під натиском цих німців баварська поліція була змушенна посадити Шахта за грата через кілька годин після звільнення його з нюрнберзької тюрми. Остання карта герингів була бита: німецька вулиця, довгі роки обдурувана герингами, німецька вулиця заговорила нарешті також мовою справедливого судді.

На полях доповідної записки адмірала Канаріса, в якій мова йшла про винищування гітлерівцями радянських військовополонених, Кейтель у свій час написав: «Тут мовиться про знищення цілого світогляду, тим-то я схвалюю ці заходи й покриваю їх». Згодом, коли за «схвалення й покривання» цих злочинів Кейтеля засудили до повішення, цей убивця згадав раптом про «честь мундира» і, замість зашморгу, вимагав для себе «почесної» кулі... Така є подвійна мораль кейтелів, такий є їх «світогляд».

Просьбу Кейтеля не задоволено: він повис поруч Ріббентропа, Кальтенбруннера, Розенберга, Франка, Фріка, Штрейхера, Заукеля, Йодля, Зейс-Інкварта. Епілогом їх ганебного життя могла бути лише ганебна смерть. І вона їх спіткала.

Так і тільки так могли загинути автори її головні здійснювачі нацистського «світогляду», світогляду узаконеного канібалсьтва й неперевершеного варварства. Разом з ними на одинадцятій невидимій шибениці повисла примара тричі проклятого людством фашизму. І хоч посіяні нею зуби дракона все ще сходять отруйним бур'яном

на полях обох континентів, ми знаємо: не топтати вже світу гітлерам, як не піднятися більше з могили герингам.

Далекий і тернистий був шлях волелюбних народів до перемоги над чорними силами нацистського варварства. І якщо сьогодні ми зітхнули з полегшенням, почувши про страту головних винуватців великої світової трагедії, не забудьмо віддати честь і земний уклін подяки бійцям і офіцерам Червоної Армії, що в страшній, нерівній боротьбі вистояли, перемогли і привели головних фашистських злочинців на суд народів.

Це було щось більше, ніж подвиг. Це було здійснення споконвічної мрії людства про перемогу доброго генія над силами зла.

1946

УПИРІ

Два роки тому останній німецький солдат і останній німецький поліцай були викинуті за кордони нашої держави. Минув рік з дня, коли капітуляція Японії закінчила останню дію страшної війни. Попламана в друзки вісь Берлін—Токіо пірнула в безодню минулого, а уцілілі її творці скромно прімостились на лаві підсудних.

Після першої світової війни в Німеччині з'явилася книжка, заголовок якої ввійшов згодом у поточну мову: «Імператор пішов — генерали залишились». Застосована до наших часів, ця фраза повинна б звучати: «Фашистські генерали пішли — фашистські джури залишились». Цих гітлерівських джур, цього посліду фашистського диявола, лишилося таки чимало. Про це переконливо говорить нинішня кримінальна хроніка Європи.

Ось уже кілька років в західних областях, то в одному, то в другому районі, вилазять з лісів озброєні бандити, які позначають свій шлях загравою пожеж і криками людей, мордованих спрощення. Мордують з садизмом, порівняно з яким блідне несамовита фантазія Октава Мірбо. Вони без найменшого вагання застосовують запозичені у Гіммлера методи тотального винищення: від їх ножа немає рятунку навіть немовлятам.

Коли караюча рука народу завдає їм нищівного удару, недобитки збираються в невеличкі групи і, всіляко маскуючись, продовжують і далі своє криваве ремесло. Буває таке, що 2—3 добре законспіровані харцизи тримають під терором ціле село. Кілька підкинутих на порозі хати анонімних листів, кілька пострілів у вікна в горобину ніч, 1—2 вбивства з-за рогу створюють іноді в селі атмосферу постійного, невгаваючого страху, що важким тягарем лягає на серце селянина, ослабляючи його волю до життя й праці. А саме цього і треба нічним харцизам.

Хто ж вони?

Після першої світової війни на землях між Збручем і Сяном так само шаленів бандитизм. Тоді так само у лісній гущавині тайлася смерть і «лицарі довгого ножа» вешталися по дорогах. Та є велика різниця між тодішнім бандитизмом і нинішнім, і вона не тільки в тому, що галицькі чи волинські розбишаки 20-х років були добродушними джентльменами порівняно з їх сучасними послідовниками. Авже, гітлери пішли — бандери залишились. Зв'язані не на життя, а на смерть з фашизмом, з його системою, вони продовжують за інерцією діяти навіть після того, як їхня Мекка — нацистський Берлін — ліг у руїнах, а їхні батьки й меценати з гестапо та німецької розвідки наказали довго жити або опинились за гратами. Бандерам пощастило поки що вислизнути з-під шибениці,

і вони діють, діють за всіма правилами фашистської тактики.

Терор не є єдиною їх зброєю. Цей строкатий конгломерат горлорізів-авантюристів з довоєнного ОУН, викритих гестапівців та німецьких поліцаїв, есесівців з дивізії СС «Галичина», яничарів із зграї повішеного недавно Власова, здичавілих у лісах дезертирів, сільських і міських криміналістів з «мокрим амплуа» і деморалізованих німецькою окупацією підлітків має своїх гімmlерів, але має й гебельсів, гебельсів таких самих брехливих, дволиких та цинічних, як і їх неживий уже образ.

Гасло «самостійної» і «соборної» належить ужс до їх залізного репертуару. Як там було з тією бандерівською «самостійністю» і «соборністю», показали роки війни: Бандера ніколи не виходив — і по природі своїй не міг вийти — поза рамки інструкції всенімецького шефа гестапо Мюллера. Навіть як фіктивний в'язень концтабору в Саксенгаузені він невсипуще дбав про те, щоб його ватаги не зійшли, чого доброго, з обраного для них гестапівцями маршруту; з цією метою він не раз і не два зустрічався в канцелярії табору з Мюллером і з похиленою головою вислухував поради та інструкції високопоставленого гостя...

Тим менше шансів приймати парад своїхшибайголів і мародерів на Софіївській площі в Києві має Бандера сьогодні. І не тільки тому, що його фашистської «самостійності» ніхто на Україні не хоче. Бандеру менше турбує воля народу, ніж його протекторів. Так було і так буде.

Але саме з цими протекторами справа тепер зовсім погана: на кожному кроці дає себе відчути відсутність Гімmlера, Мюллера й Вітіски.

Англія і Америка? І поготів! Осиротілі джури Гітлера раді б поміняті потрощену свастику на смугасті прaporи англосаксів. Вони так і пишуть

у своїх доповідях (для невеличкого гурту): «Моїливий прихід англо-американських військ на Україну є для нашої стратегії бажаний». Однак від бажання бандерівців до приходу цих військ далеко, дуже далеко, і про це вони добре знають. По-перше, тому, що навряд чи знайдеться тепер у світі хтось, хто б наважився напасти на нашу країну, на нашу армію; по-друге, тому, що з хвилини каптуляції останньої кріпості фашизму слово «війна» стало найбільш осоружним словом для найширших мас і Англії, і Америки.

З настроями цих мас доводиться рахуватись навіть найбільш войовничим співцям «залізної завіси». Хоч-не-хоч змушені зважити на це й бандерівські верховоди. Нешодавно вони у вузькому колі констатували сумний для них факт, що при наймні найближчими роками антирадянської війни не передбачається. І більше того: вони висловили серйозне побоювання, що робітничий клас Сполучених Штатів Америки паралізує кожну спробу використати атомну бомбу в боротьбі проти Радянського Союзу...

Ці та подібні до них протоколи нарад кліки бандерівських головорізів свідчать про те, що ці бандити вміють інколи тверезо оцінювати ситуацію. Але ж це оцінка лише для внутрішнього вживання. Коли ж різунська верхівка стає перед лицем рядових різунів, коли вона через мережу своїх агентів намагається говорити до мас, ви почуєте зовсім іншу мову, в якій слова «третя війна» лунають значно частіше, ніж традиційні вигуки про «самостійну» і «соборну».

Гасло «Хай живе третя війна!» не народилося в бандерівських головах. Воно, як і всі бандерівські «ідеї», виникло над річкою Шпре, в робочому кабінеті генерала Штольпнагеля, коли той зрозумів, що від Сталінграда веде один тільки шлях — до катастрофи третього рейху. На другий день

після того, як ця катастрофа стала фактом, третю війну почав пропагувати «Вервольф», а за «Вервольфом» усе німецьке нацистське підпілля, всі «едельвейси», «штекнаделькнопфи» і як їх там ще звати. Це гасло було негайно підхоплене андерсівцями, усташами, четниками, а звідти, через руки польської посестри бандерівців — НСЗ, потрапило до програми українських нацистів.

Та кого ж, крім професіональних авантюристів, приваблює сьогодні перспектива нової війни? Щодо цього націоналістичні різуни так само не мають жодних ілюзій. Для них найважливіше: сіяти панику й зневір'я, відбивати в людей охоту до мирної, продуктивної праці, забирати в них віру в краще завтра, викликати в них почуття тимчасовості, нетривалості нинішнього стану речей. Така психічна атака, до того ж підтримана кривавим терором, має на меті одне: перешкодити відбудові країни, зупинити її господарський і культурний ріст, будь-що загальмувати процес органічного вростання населення західних областей України в творчу радянську дійсність.

Така «програма дій» українських нацистів цілком відповідає інтересам деяких англійських і американських кіл, званих популярно фінансовими... Цим, насамперед цим, пояснюється факт, що деякі джентльмені з американської Сі-ай-сі і англійської Інтеллідженс сервіс вирішили адаптувати їй узяти на своє утримання осиротілих недавно українських годованців Гіммлера.

Якщо на націоналізацію чехами своїх кінотеатрів американські фільмові підприємці відповіли бойкотом Чехословаччини, якщо польське золото в руках англійського уряду служить сьогодні знаряддям політичного шантажу, то це тільки дрібні прояви великого незадоволення... Безперечно, згадані фінансові кола не мають причин захоплюватися становищем, яке створилося на північ і пів-

день від Дунаю. Місце ілюзорної незалежності ряду країн зайняла фактична незалежність, на- самперед незалежність від іноземного капіталу, а колоніальні методи хазяйнування в підприємствах Плоєшті, Пльзна, Домброви й Жирардова стали вже тільки сумною піснею минулого.

З цим важко, дуже важко декому погодитись. І цей дехто робить усе можливе й неможливе, щоб не допустити до нормалізації політичного і господарського життя в країнах, які наважились піти своїм власним шляхом, шляхом кровних своїх інтересів. Тому так дуже стали в пригоді декому польські розбишаки з НСЗ; тому так знадобились декому погромники з школи Хореа Сіма.

Удостоїлись і українські нацисти уваги англо-саксонських жерців золотого теляти. Вони дістали спеціальне завдання. Щоб зрозуміти його, досить кинути оком на карту західних областей України. Через Луцьк і Ковель веде шлях до Варшави, через Львів — на Прагу і Будапешт. Хай ллеться кров дітей і жінок на кордоні, що ділить Радянський Союз від визволених Червоною Армією демократичних країн, хай не згасають на ньому пожежі, якщо таким чином можна створити хоч би навіть слабенький бар'єр між нами і поляками, чехами, угорцями, цього-бо вимагають інтереси біржових мастаків Лондона і Нью-Йорка...

І нацисти слухняно діють: українські — по цей бік Сяну й Бугу, польські — по той. Ми є свідками ідеальної гармонії між різунами з НСЗ і різунами Степана Бандери. Накази і інструкції Андерса солідарно виконують і ті, і ті.

За кілька днів перед червневим референдумом на територію Польщі прибули викликані на допомогу харцизам з НСЗ харцизи з УПА, Корвін, «Прорив» та Хроменко і посполу взялись громити приміщення комісії народного голосування. В той час як енсезівці вирізують за Сяном цілі україн-

ські села, бандерівці влаштовують справжнє по-лювання на тих нещасних, що шукають порятунку на території Радянської України. Зовсім недавно в Грубешівщині до рук бандерівців мали нещастя потрапити четверо українських селян, якимось чудом уцілілих від енсезівських ножів. Вони йшли на схід, і цього було досить, щоб усі четверо загинули мученицькою смертю, повішені бандерівцями на журавлі. Так волею кліки безцеремонних бізнесменів українські і польські адепти Гіммлера намагаються кулею, ножем і вогнем перетворити прикордонні райони на зону пустелі.

Проте це лише один бік бандерівської медалі. Є ще один, хоч і як сором'язливо й старанно приховуваний бандерівськими мамелюками. Справа ось у чому: все, що робиться українськими фашистами сьогодні, робиться насамперед заради фашистської Німеччини. Дослівно все: і винищування населення двох братніх слов'янських країн, і дезорганізація господарства цих країн, і пропаганда зоологічного шовінізму. Скажете, може: фашистської Німеччини нема, вона лежить повалена у пил. Так, це правда, однак правою є також і те, що «гітлери пішли — бандери лишились».

Орієнтація фашистів усього світу на фашистську Німеччину не була явищем кон'юнктурного порядку. Саме Німеччина, і насамперед Німеччина, мала всі дані для того, щоб стати головною політичною і мілітаристською базою фашизму, центральною малиною цього дивоглядного міжнародного бандитизму. Тепер ця Німеччина переживає свої чорні дні. Але хто ж зуміє переконати націоналістичних джур, що за десять-п'ятнадцять років вона знову не оживе і не покаже світові своїх кігтів?

Був же прецедент: 1918 рік і все, що сталося по тому. Хто ж, як не вчорашині противники Німеччини розв'язали потім свої гаманці для відроджен-

ня її мілітаристської могутності, а коли німецький тигр підріс і забаг людського м'яса, хто ж, як не вони, кинули йому на поталу республіку чехів і словаків?

Правда, між 1918 та 1945 роками є велика, величезна різниця. В чому вона, знаємо всі, знають і фашистські джури. Але вони знають також, що дух Локарно і дух Мюнхена ще живе: живе і діє. Якщо бандерівці з такою надією дивляться сьогодні на Лондон і Вашингтон, то аж ніяк не тому, що чекають з того боку збройної інтервенції. Не такі вже ці бандери наїvnі. Хитромудрі різуні плекають інші мрії — мрії про те, що історія повториться і їх опікунчий дух — німецький фенікс — знову піdnіметься з попелу, зогрітий і приголублений послідовниками Детердінга, Чемберлена, Лаваля і Даладье.

Ці бандерівські мрії годуються щодня, щогодини політикою окупаційних властей у західних зонах Німеччини. Поки грошовиті гегаймрати і комерціальрати з рейнсько-вестфальського «Сталевого тресту» мають ще голос, в бандерівців, енсезівців і «вервольфівців» є ще підстави для надій на прихід четвертого рейху...

Ми не перебільшуємо небезпеки, яку несе з собою бандерівщина нашему народові, нашій країні. Якщо присвячуємо їй так багато уваги, то насамперед тому, що настав уже час забезпечити трудівникам нашої землі безпеку, і спокій, і повну можливість будувати своє щастя у власній хаті.

Правда, боротьба з нацистськими харцизами нелегка, ці учні Канаріса й Мюллера досконало оволоділи мистецтвом маскування. На боротьбу, послідовну й нещадну, з цими українськими упирями німецького фашизму повинен піdnятися весь народ західних областей. Вимести залізною мітлою з наших лісів, полів і хат націоналістичних дітобивць, ліквідувати цей плід австро-німецької

політики — постійну, незмінну агентуру ворожих Україні сил — таке є почесне завдання кожного з нас, почесне і невідкладне.

В націоналістичних упирів є своя історія. Поки бандерівський півник вилупився з яйця, це яйце довгий час вигрівалося в інкубаторі Грушевського й Єфремова, в інкубаторі людиноненависництва і бандитизму. Треба зрозуміти, що не можна цілком і остаточно викорінити бандерівщину, не викорінивши цілком і остаточно ідеїки Грушевського та його послідовників.

Покінчимо з дітовбивцями, але покінчимо також з релігією дітовбивць.

1946

ПРО ЩО НЕ МОЖНА ЗАБУВАТИ

Місто Москва святкує своє 800-річчя. Це, мабуть, єдине місто, до якого ніхто не ставиться байдуже. 30 років тому людство розкололося на два табори: на тих, що люблять Москву, і тих, що ненавидять її. Нейтральних немає: лінія поділу проходить через кожний континент, через кожну країну, вона зачіпас кожне людське серце.

Інакше не може бути. Любити Москву — це значить любити людство, вірити в нього, вірити в його завтрашній день і заради цього дня працювати, боротися, а якщо треба — загинути в бою. Ненавидіти Москву — значить бути ворогом людства, ворогом його найкращих прағнень, ворогом наступних поколінь.

Ті, що ненавидять, протиставили Москві Захід. Ніколи ще, навіть у роки Клемансо, Остіна Чемберлена і Гувера, не пролито стільки чорнила во славу Заходу і його культури, скільки проливають

його сьогодні звичні писарі вершителів долі Альбіону і Нового світу. Фактам ці епігони Геббелльса і Розенберга оголосили нещадну війну. Якщо факти на боці Москви, тим гірше для фактів: їх з успіхом замінить брехня.

Ця брехня має вже за собою багату історію. Чимало місця в цій історії займає також її український розділ.

Почалося з Михайла Грушевського, по професії історика, по духу — ворога історії. В його руках благородна муза Кліо звелась нінащо і була змушенена служити брудним богам з-над Шпре і Дунаю. Легкодухість, з якою Грушевський ставився до історичних документів, мала здивувати лише наївних. Ці наївні не знали, що для Грушевського всі засоби були добрі, якщо вони вели до мети. А мета у Грушевського була одна: відірвати Україну від Москви та приєднати її до Берліна, приєднати в переносному, а якщо треба буде, то і в буквальному розумінні цього слова.

Заради цієї мети робилося все, що тільки можна було робити. Насамперед Грушевський міняє місце-перебування: клімат австрійського Львова більше сприяв його творчим планам. За сто кроків од садиби цісарсько-королівського намісника Грушевський сідає за роботу, і оце з-під його пера виходять все нові й нові аркуші «Історії України», в якій чим далі, тим менше історії і щоразу більше фальсифікації. Спільне походження українського, російського і білоруського народів? Воно для Грушевського не існує. Ще за Володимира Великого була Україна самостійна, ні від кого не залежна, і баста. Читаючи розповідь цього темпераментного історика про давні часи, дивуєшся, чому за Ярослава Мудрого не було «Просвіт» і чому літописець Нестор не їздив також по натхнення до Віндобони... Росіяни? Тут уже історик перетворюється на демонолога. Москва у Грушевського — це демоніч-

на сила фінських боліт, яка з'являється на сцену тільки тоді, коли Україні треба заподіяти якусь чергову кривду. Грушевського нітрохи не турбує те, що факти говорять інше; його нітрохи не бентежить те, що інакше, зовсім інакше думали про Москву наші предки — трудовий люд України.

Невигідні факти цей «історик на замовлення» обходить мовчанкою, а відсутність вигідних компенсус здогадами або й звичайними плітками.

Розповідаючи про Богдана Хмельницького, цей «історик» перетворюється на белетриста. Не маючи будь-яких доказів на те, що Хмельницький розчарувався Переяславом, Грушевський не здається і застосовує метод, запозичений у авторів історичних романів. Він пише тоді не про діла Богданові, а про його... думки, причому ці думки виявляються тотожними з думками майбутнього голови Центральної ради.

Бажаючи показати нам, що Хмельницький ненавидів Москву не менше, ніж Грушевський, автор «Історії України» шукає допомоги у Виговського, який, мовляв, розповідав московським боярам, нібито Хмельницький на старшинській раді 1656 року «скричав, як божевільний і несамовитий, що нема виходу, як відступити від Москви і шукати собі іншої помочі». Повторивши за Виговським цю плітку, автор водночас зазначає, що Виговський сказав це боярам, «запобігаючи їх ласки собі на будуче», і, таким чином, змальовує Виговського як інтригана і підлабузника. Та досить було, щоб Виговський виявився людиною «західної орієнтації», зрадив Москву і разом з поляками пішов на неї війною, і Грушевський раптом стає ентузіастом інтригана та підлабузника, величаючи його мало не національнимгероєм.

На превелике горе Грушевського, український народ не поділяв західної орієнтації ні з Грушевським, ні з Виговським, ні з Мазепою, а навпаки,

у росіянинові він бачив не демона, а рідного брата. Доказів на те в історії України так багато, що не згадати про це Грушевський не міг. Хоч-не-хоч він змушений визнати, що під Германівкою «з Виговським було тільки найомне військо і поляки», бо всі українці покинули його і перейшли до Юрія Хмельницького. Безпорадний Грушевський і перед лицем Полтави. Але ж треба це явище якось пояснити, і Грушевський пояснює: народ був, мовляв, темний, діймав віру неправдивим чуткам. Крім того, цей народ, бачите, дуже не любив поляків і шведів.

А Грушевський любив, особливо шведів. Однак у практичному житті за непридатність шведів він перелив цю любов до німців і, як голова Центральної ради, запросив їх на Україну. Історик, апологет, панегірист Мазепи виступає в ролі Мазепи № 2. Але доля — в особі німецького лейтенантика — рятує Мазепу № 2 від другої Полтави, і все кінчиться на старанному обшукові кишень вченого-«західника».

Грушевський сходить з арени, але послідовники його лишаються. В Харкові щиро сердо шапкує перед Заходом Микола Хвильовий, у Львові — Дмитро Донцов. Обидва вони роблять це з розмахом, якому міг би позаздрити Михайло Грушевський. Той інколи зберігав принаймні елементарні правила пристойності. Хвильовий і Донцов у лакейському екстазі втрачають усюку міру, всяку людську подобу. Фанатична ненависть до червоної, революційної Москви — ось увесь ідейний багаж цих звеличників «західної культури». Ненависть до Москви будила їх ненависть до власного українського народу, який свою долю, своє сьогодні і майбутнє зв'язав з долею і майбутнім зореносної північної столиці. Серед непманської буржуазії і куркульні було Хвильовому затишно; але він знов, що ця публіка не здатна вже відіграти само-

стійну роль, і Хвильовий повертає свій зір на Захід, за Збруч, у кабінет свого натхненника Донцова, і ще далі, туди, де дегердінги, чемберлени, бріани кують інтервенційну зброю.

Романтика революції не полонить творчої уяви Хвильового. Її місце займає інша «романтика». Хвильовий стає перед читацькою масою у позі страстотерпця з терновим вінком на голові і устами свого героя Карка запитує: «Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?» Цікавим він ладен навіть показати винуватця своїх страждань. Це, мовляв,— «московська сила, велика, велитенська, фатальна». І тут же він пропонує панацею на це своє лихо: «Втечу від психологічної Москви і орієнтуюсь на психологічну Європу».

Читачі розводять руками: на яку це психологічну Європу радить їм орієнтуватися Хвильовий? На Європу Маркса? Навіщо ж тоді втікати від марксистської революційної Москви? Співець «голубої Савоїї» двозначно підморгує і у «Вальдшнепах» підсугає читачам відповідь. Цю відповідь вони почувають з уст молодої адептки Муссоліні і Донцова...

«Безумна любов» вилилась тепер у безумну ненависть до України. Полонений психологічною Європою Муссоліні і Гітлера, Хвильовий застосував методи, рекомендовані кількасот років тому флорентійським учителем фашистського диктатора Муссоліні. Коли над головою Хвильового висає буря, він кається, він б'ється в груди, він «засуджує свої помилки». Хвильовий розраховує на те, що такий один крок вперед дасть йому можливість зробити чергових десять кроків назад. Хвильовий виходить з бурі живий, здоровий, непошкоджений, з новими силами береться пропагувати «єднання з психологічною Європою».

В країні успішно розгортається соціалістичне будівництво.

Харківський Макіавеллі, що досі вважав за по-

трібне називати неп коренем всілякого лиха і трагедією революції, переживає тепер трагедію разом з непманами. З їх зникненням висихає джерело його творчості, вузька соціальна база хвильовизму ще більше звужується, до того ж вершники інтервенційного Апокаліпсиса безнадійно застрили десь на підступах до санітарного кордону.

Ідейний батько Хвильового — Дмитро Донцов — мав більше щастя, ніж його харківський вихованець. Діяльність Донцова не тільки не викликала заперечень з боку уряду Пілсудського, а навпаки, вона йшла по лінії інтересів та прагнень керівних сил тодішньої Речі Посполитої. Донцов умів використати сприятливу кон'юнктуру. Прибравши до рук львівський журнал «Літературно-науковий вісник», він робить з нього трибуну войовничого націоналізму. Те, що у Хвильового звучало як натяк, у «Віснику» гrimить як ієрихонська сурма. Тут уже не знайдете завуальованих закликів на зразок «орієнтації на психологічну Європу» та «втечі від психологічної Москви». Замість «орієнтації» на Європу, Донцов проголошує службу Європі, а «втечі від Москви» він протиставляє нездвізначний наступ на Москву.

Треба сказати, що донцовській слабості до Захуду було майже стільки років, що й слабості Грушевського. Донцов у 1914 році подвізався в «Союзі визволення України» і показав себе дуже оперативним виконавцем доручень німецької розвідки. В 1918 році він дослужився до того, що з рук генерала Ейхгорна одержав відповідальну посаду в раді Скоропадського. Збагнувши отак усі технічні деталі служби Заходові, він — недобровільно, зрештою, — приїхав до Львова і тут присвятів свої сили «теорії».

Насамперед Донцов відкриває «жадібну душу фаустівської людини», яка, на його думку, «могла народитися лише в цивілізації, витвореній істо-

рією Європи». Характерними рисами цієї, витвореної Донцовым, «людини Заходу» є, за його словами, «повнота самовідречення і абстрактної, чисто спортивної насолоди чину, дух експансії і творчого завзяття».

Змалювавши барвами веселки портрет «людини Заходу», Донцов бере чорну фарбу і малює нею... Москву.

Не малює, а паплюжить. Росіян він зараховує до «раси кволих, народу-плебея». Приблизно такий самий діагноз дає Донцов і російській літературі. Щоб, чого доброго, у Альфреда Розенберга не виникли сумніви щодо лояльності його львівського підголоска, підголосок паплюжить не тільки Москву, не тільки росіян, але й у весь світ, для якого цей учень німецького диявола знаходить лише одне окреслення — «безхребетний». Не щадить Донцов і Україну, її він глумливо називає «Провансом», а народ її «безхарактерним і безвільним рабом».

Донцов закидає Україну прозайчною гряззю, Євген Маланюк — віршованою. Вже не тільки слово «Москва» викликає у цих «теж європейців» пароксизм скаженини; такий самий ефект дає слово «Україна», «український народ». Якщо історія їх чого навіть навчила, то тільки цієї ненависті. Сповнені нею, вони в своїй хворій уяві мають уже картину помсти, картину, зроблену за західними, звичайно, зразками. Європеїзований Донцов придумує більш вишукані методи розправи із «збунтованою чернью», ніж міг їх вигадати недостатньо ще європеїзований Грушевський. Донцов викликає духа Торквемади, перед його захопленим зором горять уже вогні «святої інквізиції», він чує вже заліznі кроки так тепло оспіуваних ним завойовників — конкістадорів. Він нетерпляче чекає, коли ці конкістадори принесуть на мечах народам Росії й України долю ацтеків. Для тих,

що уціліють, він готовий відновити кріпацтво і друкує в своєму журналі статтю, яка має обґрунтувати запровадження в майбутній фашистській Україні «права першої ночі».

Нарешті день Донцова настає. Західні конкістадори на чолі з Адольфом Шікельгрубером ідуть війною на Схід. Ідуть, якщо вірити Донцову, «для абстрактної, чисто спортивної насолоди чину». Та минуло небагато часу, і навіть деякі учні Грушевського, послідовники Хвильового та вихованці Донцова розкусили «абстрактну, чисто спортивну насолоду чину» Гітлера.

І сталося ще одне, чого звеличник жадібної душі «фаустівської людини» та вороги Москви аж ніяк не чекали. Кількамільйонна армія західних конкістадорів зазнала ганебної поразки, а приречена Донцовим «раса кволих плебеїв» рознесла в пух і в прах імперію, перед якою стала навколішки трохи не вся донцовська Європа... Безапеляційно засуджена Донцовим «безхребетна слов'янська душа» показала свою справжню силу не тільки на полях Підмосков'я, Сталінграда, Курська, Корсуня, але і в горах Югославії, де партизанска армія скромного хорватського слюсаря Броз Тіто в нерівній боротьбі здобула безсмертну славу.

Декому могло здаватися, що події останніх років остаточно поклали край шапкуванню перед Заходом. Та ні. Це шапкування триватиме так довго, як довго за сконструйованою Черчіллем зализною завісою будуть жити, плодитися золоті ідоли донцових. Тут не в смаках справа. Маршалові Чан Кайші, напевне, не імпонують традиції Великої Французької революції, і він не дав би її одного китайського долара за реліквії по генералові Вашінгтоні, однак це не заважає йому дивитися з найбільшою побожністю на місто Вашінгтон і всі свої надії покладати на англосаксонських надлюдів, що під його ж носом гвалтують китай-

ських студенток. Чистокровний американець Уоллес не виховувався в атмосфері російської культури, проте він з найглибшою пошаною ставиться до Москви, бо знає, що нинішня Москва, саме Москва, і тільки Москва,— гордість і надія всього передового людства.

Ми не ділимо світ на Схід і на Захід; ми знаємо, що лінія поділу проходить сьогодні через усі континенти, всі країни, що вона зачіпає кожне людське серце. Ми знаємо, що є дві Америки, що є дві Європи. Ми на боці Європи Джордано Бруно, Галілея, Мюнцера, Ньютона, Марата, Гарібальді, Гюго, Маркса, Енгельса, Лібкнехта, Пастера, Роллана; але ми непримиренні вороги Європи інквізиції Карла V, Борджіїв, Катерини Медічі, Наполеона III, генерала Галіффе, Біスマрка, Вільгельма II, Муссоліні, Гітлера, Франко, Черчілля і Цалдаріса. Ми знаємо, чому ті сьогодні шапкують саме перед тією другою Європою, як знаємо й те, чому люди доброї волі, в Європі і поза її межами, шанують і люблять Москву.

Святкуючи 800-річчя Москви, ми не ідеалізуємо її минулого, але ми не забуваємо й про те, що в найчорніші дні царської і боярської сваволі ніхто в Москві ні під Москвою не влаштовував відьомських процесів та що ні кому тут і на думку не спало робити з десятків тисяч ні в чому не повинних людей живі смолоскипи во славу Ісуса. За 800 років існування цієї столиці не було в ній також нічого такого, що хоч би злегка нагадувало різню гугенотів...

Водночас ми пам'ятаємо про те, що в цьому місті люди вміли цінувати свободу і віддавати за неї життя. 1612 і 1812 роки ніхто не викреслить із сторінок історії.

На московських барикадах 1905 року запалала зоря нової епохи, на барикадах Жовтня народилася нова Москва, столиця першої в історії людства

соціалістичної держави — надія, гордість і любов усіх людей з честю, совістю.

Історія, особливо історія останніх 30 років, навчила нас, зокрема, що любов до Москви — любов до України, що ненавидіти Москву — значить ненавидіти Україну. Далекий шлях від Грушевського до бандерівських різунів, але — той самий. Грушевський і його Центральна рада спиралися на багнети Вільгельма II, бандери та мельники — на багнети Гітлера. Сьогодні націоналістичний набрід розпорює животи галицьким дітям во славу чергових своїх господарів із Заходу. У них міняється лише тактика, а методи залишаються ті самі: методи зради, провокації.

На варті свободи і незалежності України міцно стоїть могутня Радянська Москва — столиця і символ нашої великої Соціалістичної Батьківщини — СРСР. В цьому — джерело нашої любові до неї.

1947

СВІТЛО ЗІ СХОДУ

В 1908 році Василь Стефаник з трибуни австрійського парламенту казав:

«Український народ у Галичині знаходиться у вкрай ненормальному становищі... Він позбавлений можливості рішати конституційним шляхом свої справи... Він лишається у своєму національному розвиткові в цілковитій залежності...»

Так говорив 40 років тому видатний український письменник. Так думали й відчували мільйони його читачів.

Це діялось у країні, яку називали серцем Європи, крістю християнської цивілізації, ідеалом конституційної держави. 3,5-мільйонна гілка вели-

кого народу не мала ніяких прав, у неї були тільки обов'язки: платити податки і в кабаті рядового солдата вмирati за інтереси династії Габсбургів. Не було приниження, якого б не зазнавали тоді українці, і навіть національне ім'я їх було для тиранів предметом ненависті. Аристократичний Захід, Захід голубої крові, паразитарний Захід зневажливо ставився до народу «пастухів і гречко-сіїв», до його мови, до його культури. А коли цьому народові уривався терпець, Захід відповідав йому вустами графа Потоцького:

«Ви погрожуєте мені українським бунтом? Я не боюсь його. Пошлю кілька рот солдатів...»

Кулі студента Мирослава Січинського знищили тирана Потоцького. На його місце прийшов тиран Божинський. «Конституція» діяла й далі. Останнє слово в соціально-політичних конфліктах було й тепер за фельдфебелями армії та комісарами поліції. Спалювано багатотисячні тиражі шкільних підручників тільки тому, що в них була згадка про Богдана Хмельницького; мрії про український університет були офіційно зараховані до «мрій відрубаної голови».

Крім Франца-Йосифа та його львівського намісника, український народ Галичини відчував на собі руки ще одного «світила західної культури» — папи римського. Намісник цього повпреда небес на землі мав у Львові також свого намісника. Резиденцію графа Андрія Шептицького відділяла значна відстань від резиденції графа Потоцького, але перед лицем «народу пастухів і гречко-сіїв» ця відстань зникала, і душі двочільних «носіїв західної культури на Сході» зливались у гармонійну цілість. В одній із своїх проповідей Андрій Шептицький прирівняв смерть Потоцького до смерті Христа, а вбивство його назвав злочином перед богом, проти власного суспільства, проти батьківщини.

Л втім, ні митрополит Шептицький, ні будь-хто з «князів уніатської церкви» не виступив проти порушення заповіді «не убий», коли при виборах у 1897 році вбито Стасюка, коли під час страйків у 1902 році вбито Скочіліса, коли під час руху за виборчу реформу вбито шістьох селян у Лядському, коли під час виборів до парламенту вбито трьох селян у Горуцьку і коли під час виборів до галицького сейму вбито в Коропці Марка Каганця.

Настав трагічний липень 1914 року, трагічний, хоча гармати заревли тільки 1 серпня. На землі, яка зазнавала «благодаті західної культури», на території провінції австрійської «конституційної» держави діялися речі, які можна порівняти тільки з різнею вірмен у Туреччині. В Перемишлі серед білого дня 47 українців, у тому числі 17-літнього підлітка, було зарубано гусарами.

Їм мало було нашої крові, їм заманулося ще й нашої ганьби. Руками ренегатів, руками деморалізованих політиканів вони творили загони яничарів і змушували братів та синів своїх жертв воювати під звуки маршу Радецького, во славу Габсбургів і Гогенцоллернів. Руками продажних лакеїв вони сіяли зуби дракона на землі, яка мала стати для них плацдармом для дальншого походу на Схід — по золоте руно українського хліба й заліза.

Заради цієї мети вони навіть готові були знайти на карті слов'янського Сходу місце для слова «Україна», місце, рівне щодо значеннях східноафриканської колонії Німеччини — Камерунові. План завоювання України були детально розроблені.

1917 рік. Велика Жовтнева соціалістична революція відкривас нову епоху в історії людства. У грудні народ України, керований партією більшовиків, створив Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Коли у Львові Кость Левицький черговий раз бив чолом у цісарсько-королів-

ського намісника, у Харкові засідав перший уряд Української республіки, засідав під охороною збройного народу — господаря й єдиного володаря народженої Української держави.

Кандидати в завойовники України не здатні були оцінити значення цьому факту. Австро-німецькі регіменти виrushають по золоте руно. Галицькі політичні мародери вкупі з їх київськими друзями призначаються статистами в театрі марионеток, названому УНР. Барон Мумм шле своєму імператорові таємні рапорти, в яких нещадно глумиться з статистів з-під жовто-блакитного стягу. Але барон Мумм не все розуміє. Він не розуміє, наприклад, що може існувати справжня, немаріонеткова Українська держава. Барон Мумм, як генерал Ейхгорн, як граф Чернін, все ще перебував у полоні уявлення про «етнографічну масу».

Але зневажувана розбійниками Заходу «етнографічна маса» постала перед ними раптом як великий і грізний народ, народ-воїн, народ — будівник своєї власної держави. Ще в одному переконалися мумми, переконалися на власній своїй шкурі, що тривале, непорушне братерство українського і російського народів є фактом, на який мусить зважати кожен їхній ворог.

Не зважили цього завчасно в Парижі і в Лондоні, не зважив також Пілсудський у Варшаві. Результатом були їх Канни під Одесою, в Криму, під Києвом.

У сонці Великої Жовтневої соціалістичної революції народилася Українська Радянська держава. Її народ, підтриманий великим російським народом, іншими народами-братами, переміг у смертельній боротьбі з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією, дістав можливість під прaporом соціалізму творити своє сьогоднішнє і майбутнє.

Однак на заході від Збруча і Горині окупація тривала. На зміну намісникам австрійського імпе-

ратора прибув до Львова воєвода Пілсудський. Повторилася історія з потоцькими — бобжинськими, тільки ще в більш страхітливій формі. Проте самий факт існування Української Радянської держави за східними кордонами Польщі підбадьорював знесилених, а сильних перетворював на геройв. Не парламент уже був ареною боротьби з тиранами, а вулиці і площа міст і сіл. Борці за волю й щастя народу не блукали більше самотою у пітьмі. Вони були тепер бійцями великої армії Революції, і шлях їм показували полум'яні зорі Жовтня. Вони були відрізані від Києва кордоном, але кожен з них знов, що запалені Дніпрогесом вогні горять і для них, а гордість за трудовий подвиг Стаканова була також і їх гордістю. Так у недержавній Україні билося серце державної.

На 22-му році існування УРСР впали кордони на Збручі, Дністрі. Українська республіка трудящих простяглася по Карпати і Сян. Та на шляху до нашого щастя довелося нам пережити випробування Вітчизняної війни. Войовничі конкістадори Заходу спробували ще раз звести нас до рівня паріїв. Чим це кінчилося для них — відомо. Катастрофи, якої зазнали гітлерівська армія і гітлерівська держава, не бачила ще історія. Немає вже ні клаптика української землі за межами Української держави. Той самий прапор майорить над Києвом, Львовом, Ужгородом, той самий подих волі й творчої праці лине над степами Чорномор'я і долинами карпатських річок.

Ми здобули це дорогою, найдорожчою ціною, ціною крові наших кращих людей. У пролитій крові багато братньої, російської. Вона рясно лилася скрізь, де вирішувалось «бути чи не бути» народам, де смертний бій ішов за їх волю й щастя. Величезні простори між Сталінградом і Берліном усіяні могилами москвичів, туляків, сибіряків, як і грузинів, вірмен, азербайджанців — геройв великої

справи. Їх героїзм і самопожертва не знали меж. Хай же такою самою буде наша любов до них.

Воїни Радянської Батьківщини йшли зі Сходу, і світло йшло з ними. Де вони підняли прапор Перемоги, там не було більше місця для потоцьких і бобжинських. Воїни України вийшли в їхніх лавах на Ельбу і Дунай, на береги Адріатичного моря. В нашій славі є їх слава, як в їх гордості — наша гордість. Якщо сьогодні незліченні мільйони трудящих зарубіжного світу дивляться на нас, українців, з любов'ю і надією, то в цьому величезна частка заслуги нашого російського брата. Якщо наші вороги на Заході глипають на нас сьогодні з безсилою люттю приречених, то за цю безсилість черчіллів скажемо гаряче спасибі нашим вірним братам — синам Москви і Волги. Українській Радянській Республіці минуло 30 років. За ці тридцять років ми, виховані партією Леніна, виростили як народ, виростили як держава. Тінь трагічного минулого не лягає більше на наші душі. Сонце соціалізму зогріває нам серця. Народ-трудівник золотом хлібів України, мільйонами тонн вугілля і сталі вимощує їй шлях до комунізму. Лиховистному морокові, що оповиває світ капіталізму, ми протиставимо світло наших днів, світло, яке ось уже 30 років невгласимим вогнем палає над Радянською Вітчизною. В цьому і велич, і краса наших буднів.

Василь Стефаник, як і Іван Франко, не діждався вироку історії над тиранами, що їх він так пристрасно обвинувачував. Співець народної скорботи замовк нездовгого перед світанком. Та сталося те, чого він так бажав: світло нового дня, світло зі Сходу засяяло над трудящими Галичини.

Вони заслужили його: за сторіччя неволі, вони випили келих гіркоти до самого дна.

ПРИСМЕРК ЧУЖИХ БОГІВ

Історія знала держави, що гинули разом з своїм володарем. Не знала такого випадку історія релігійних культів. Прецедент створила тільки уніатська церква. Через декілька місяців після смерті митрополита Андрія Шептицького Брестська унія канула в лету, а її твориво — плід 400-літніх розпачливих зусиль ворогів України — розпалося в порох, не залишивши по собі нічого, крім тъмних спогадів і запаху тліні.

Початок кар'єри графа Шептицького припадає на 80-ті роки минулого сторіччя. В перших кроках молодого магната не було нічого надзвичайного: граф Андрій здобуває шпори австрійського кавалериста. Аристократичне походження, багатство й імпозантна зовнішність полонять серця не лише гарнізонних дам та їх великосвітських суперниць. В цьому стрункому офіцері є щось таке, що відразу прихиляє до нього найближче оточення імператора Франца-Йосифа I, в тому числі й папського нунція. Несамовите честолюбство розпирає груди молодого офіцера. Це пташеня з породи яструбів Вишневецьких відчуває, що йому до снаги діла, про які говоритиме цілий світ.

Магнатський космополітізм допомагає графові міркувати тверезо. Він не хоче повторювати помилок своїх предків, що вперто переоцінювали значення фізичної сили. Чого не могло зробити насильство, того доможеться слово, окрилене вірою, фанатичною вірою, єдине джерело якої б'є в долині ріки Тібр. Там, під сінню Колізею, почнеться шлях графа до уявної величині.

Але поки граф зробить вирішальний крок, він провадить старанну розвідку з результатом, що перевершує найсміливіші сподівання. Владущі кола, як і Ватікан в особі віденського нунція, виявляються гарячими прихильниками ідеї Шеп-

тицького. Дізнається про честолюбні плани графа й папа римський. Дізнається й — після довгої розмови з ним віч-на-віч — благословляє.

Кістки були кинуті, Шептицький прощається з мундиром та їде до Рима, де нетерпляче жде його «студіум рутенум» — спеціально створений для уніатських українців теологічний інститут. В аристократичних салонах відбувається щось на зразок короткого замикання; друзі й подруги молодого графа не знають, що й думати. Коли до того ж розійшлася чутка про переміну цим польським зубром національності, сковсі світський скандал, який у певних колах триватиме аж до останніх днів Шептицького.

НА ЗЕМЛІ ПРАДІДІВ

У 1891 році граф у скромній рясі священнослужителя-монаха повертається на землю своїх прадідів. Світ поки що мовчить, але незабаром він почне про нього говорити.

Шептицький приїжджає до Галичини, обтяжений місією особливої ваги. Впродовж короткого часу він завершує розпочату ще кардиналом Сембраторовичем грунтовну реформу уніатського монашого ордену василіан, перетворюючи цей прогнилий залишок минулого на табір воюючого католицизму, збудований за всіма правилами єзуїтської техніки та стратегії.

Вісім років по тому голову «отця Андрія» прикрашусь вже єпископська митра, а на другий рік єпископ Андрій під дзенькіт святоюрських дзвонів розташовується на митрополичому престолі. З формальною стороною питання було, таким чином, покінчено; тепер від нового митрополита чекали діл, що мали зробити його абсолютним володарем дум і душ підлеглої йому пастви.

Вже перше враження було приголомшливе. Пишнота графської корони, що засяяла на горі св. Юрія, опромінювала плебейські голови тодішніх представників української Вандеї, збуджуючи в них надію, бадьорість і, найголовніше, віру у власне значення й призначення. Гордовита постава і водночас підкоряюча ввічливість світської людини, зворушлива простота в зносинах, істинно монаша лагідність, утримана в рамках достойності владики, і при всьому тому непоганий український акцент — ці речі не могли не зваблювати галицько-українських націоналістів, що страждали почуттям неповноцінності.

Звістка про повернення магната до національності предків запалювала уяву простачків, німб самопожертви сяє над головою митрополита. Цей німб засяє ще яскравіше, коли орган польських шовіністів «Слово польське» вибухне лихослів'ям, возводячи графа мало не в ренегати...

Багато чару додає церковному достойникові факт, що він є одним з найбагатіших поміщиків Галичини. Серед тих, що поклонялися йому, не було нікого, хто недооцінював би цього факту; вмів скористатися з нього й сам митрополит. Делегації, які відвідують митрополита, розмальовують перед ним соковиті картини галицьких зліднів, індивідуальні чолобитники нарікають на свою власну долю. Для кожного з них знайдеться у Шептицького добре слово, підкріплene відповідною цитатою з євангелія, і пастирське благословення. Шкатулку граф відмикає часто, але розсудливо. Охоче подає матеріальну допомогу талантам, ще охочіше — установам. Згодом він стане головним акціонером Іпотечного банку та негласним співласником багатьох підприємств, у першу чергу тих, які перетворюють гроші на політику. Він збудує лікарню і музей, в окремих випадках дасть фонди на купівлю церковних дзвонів, а фінансо-

вані ним газети та журнали ретельно співатимуть хвалу своєму добродійникові. Наче удільного князя з роду Естів, оточить його придворна плеяда літераторів і художників, що благоговійним шепотом вимовляють ім'я свого мецената.

Як і личить володареві з божої ласки, граф Шептицький уникає прямого втручання у внутрішньополітичну боротьбу, воліючи роль арбітра. Правда, у вирішальні хвилини граф втрачає самовладання, і тоді устами митрополита говорить плантор, не на жарт стривожений зростаючою хвилею народного обурення. Вбивство студентом Січинським цісарського намісника у Львові (1908) до тієї міри потрясло сумління Шептицького, що він без найменшого вагання прирівняв смерть графа Потоцького до мученицької смерті Христа. В той самий час він не знайшов у своєму словнику ні слова осуду, коли жандарми Потоцького по-звірячому забили ні в чому не винного селянина Каганця та його товаришів по боротьбі за елементарні права на працю і хліб. 28 років тому, після львівського кривавого четверга, Шептицький та-кож не знайде слова осуду для фашистських убивць робітників, їх дружин та дітей; ба, ще більше, в широко розповсюдженій відозві він усю свою лють обрушує на жертви масового розстрілу...

АПОСТОЛИ НЕНАВИСТІ ПОСПІШАЮТЬ

Та в основному весь тягар політичної роботи митрополита падає на спину прелатів та реформованих василіан. Особливо розперізуються останні. Їх скрізь повно, вони проповідують трохи не на кожному розі. З церковних амвонів, з вівтарів і шкільних кафедр, з наспіх збитих місіонерських трибун вони жбурляють у душі паства слова-насіння, отруєні ідеєю несамовитої ненависті до пра-

вославних, до росіян. Монастирська друкарня в Крехові випускає десятки тисяч строкатих брошур, журнальчиків, газет, календарів, причому комерційна калькуляція не грає тут великої ролі,— для богоугодної справи шкатулка митрополита відмикається кожної хвилини...

Апостоли зоологічного націоналізму поспішають. Балканські конвульсії віщують катаклізм, мобілізація умів відбувається пожвавленими темпами — офіцери генеральних штабів Німеччини і Австрії вдень і вночі сліпають над картами західних провінцій Російської імперії. Душа митрополита сповнена тривожних надій, його очі блукають по зеленій плямі Євразії. Думки графа переплигують вузенький Збруч, ковзають по Уральському хребту, розправлюють крила над безмежною широчінню Сибіру, відпочивають на березі Охотського моря. На хвилину його увагу приковус Київ, але тільки на одну хвилину. Київ глибоко чужий йому, так само, як і Москва, як і Тобольськ. Він думає про нього як про етап, неминучий етап на шляху до його, Шептицького, величі. Жителів цих просторів він знає переважно з розповідей і літератури. Він додержується думки, що при вмілій тактиці ці багатомільйонні маси віруючих стануть у його руках чудовим знаряддям, насамперед знаряддям розчленування Росії, без якого Шептицький не уявляє собі перемоги унії на Сході й здійснення своїх сокровенних мрій про східне папство.

Ця людина не любить залишатися в межах мрій. Поки слово стане плоттю, митрополит зробить чимало такого, що хоч і не годиться робити главі церкви, зате наближає жаданий день проголошення «східного патріархату». Переодягнений комівояжером, з виданим австрійськими властями підробленим паспортом у кишені митрополит неодноразово виїжджає до Росії й там тихцем за кладає фундамент свого майбутнього царства.

В Москві він призначає своїм уповноваженим єзуїта Вєрцінського, якого чотири роки по тому царська контррозвідка викриє як німецького шпигуна. В Петербурзі Шептицький є жаданим гостем католицтвуючих князів Оболенських і з їх допомогою буде під містом першу униатську каплицю. Опіку над нею й над нечисленною, зате прекрасно забезпеченю паствою доручає певному Лейбнеру.

Під час однієї з таких екскурсій митрополит попадається. В Вітебську його впізнають і затримують. Царський двір не міг не знати про тісні, майже дружні зв'язки графа з австрійським наслідником престолу Францом-Фердинандом та герцогом Максом Саксонським, зв'язки, зумовлені головним чином тотожними намірами й спільними цілями. Ця обставина виручила Шептицького: справу не розголошують, агенти охранки люб'язно проводжають графа до кордону.

БОГИ ЖАДАЮТЬ КРОВІ

Наспів нарешті довгожданий день, освячений кров'ю Фердинанда Габсбурга. Палац митрополита нагадує тепер військову штаб-квартиру. З Відня й Ватікану надходять накази, з підвідомчої території — рапорти. Ці рапорти не завжди бувають приемними, деякі з них ставлять митрополита в досить незручне становище. Цісарсько-королівські власті влаштовують масові облави на русофілів. Через брак вільних місць у тюрмах в розпорядження тюремників віддаються школи. Осата-ніла юрба б'є камінням конвойованих, у Перемишлі п'яні солдафони по-звірячому вбивають на вулиці коло 50 заарештованих, жертвами різанини падають навіть дівчата-підлітки. Військові трибунали працюють без відпочинку; як правило, вироки гласять: розстріл, шибениця.

Серед заарештованих, катованих і страчених багато, до незмоги багато, греко-католицьких, уніатських священиків. Митрополит не схвалює цього привселюдно, але й не засуджує. Він просто вмиває руки.

Та й нема коли займатися йому цими «дрібницями». Граф приймає делегації, делегації, делегації, без винятку ультралояльні, віддані до нігтів Габсбургам та їх державі. З'являються перед його лицем одягнуті в нові мундирчики перші «січові стрільці», з ласки старезного монарха організовані в окрему частину. Князь уніатської церкви чинить над ними знак хреста, прощається з ними словами любові й заохоти. Бажає їм скорої перемоги в ім'я боже, Габсбургів і неньки України.

Та поки що події не сприяли задумам Шептицького: війська Радко-Дмітровів й Брусилова підходять до рогаток Львова. Митрополит вирішує лішитись при своїх овечках. Нічого особливого йому не загрожує: дім Романових звик поводитися в таких випадках пристойно.

В перші дні після приходу росіян митрополит мовчить, чекаючи бурі. Однак, всупереч побоюванням, буря не знялася. Шептицький поквапно використовує необачність окупаційних владей. У найближчий святковий день він з амвона закликає вірних молитися за перемогу австро-німецької зброй...

Терпець владейувався; за ініціативою генерала Брусилова, графа Шептицького заарештовують. Таким чином, до німба приєднується тернистий вінок зрештою досить вигідного фасону. Курськ, Сузdal', Ярославль — ось етапи мандрівки митрополита в умовах, які нічим не нагадують звичайні умови життя арештантів; етапи, які згодом будуть піднесені простачкам як новий варіант страсного шляху господнього...

Жадоба діяльності не покидає Шептицького й на

засланні. Він налагоджує зв'язки зі своїм старим знайомим, православним архієпископом Антонієм. В адресованих йому листах граф угадує, перестерігає та — пропонує. Особливо турбує його доля ордену василіан і... поміщицьких маєтків у Галичині (в переважній частині — польських). В одному з листів до Антонія він настійливо вимагає «збереження в Галичині ордену василіан й підтримки прерогатив поміщицького прошарку як вірної опори державності й порядку...».

Але справжню активність виявляє Шептицький тільки після Лютневої революції. Почесний в'язень стає почесним гостем петербурзьких салонів. Пригнічена подіями аристократія гарячково шукає нової релігії, переконана в тому, що православна не витримала іспиту. Граф уміє цим покористатись. Цей підданий ворожої держави неодноразово відвідує прем'єр-міністра Тимчасового уряду князя Львова, дякує йому за повернену волю й розмовляє як рівний з рівним. Ба, що більше, — він вимагає! Вимагає легалізації уніатської церкви в Росії, легалізації офіційної і беззастережної. В особі князя граф здобуває уважного слухача. Князь ладен би йому небо прихилити, та руки князя вже занадто короткі.

Шептицький розуміє його становище. Відмовившись від формальностей, він самовільно признає уніатських екзархів Петрограда та Києва, він консультує їх, знайомить з впливовими колами, нарешті з розчуленням благословляє і виїжджає до Києва. Там його як дорогого гостя приймає Центральна рада, що вже встигла злигатися з німцями.

Фундаменти східного віце-папства закладено, можна було подумати й про повернення додому. Спонукуваний Карлом Габсбургом, Вільгельмом Гогенцоллерном та папою, іспанський король Альфонс успішно клопочеться через свого посла в Петрограді, і незабаром остаточно звільнений митро-

політ повертається на святоюрську гору. Тріумфальну браму прикрашує химерно сплетена терниста корона...

У ЗБРОЇ ХРЕСТОНОСЦЯ

Однак і на цей раз виявилося, що шлях через тріумфальну браму не завжди веде до тріумфу. Переможна Жовтнева революція створила нові, неперебачені труднощі в здійсненні планів Шептицького; крах центральних держав позбавив ці плани реальних підстав. Не була та й не могла бути для нього компенсацією нововиника Польща. Кривава боротьба за Львів і жорстокий урядовий терор, що настав після неї, створили атмосферу, в якій будь-яка спроба опертися на Варшаву неминуче викликала б цілковиту втрату популярності. А втім, Шептицький не переоцінював можливостей післяверсальської Польщі. Цей вихованець «Колегіум рутенум» уважно стежив за розвитком подій. Він досить рано прийшов до висновку, що смерть головного протектора була ілюзорною, що раніш або пізніш політика Лондона, Парижа й Вашингтона дасть плоди й Берлін повернеться до ролі усмирителя і завойовника слов'янського Сходу. Граф леліє надію, що кон'юнктура повториться — кон'юнктура тим більше сприятлива, що на цей раз війна матиме характер хрестового походу, а це дозволить уникнути роздрібнення антирадянських сил.

Поки це станеться, граф Шептицький присвятить максимум зусиль підготовчій роботі. Насамперед зробить огляд наявних сил і на Західній Україні, і в Америці — у великих скupченнях української еміграції. Особливу приємність справить йому перегляд нового поповнення серед підлеглого кліру; в майбутньому він зробить усе можливе для того, щоб такого роду поповнення

стало ядром уніатського духівництва. Це здоровені, кремезні парубійки, що носять рясу з грацією поручика драгунського полку. Політичне «вірую» цих новоспечених священиків не залишає жодних сумнівів. В минулому вони з достатньою переконливістю продемонстрували його в рядах «січових стрільців», УГА та петлюрівської армії; в майбутньому вони продемонструють його ще переконливіше в фашистському підпіллі УВО та ОУН. Посіяні василіанами насіння принесло багатий урожай. Тепер завдання графа полягало в тому, щоб не дати йому вкритися цвіллю.

Підстав для побоювання не було. Вже «Католицька акція» давала деяку змогу витрачати на громаджену в солдафонах енергію. Чимало зусиль вимагала боротьба з робітничо-селянською опозицією в кооперативному русі й у «Просвіті», боротьба, багата на методи й епізоди цілком світського характеру, не виключаючи кровопролиття. Для координації сил та зусиль уніатського кліру митрополит засновує свою власну партію — «Український католицький союз» з її органом — тижневиком «Мета». Це аж ніяк не партія в загальноприйнятому значенні цього слова, але щось на зразок «надпартії», що об'єднує членів різних політичних угруповань — від ультралояльного по відношенню до Варшави УНДО до офіційно «нелояльної» ОУН. За мету своїй партії Шептицький поставив регулювання русла політичного життя української Вандеї таким чином, щоб жодна другорядна ціль не прикривала головної нещадної боротьби з революційним Сходом і того, щоб перше й останнє слово в стратегії цієї боротьби лишалося незмінно за його преосвященством та безпосередніми його натхненниками.

По суті, в «стратегії» Андрія Шептицького не було нічого нового, крім кровожерливості, в якій цей служитель церкви перевершує навіть великого

інквізитора Томаса де Торквемада. В передовій «Мети» від 17 квітня 1932 року читаємо:

«Український націоналізм мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масового фізичного винищення, хоча б і жертвою мільйонів людських фізичних існувань».

Розвиток подій в Європі сприяв, здавалося, намірам старого митрополита. В січні 1933 року імперіалістична загарбницька Німеччина повертається до ладу, повертається в формі, що перевершує найбільш райдужні надії графа. У важкому тупоті коричневих батальйонів йому вчуваються кроки його другої молодості. Невиліковна хвороба (електантіазіс) приковує його до крісла, проте граф діє тепер з подвоєною енергією. Його палац стає резиденцією Андрія Мельника — правої руки полковника Коновалця й агента німецької розвідки, що фігурує в картотеці німецького полковника Ніколаї під красномовною кличкою «Консул І». Посада управителя маєтків графа полегшує «консулові» роботу на місцях, а митрополитові — зв'язок з Берліном. В рамках «Католицької акції» відбувається у Львові зліт націоналістичної молоді, скликаний митрополитом під лозунгом «Молодь — Христові». Багатотисячна юрба підлеглих Коновалця й Мельника пройшла в той день перед Шептицьким, радуючи його очі своїм воявничим виглядом. Цей огляд сил українського фашизму нагадував Берлінові, що в грядущому конфлікті на Сході територія між Збручем та Сяном буде, мовляв, для нього ідеальним плацдармом у поході німецьких дивізій на Київ.

У зв'язку зі складенням польсько-німецького пакту націоналістичні терористи припиняють напади на окремих представників польської адміністрації; під впливом митрополита «нелояльна» ОУН укладає пакт взаємної допомоги з ультра-лояльним УНДО. Правда, постріли з-за рогу все

ще лунають, але тепер ллється виключно кров українських революційних діячів, кров робітників, селян та прогресивних інтелігентів.

Політичні симпатії й антипатії графа набирають остаточного вигляду під час громадянської війни в Іспанії. Поштовхуваний ними, він пише й опубліковує адресоване до української молоді «пастирське послання», в якому богом закликає її діяти за прикладом франківських горлорізів... Про гітлерюгенд він поки що мовить: ці свої симпатії граф явно-славно продемонструє тільки в 1941 році, після загарбання гітлерівцями Львова.

Однак на шляху до цієї такої радісної для нього події чекає його ще важке випробування, що його аж ніяк не можна порівняти з переживаннями 1914—1917 рр., хоч на цей раз «терниста корона» й не оздобить його сивини. Замість сподіваних графом нацистських військ до Львова входять частини Червоної Армії.

В СПОДІВАННІ

І все ж таки Шептицький не втрачає бадьорості. Для нього не підлягає найменшому сумнівові, що війна Німеччини проти СРСР є лише питанням часу, і він свято вірить в перемогу Гітлера.

Цей період непохитної віри стає джерелом гідної подиву самовпевненості. Митрополит та його уповноважений в особливо важливих справах ректор Львівської духовної семінарії Йосиф Сліпий поводяться щораз визивніше. Вони пишуть складені в тоні дипломатичних нот протести: проти передачі монастирських земель селянам, проти легалізації комсомолу на території Західної України, проти відкриття у Львові Палацу піонерів. Під прозорими ініціалами «Й. С.» з'являється пильно розповсюджувана нелегальна брошура «Головні правила сучасного душпастирства», щось на зразок корот-

кого курсу саботажу. Остання фраза брошури звучить як бойовий лозунг: «Дай боже, щоб цей винятковий стан не тривав довго...»

Митрополит іде ще далі. В пастирському посланні, опублікованому весною 1940 року, він не лише возводить в мученики спійманих на гарячому священиків-диверсантів, але й інструктує ще не спійманих, яким чином вони повинні продовжувати антирадянську діяльність на можливому засланні. Користуючись нагодою, він висловлює глибоку віру в скоросятнення своїх цілей. На цей раз граф вже не приховує їх грандіозності.

«...Багатьом з нас бог дасть ту ласку — проповідувати в церквах В. України, Право- і Лівобережної, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ».

ПІД ЗНАКОМ СВАСТИКИ

22 червня 1941 року ця віра перетворюється на впевненість. Тиждень по тому глава уніатської церкви тремтячию від радісного хвилювання рукою благословить грабуючих Львів солдатів Адольфа Гітлера. Він підписує відозву, в якій від усього серця вітає «переможну німецьку армію» і в урочистій обстановці декларує свою підтримку оперетковому «урядові» Стецька Бандери. В посланні до духівництва він рекомендує відслужити повсюдно молебні за перемогу німецької зброй. Разом з тим граф закликає паству допомагати гестапівцям:

«Треба також звертати увагу на людей, які широко служили більшовикам...»

З цього шляху митрополит не зійде до кінця, незважаючи на розчарування, які йому довелося пережити (розігнання німцями уряду Стецька, нездійснені надії на створення гітлерівцями українського протекторату, приєднання Галичини до

генерал-губернаторства, заборона українським священикам виїзду за Збруч тощо). Коли Гітлер відповість на вірнопідданого листа графа зневажливим мовчанням, той спокійно проковтне образу. Зненависть до комунізму, до Радянського Союзу заглушує в Шептицькому інші почуття. Те, що гітлерівці воюють проти Країни Рад, лишається для нього фактом вирішального значення, в залежність від нього він поставить усі свої вчинки, всю свою енергію.

Коли неминучий розгром гімлерівської Німеччини став уже очевидним, митрополит запопадливо підтримує колабораціоністський «Український центральний комітет», а ветеран німецької розвідки й верховод так званого «Комітету допомоги» Володимир Кубійович буде частим і баяним гостем графа.

В найтяжчі хвилини Кубійович шукає допомоги на святоюрській горі й завжди знаходить її. Коли проводжена «Комітетом допомоги» мобілізація робочої сили для німецької воєнної промисловості натрапить на розpacливий опір народних мас, митрополит всебічно підтримає зусилля комітету. Коли такі самі перепони виникнуть перед Кубійовичем при хлібозаготівлях для німецької армії, Шептицький тут же скомпонує відповідну відозву до селян, а під час жнив дозволить священикам правити богослужіння після заходу сонця, щоби вдень дати можливість хліборобам попрацювати на благо й во славу третьої імперії.

Ще більшу запопадливість виявить Шептицький у квітні 1943 року, коли Кубійович, за дорученням самого фюрера, приступить до створення дивізії СС «Галичина». Не маючи змоги через хворобу бути особисто присутнім на всіляких оглядах, парадах, вербувальних зборищах, митрополит пошле туди гідне представництво: очолить його ректор Сліпий, а три імениті священнослужителі

надягнуть прикрашені блискавками мундири есесівських капеланів.

Однак, незважаючи на всі зусилля й насильства, приплив добровольців до дивізії СС «Галичина» був не таким масовим, як цього чекав патрон дивізії губернатор Вехтер. Виявилися необхідними термінові заходи. Уніатський клір пропонує свої послуги. Церковні амвони нагадують тепер вербувальний бюро. Де не помагають умовляння й обіцянки, там на голови неслухнянців валяться погрози, які віщують вічні муки на тому світі й незавидну долю на цій юдолі.

Це діється в період масового винищування гітлерівцями єреїв, а бандерівцями — польського населення. Певна річ, це злочин, та сумління митрополита спокійне. Врешті-решт не він же особисто вбивас; та й жертви вбивства не належать до підлеглої йому церкви... В даному випадку немає для нього ніяких аналогій з 1940 роком, отже, нема ніяких підстав для протестів. На все є, мовляв, свій час і місце...

ОСТАННЯ ДІЯ

І ось приходить неминуче: Радянська Армія виганяє гітлерівців зі Львова. Після короткого періоду зrozумілого замішання життя на святоюрській горі набрало звичайного вигляду. Відсутність очікуваних репресій заспокоює і підбадьорює.

Корисно впливають на самопочуття святоюрців також звістки з периферії. Укладений весною 1944 року договір Бандери з гестапівськими чиновниками Вітіскою та Паппе набирає чинності: озброєні німцями банди так званої УПА починають діяти в тилу радянських військ, кров'ю жінок і дітей обагрюючи свій шлях, тероризуючи населення віддалених сіл, активізуючи й гуртуючи навколо себе куркульські націоналістичні елемен-

ти. Святоюрська гора стає знову місцем паломництва ентузіастів Бандери й Мельника, а митрополича курія — їх єдиним легальним центром. Граф знову приймає чоловитників, він, як і раніше, благословляє, втішає, підбадьорює, заохочує й допомагає. Розуміється, не всім. Коли прийдуть до нього члени Державної комісії по розслідуванню німецьких звірств з пропозицією підписати протокол, митрополит категорично відмовиться це зробити, посилаючись на свою некомпетентність у цих справах... і... «на відсутність вірогідних відомостей».

Вкрай натягнута струна може кожної хвилини луснути, тим паче що частішають випадки явної співпраці уніатських священнослужителів з бандерівськими вбивцями. Шептицький відчуває напруженість ситуації. На нашвидку скликаному архідієцезіальному соборі він зачитує промову, в якій засуджує бандерівські звірства. Водночас складає витримане в цьому ж дусі пастирське послання, причому копію його негайно скеровує властям. Ректор Сліпий з таким самим поспіхом ховає оригінал послання в довгий ящик, відрізуючи, таким чином, словам митрополита шлях до пастви...

Зрештою це був останній акт глави уніатської церкви. За кілька місяців перед зустріччю союзних армій на Ельбі граф Андрій Шептицький кінчить свою земну мандрівку.

Після урочистих похоронів ключі від греко-католицької церкви, згідно з останньою волею померлого, приймає Йосиф Сліпий (єпископи виїхали з гітлерівцями). Він робить розpacливі зусилля, щоби впоратися із завданням, усьому — до найменших дрібниць — наслідуючи свого попередника. Зовнішні ознаки пошани, яких йому не шкодують прохачі з націоналістичного підпілля, породжують у ньому ілюзії: йому здається, що заодно з владою

він одержав у спадщину й авторитет покійного графа. Сп'янілій від власного честолюбства, Сліпий бреде щораз даліше, погрузає щораз глибше: святоюрський енклав стає знову місцем темних контактів і контрактів, а його закамарки — ідеальним сковищем для «договірних сторін». Про осудливі проповіді на адресу бандерівських убивць Сліпий уже й не думає...

Настає неминучий фінал: Сліпий притягається до відповідальності, а святоюрські будівлі зазнають ґрунтовної дезінфекції, завершеної введенням домової книги.

Через деякий час у Львові виникає організований нерозкладеною частиною уніатського духівництва «Ініціативний комітет», очолюваний доктором теології Костельником, який три роки по тому загине від куль агента Ватікану. Метою комітету є визволення від брестських пут і надання українському народові Галичини можливості повернутися до релігії предків.

Складаний на початку 1946 року собор уніатського духівництва однозгідно приймає ухвалу про цілковитий розрив з Римом і до цього ж закликає вірних. Уніатська церква вмирає, вмирає через рік після смерті свого найретельнішого заступника.

Це була смерть виключно безболісна; не було помічено жодного випадку «мучеництва» або хоч би навіть протесту. Виявилося, що пацієнт вмер задовго до того, як було констатовано його смерть.

Так безславно загинула народжена зрадою церква.

ВЕЛИЧ ВИЗВОЛЕНОЇ ЛЮДИНИ

Хтось назвав одне з найбільших західноукраїнських міст містом кам'яних задумливих левів. Ці леви стоять на сторожі перед входом до приміщення міськради, вони оберігають чистоту старих львівських колодязів, вони дивляться на нас з гербів самого міста. Один із них, понівечений і самотній, біліє на моріжку Високого Замку як німий свідок давним-давно відшумілих часів і подій, як німий докір всім тим, хто на протязі століть ніс сонячному місту тільки смерть і розруху.

Ходить серед жителів Львова легенда, що в грізний час, коли серце народу переповнюється образою і гнівом, кам'яні леви оживають. Вони струшують тоді сивину із своїх грив, сходять з постаментів і біжать соннimi вулицями, сповнюючи їх гучним ревом. Цей рев не доходить до людського слуху, його можна почути тільки серцем. Тоді поблідлі люди просинаються, запалюють вогні і виходять на вулиці. В той тривожний час в піднебесі, випереджувана зграєю сріблястих голубів, ширяє невидима бойова слава.

За останні десятиліття вона не раз з'являлася над Львовом. Весняного ранку 1902 року страйкуючі будівельні робітники зросили своєю кров'ю брук Стрілецького майдану. Однак нелегко дісталася перемога гусарам його імператорсько-королівської величності Франца-Йосифа I. Нерівний бій озброєних із беззбройними продовжувався понад годину, і лише залпи підоспілої піхоти вирішили долю кривавої битви.

А два дні згодом робітничий Львів ховав загиблих товаришів. Ховав під тими ж непереможними прaporами, під якими билися загиблі, з піснею:

Червоний колір наших прaporів,
Бо на них робітнича кров...

На цій землі мінялись вивіски і шлагбауми, замість одних мундирів з'являлися інші, але кайдани лишалися одні й ті ж, і звільнитися від них не під силу було людям, що знали волю лише з дідівських переказів, з чуток. Та й не могло слово «свобода» стати плоттю там, де кожне живе слово було «забороненою піснею», де на варті рабства стояла міць трьох імперій.

Великий Жовтень пройшов тут стороною, але його могутнє дихання сколихнуло народне море, і перед очима одвічних рабів постав уже не міраж, а реальна картина людського щастя. Тепер відвага хоробрих перестала бути мужністю приречених, бо в нерівній боротьбі перед ними сяяли вогні соціалістичної Москви, бо в її зростаючій могутності і славі вони бачили провісника і своєї перемоги. Народ уярмлених земель став на шлях боротьби за возз'єднання.

Нелегким був цей шлях, його перегороджували не лише в'язниці, концтабори і шибениці. За спиною ворога стояли націоналістичні відщепенці, і це породження німецького сатани і шляхетської вовчиці не гребувало нічим, коли вирішувалося питання: бути чи не бути.

В кривавий четвер 1936 року пролетаріат Львова ще раз вийшов на барикади. Це сталося після того, як мирна похоронна процесія з тілом забитого безробітного Козака була по-зрадницькому розстріляна поліцейськими кулеметниками. Вибух народного обурення вимів вбивць з вулиць міста, і лише після прибууття підкріплень вони могли відновити розправу.

А через місяць у Львові відбувся Антифашистський конгрес працівників культури, який перетворився в демонстрацію єдності прогресивних сил Західної України і Польщі. В глибокій тиші, що раптом охопила переповнений зал оперного театру, зйшла на сцену стара робітниця, учасниця черв-

невих подій 1902 року. Від імені страйкуючих робітників вона вручила голові урочистого засідання конгресу Ванді Василевській величезний букет червоних троянд і сказала:

— Прийміть ці троянди, вони кольору наших прапорів. Скоро настане час, коли ці прапори перестануть нагадувати нам пролиту кров наших братів і синів, і під їх захистом розцвіте зовсім інше, молоде, чудове життя...

Це життя прийшло до нас через три роки згодом, його величну ходу чути було в майорінні червоних прапорів, у переливах пісень, в гуркотінні танків. Історія західноукраїнських земель рушила вперед. Волею радянського народу завоювання Жовтня за одну ніч стали надбанням народу Західної України. Боротьба за волю, за землю, за школу на рідній мові, за право на життя і працю втратила раптом сенс: все це стало реальним здобутком. Програмою дня у звільнених містах і селах стало будівництво соціалізму.

Моторошні роки фашистської окупації були ще одним, цього разу останнім випробуванням. Після цього ще яскравіше засяяло сонце волі. Яскравіше і ширше: Закарпатська Україна ввійшла до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Повне возз'єднання українських земель сталося!

Минуло всього чотири з лишком роки з дня повного вигнання окупантів, але як разюче змінилася за цей час вчорашня «земля в ярмі»! Львів, прозваний колись містом завмираючих майстерень, тепер випускає сільськогосподарські машини, велосипеди, автовантажники, а львівські електролампи обдаровують світлом найвіддаленіші кути Радянської країни. Екскаватори-велетні розчищають місце для майбутнього «Львівського моря»; його хвилі вгамують спрагу міста, позбавленого річки.

На колишніх поміщицьких, а сьогодні колгосп-

них полях перевалюються трактори, діловито ро-
кочуть комбайни. Очманілі від злиднів герої творів
Василя Стефаника зникли безповоротно в мороці
минулого, а їхні діти і внукі виходять на сторінки
історії свого народу в ореолі слави Героїв Соціа-
лістичної Праці. Маленький Мирон Івана Франка
не відрізняв тюрми від школи; маленький Мирон
наших днів — відмінник університету імені Івана
Франка. Веселим сміхом сміється нинішній Борислав,
і над нафтовими вишками владно лунають
голоси колишніх «ріпників». В західноукраїнських
областях вступив у свої права соціалізм, над Кар-
патами сходить ясна зоря комунізму.

По-новому визначилася людська доля.

В 1930 році в луцькій тюремній лікарні лежала
людина, дні якої, здавалося, полічені. Їй довелося
пережити всі жахи поліцейських тортур, найви-
тонченіших, наймерзенніших, тортур, що сягають
за межі людської витривалості. Катів зовсім не
обходила та обставина, що жертвою їх знущань
був відомий львівський літератор і публіцист
Кузьма Пелехатий. Котований був стійким борцем
за справу робітничого класу, а популярність цієї
людини і мужність її лише посилювали лють мучи-
телів. Арештований не піддавався погрозам, кату-
вання не зламало його волі, тому арештований
повинен був померти.

Але могутня натура перемогла, Кузьма Пелеха-
тий залишився живий. Страждання лише загарту-
вали його, і він жодного дня не переставав бути
собою: чесним, відважним борцем за визволення
свого народу.

Сьогодні депутат Верховної Ради УРСР Кузьма
Миколайович Пелехатий працює головою Львів-
ського облвиконкуму депутатів трудящих. Кожну
появу його на трибуні колгоспники і робітники
зустрічають бурею нестихаючих оплесків. Народ
платить йому любов'ю за любов.

Тринадцять років тому робітниця Марія Кіх разом з іншими членами спілки кравців вийшла проводжати в останню путь Владислава Козака. Коли фашистські кулі почали сіяти смерть в лавах учасників похоронної процесії, Кіх не здригнулася. Тісніше зімкнувши лави, демонстранти рушили вперед, безстрашно дивлячись в очі озброєної до зубів підлоти. І з цих лав Марію Кіх вирвала лише куля, яка розтрощила їй щелепу.

Під час Вітчизняної війни Марія Кіх продовжувала свій доблесний шлях в лавах партизанів Героя Радянського Союзу Медведєва. Сьогодні вона — заступник Голови Верховної Ради УРСР.

Колгоспниця з надбужанського села Скоморохи Уляна Баштик два роки тому показала себе відмінним майстром урожаю, про неї з повагою говорили в області. Тепер про неї з гордістю говорить вся країна: Уляна Баштик удостоїлась звання Героя Соціалістичної Праці.

...Наслідок битви в західноукраїнських областях забезпечений, але битва продовжується. Цього разу — битва за врожай, за дострокове виконання виробничих планів, за дальнє піднесення культури і науки. Труднощі є, інколи велики: багато всякої погані плутається ще під ногами. Однак життя, чудове радянське життя, переможно крокує вперед і народжує нові пісні, нові легенди, в яких і леви, і бойова слава будуть символізувати віднині тільки одне: велич визволеної людини.

ПРИМІТКИ

Тексти друкуються за виданням: Ярослав Галан. Твори у чотирьох томах. К., Наукова думка, 1977—1980.

Твори, що ввійшли до збірки, розміщені в хронологічній послідовності. Під кожним з них поставлено рік написання або першої публікації.

Коментарі до історичних, важливих суспільно-політичних подій, а також пояснення маловідомих імен, прізвищ, назв, слів подаються в примітках.

ЛЮБОВ НА СВІТАННІ

П'єса написана в січні — травні 1949 р. Вперше надрукована у кн.: Ярослав Галан. Вибране. К., «Радянський письменник», 1951. Неодноразово перевивдалася українською, російською, білоруською та іншими мовами народів Радянського Союзу і зарубіжних країн. Вперше поставлена на сцені Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької.

Верета — рядно.

Петек — верхній одяг з грубого сукна з високим коміром, свита.

ПУБЛІЦИСТИКА

ХИ-ХИ-ХИ!..

Одна з перших публіцистичних статей Я. Галана.

Написана в 1930 р. Вперше надрукована на сторінках журн. «Вікна» (1930, № 6, с. 43—47) за підпісом Яга. Це рецензія на антирадянську повість В. Лопушанського «Гомін душі», випущену в 1929 р. видавництвом «Неділя».

«Просвіта» — культурно-освітня громадська організація в Західній Україні (1868—1939). З кінця XIX ст. її очолили буржуазно-націоналістичні діячі, більшість її організацій стали осередками пропаганди буржуазного націоналізму. В 20-і рр. у багатьох повітах на Волині, Тернопільщині і в Галичині «Просвіти» стали «червоними»: керівництво їхньою діяльністю здійснювали комуністи.

«Рідна школа» — громадська культурно-освітня організація в Західній Україні (1881—1939). Об'єднувала вчителів краю, організовувала приватні школи і гімназії, видавала освітню літературу. Проти буржуазно-націоналістичного керівництва організацією вели боротьбу передова громадськість та КПЗУ.

«Сільський господар» — кооперативне товариство, що об'єднувало заможну частину селян. Існувало в 1898—1939 рр.

Шельма в реверенди чи сурдугі. — Йдеться про ксьондзів і польсько-шляхетських чиновників.

Реверенда — одяг католицьких і уніатських священиків.

Карлсбад, Меран — відомі західноєвропейські курорти.

Св. Юрій. — Мається на увазі колишній глава греко-католицької (уніатської) церкви в Західній Україні митрополит Андрій Шептицький (1865—1944), резиденція якого знаходилася при кафедральному соборі св. Юра у Львові.

Пумпи — модні штани.

Фірманська — одна з львівських вулиць, місце скупчення повій.

Рата — плата по частинах, в кредит.

Декобра — псевдонім популярного серед буржуазної інтелігенції Львова французького письменника Моріса Тесьє.

«Wiadomości literackie» — польський прогресивний місячник, що виходив у Львові в 20—30-і рр.

Збоднаровичілій — в значенні захабнілій. Від прі-

звища націоналістичного борзописця Осипа Боднаровича, видавця й редактора газети «Народна справа».

Слонімський Антоні (1895—1976) — польський письменник, активний борець проти фашизму. Автор творів «Сонети», «Парад», «Вікно без грат» та ін.

Пілсудський Юзеф (1867—1935) — диктатор польської буржуазно-поміщицької держави.

«Що таке колективізація?» — брошура Кузьми Пслехатого (1886—1952), одного з відомих пролетарських письменників Західної України 20—30-х рр., активного учасника революційного підпілля. Вийшла у Львові в 1930 р.

Kiot — скриня, шафа чи ящикоподібний засклений столик, де знаходяться предмети релігійно-культового поклоніння.

Д'Альбер Ежен (1864—1932) — німецький піаніст і композитор. З його творів найбільшу популярність набула опера «Долина».

Ліцитація — примусовий продаж майна за борги.

Зази, Mići, Kići. — Тут у значенні писати про різну нісенітницю. Від назви бульварних видань.

Доктори-бабії. — Тут у значенні фашистуючі писаки; від прізвища одного з західноукраїнських націоналістичних поетів О. Бабія.

Меценасова — дружина адвоката.

Слідно — помітно, видно.

«Przedwiośnie» («Пшедвіосня») — роман польського письменника Стефана Жеромського (1864—1921). В ньому автор обстоює необхідність кардинальних соціальних змін.

Донцовської — від прізвища Донцова Дмитра (1883—1973), одного з ідеологів буржуазного націоналізму.

Однострой — форма одягу.

Смолоскипник — член молодіжної буржуазно-націоналістичної групи «Смолоскип».

Бляга — наклеп, брехня.

Джегена — тут в значенні гесна, тяжкі муки, страждання.

Перверсійні — від слова «перверсія», що означає збочення, зокрема статеве.

ЛИЦАРІ ЧОРНОЇ РУКИ

Рецензія-памфлет на писанину, що її випускала в світ у 20—30-х рр. буржуазно-націоналістична кооперативна спілка «Червона калина».

Фашак — від слова «фашист».

«Українські січові стрільці» (УСС, «усуси») — військова частина, сформована в 1914 р. в Галичині. Її складали молоді люди з заможних верств населення, а також демократична молодь, обманута патріотичними лозунгами. В 1920 р. краща частина «усусів» перейшла на бік Червоної Армії.

УНР (Українська народна республіка) — офіційна назва держави, яку 7 листопада 1917 р. проголосила контрреволюційна буржуазно-націоналістична Центральна рада.

...катастрофа в Семиполках... — Йдеться про бій під селом Семиполки (під Києвом), в якому з'єднання Червоної гвардії М. Щорса розгромили петлюрівців.

Галапасувати — байдикувати.

Пацифікація — втихомирення, приборкання.

Касарня — казарма.

У БІЛІЙ ГАРЯЧЦІ

Рецензія-памфлет на антирадянський опус В. Юрченка «Пекло на землі». Вперше надрукована в журн. «Вікна» (1931, № 12, с. 25—27).

Масакри — катування, криваві покарання.

«Культура окциденту». — «Окцидентом» націоналістичні газети називали буржуазний Захід.

Заїло — завзято, наполегливо.

Повстання боксерів... — Йдеться про антиімперіалістичне повстання бідноти в Китаї у 1899—1901 рр., жорстоко придушене інтервенціоністськими військами.

Савінков Борис (1879—1925) — організатор білого терору та інтервенції проти СРСР на початку 20-х рр.

ФАШИЗМ ПРОТИ КУЛЬТУРИ

Стаття написана в зв'язку з підготовкою антифашистського конгресу діячів культури у Львові в травні 1936 р. Вперше надрукована в журн. «Зеркало» (1936, № 1—2).

...вишукує собі святу «стигматочку» — Настю Волошин. — Йдеться про невиліковно хвору Настю Волошину, яку в 30-х рр. націоналістично-клерикальні кола оголосили святою і спровокували на антирадянські виступи.

Кручковський Леон (1900—1962) — польський революційний письменник і громадський діяч, автор романів «Кордіан і Хам», «Павині пера», антифашистських п'єс «Німці», «Юліус і Етель», публіцистичних книг «Серед своїх і чужих», «Чому я став соціалістом» та ін.

ЛИЦАРІ НАСИЛЬСТВА І ЗРАДИ

Написано в 1940 р. Вперше надруковано у львівській обласній газ. «Вільна Україна» від 1 березня 1940 р.

Радзівілли, потоцькі, любомирські і кони... — Йдеться про польсько-литовських магнатів, які володіли десятками тисяч гектарів землі, лісів та угідь на Західній Україні.

Форналь — конюх, робітник стайні.

Книвек — кивок.

Партія ББ (Безпартійний блок співпраці з урядом) — профашистська партія Ю. Пілсудського, створена в 1928 р. для згуртування антинародних сил у боротьбі проти революційного руху трудящих.

Шліфи — погони, еполети.

...левицькі і мудрі — узагальнені назви від прізвищ К. Левицького, колишнього президента ЗУНР, та В. Мудрого.

...целевичі і барани... — узагальнені назви від прізвищ Д. Целевича та С. Барана, діячів буржуазно-націоналістичного табору, керівників УНДО (Українсько-національно-демократичного об'єднання).

Мальбуруки в похід збиралися... — дещо змінений рядок з популярної німецької пісеньки «Мальбрук в похід зібрався».

...ласку сміглих, складковських і беків... — Йдеться про Є. Ридз-Сміглу, генерала, з 1936 р. маршала, наступника Пілсудського на посту генерального інспектора армії; Ю. Бека, міністра зовнішніх зносин в уряді Ф. Славой-Складовського.

«Маслосоюз» — крайове сільськогосподарське кооперативне товариство, що об'єднувало заможних господарів — переважно куркулів і поміщиків.

Луцький Остап (1883—1939) — західноукраїнський ліберально-буржуазний, а в 20—30-х рр. буржуазно-націоналістичний письменник.

ЗНАЙДЕНЕ ЩАСТЯ

Вперше надруковано в газ. «Вільна Україна» від 12 червня 1940 р.

НАРОДЖЕННЯ ЛЕГЕНДИ

Написано в 1940 р. Вперше надруковано на сторінках газ. «Вільна Україна» від 14 вересня 1940 р.

Кайзер Рейнгард (1673—1739) — німецький композитор.

Крейцер Рандольф (1766—1831) — французький скрипаль і композитор. Йому присвятив Бетховен свою відому «Крейцерову сонату».

Роде П'єр (1774—1830) — французький скрипаль

і композитор, професор Паризької консерваторії.
У 1803—1808 рр.— придворний музикант у Петербурзі.

Берліо-Берліоз Гектор (1803—1869) — французький композитор і диригент.

ДРУГА МОЛОДІСТЬ

Стаття написана в 1940 р. Вперше надрукована у журн. «Вітчизна» (1950, № 5).

...польського короля Казіміра... — Мова йде про Казіміра III, який у 1340—1352 рр. загарбував землі Галичини, частину Волині й Поділля. Львів, після довгої облоги, був зайнятий його полчищами восени 1340 р.

Львів опинився в скорому часі під пануванням Габсбургів. — У 1772 р. за першим поділом Польщі Галичина і Львів відійшли до Австрії, якою тоді правили Габсбурги.

Краттер Франц (1758—1830) — австрійський драматург і публіцист. Тривалий час жив у Львові. У 1786 р. видав книгу нарисів про Галичину, в якій правдиво відтворив злидні та нещастя галичан під габсбургською короною.

...кривавого першого червня. — Ймовірно, що тут помилка. Мова може йти про кривавий квітень у Львові 1936 р.

...в ніч на шістнадцяте квітня... — 16 квітня 1936 р. десятки тисяч робітників Львова повстали. На спроби поліції і гарнізону перешкодити поховати на Янівському кладовищі вбитого поліцая безробітного Владислава Козака робітники відповіли градом каміння і барикадами.

НА ПОСЛУГАХ У ГІТЛЕРІВСЬКИХ ГРАБІЖНИКІВ

Стаття написана в 1941 р. Вперше надрукована в «Літературній газеті» від 4 липня цього ж року.

OУН (Організація українських націоналістів) — фашистська організація українських націоналістів,

створена у Відні в лютому 1929 р. на чолі з Є. Коно-
вальцем. На Україні, де ОУН вела жорстоку терори-
стичну і шпигунську діяльність, її банди були ліквідо-
вані на початку 50-х рр.

ВОНИ ПОСПІШАЮТЬ

Один з радіокоментарів, з яким Я. Галан виступав,
працюючи коментатором на радіостанції ім. Т. Г. Шев-
ченка (1942—1943) та радіостанції «Радянська Укра-
їна». Увійшов до збірки «Фронт в ефірі».

ЛЮДИ БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

Радіокоментар із збірки «Фронт в ефірі».

Коновалець Євген (1891—1938) — полковник австрій-
ської армії, один з керівників легіону «усусів», а зго-
дом ОУН.

Фермопіли під станцією Крути... — Я. Галан висміює
тих буржуазно-націоналістичних писак, які розгром
червоними частинами війська Центральної ради під
залізничною станцією Крути (між Бахмачем і Ніжи-
ном) в січні 1918 р. порівнювали з битвою спартанців
з персами під Фермопілами в 480 р. до н. е.

...стукнув їх під Базаром... — Йдеться про розгром
дивізією Г. І. Котовського у листопаді 1921 р. банди
Юрія Тютюнника під селом Базар на Житомирщині.

Спілка визволення України (СВУ) — підпільна бур-
жуазно-націоналістична організація. Створена в 1926 р.
з метою повалення Радянської влади і реставрації на
Україні буржуазно-поміщицького ладу. Контрреволю-
ційне обличчя СВУ було викрито на судовому процесі
в 1930 р. у Харкові.

ЛЕВИНЕ МІСТО

Радіокоментар із збірки «Фронт в ефірі».

...мури міста князя Данила...— Йдеться про місто Львів, яке було засноване в 1256 р. галицько-волинським князем Данилом Романовичем (1201—1264) і назване іменем його сина — Льва.

СТАЛІНГРАД

Радіокоментар, написаний, ймовірно, у лютому 1943 р. Ввійшов до збірки «Фронт в ефірі».

...змусили німецького фельдмаршала піdnяти покірливо руки...— Йдеться про генерала Фрідріха Паулюса, головнокомандуючого шостою німецькою армією, яка наступала на Сталінград.

ПЕРЕД АГОНІЄЮ

Радіокоментар, написаний у травні 1943 р.

Манджу-куо.— Йдеться про маріонеткову державу на північному сході Китаю, створену японцями в 1932 р. Припинила існування в серпні 1945 р.

Гонвед (угор. захисник) — так іронічно називали західноукраїнські трудящі солдатів з карних австрійських загонів.

Цісарева Терезія.— Йдеться про Марію-Терезію, ерцгерцогиню австрійську (1740—1780).

ЗА ВІЛЬНУ І ВОЗЗ'ЄДНАНУ

Радіокоментар, написаний для радіостанції «Радянська Україна» і виголошений автором 15 серпня 1943 р. Вперше надруковано в кн.: Я. Галан. Твори в трьох томах. Т. 2.— К.: ДВХЛ, 1960.

ЩАСТЯ ЛЬВОВА

Стаття написана в травні 1945 р. Надрукована на сторінках газ. «Вільна Україна» від 10 травня 1945 р.

...на чотириста років підкорили його поляки...— Війська польського короля Казіміра загарбали Львів восени 1340 р.

З ХРЕСТОМ ЧИ З НОЖЕМ

Вперше надруковано на сторінках газ. «Вільна Україна» від 8 квітня 1945 р. Згодом передруковано окремо брошурою під псевдонімом Володимир Росович.

Наумович Іван (1821—1891) — один з діячів клерикально-«москвофільської» партії, публіцист.

...за часів Борджіїв...— Тобто в XV—XVI ст.

Ягайлони (Ягеллони).— Назва пішла від Ягайла — великого князя литовського і короля польського. Тут — династія польських королів.

Після відставки канцлера Біスマрка...— тобто з 1890 р.

Орден василіан — уніатський чернечий орден. Заснований після Брестської унії 1596 р. з метою поширення католицизму, викорінення православ'я. Припинив існування в 1946 р.

Святоюрський будинок — собор св. Юра у Львові.

Конкістадори — іспанські та португалські завойовники. Тут загарбники, поневолювачі.

Екстермінація — винищення.

УГА (Українська галицька армія) — військове формування ЗУНР. Вело бої з білопольськими військами в першій половині 1919 р. Внаслідок зради зунірівських правителів УГА перейшла в липні 1919 р. на Правобережну Україну, де була використана Директорією. Найбільш свідома частина УГА на початку 1920 р. перейшла на бік Червоної Армії і стала називатися ЧУГА.

Ландскнехти — найманці, продажні вояки.

УЦК (Український центральний комітет).— Ство-

рений в червні 1941 р. на чолі з В. Кубійовичем з метою придушення українського народу, збирання податків, організації робочої сили для рейху тощо.

УПА (Українська повстанча армія) — так називали себе буржуазно-націоналістичні збройні групи в роки німецької окупації та терористичні банди після визволення від фашистської окупації західноукраїнських земель в 1944—1947 рр.

Легат — високодовірчий посланець папи.

...скорбна тінь Івана Наумовича... — Я. Галан натякає на те, що Шептицького, як і Івана Наумовича, езуїти, ймовірно, знищили.

...пожертви на Червоний Хрест... — Йдеться про те, що в буржуазно-поміщицькій Польщі всі пожертвування йшли на придушення революційного руху трудящих.

Камо грядеші? — Вислів походить з євангельської легенди про зустріч Ісуса Христа з апостолом Петром, якого він запитав: «Камо грядеші?» («Куди йдеш?»)

ЩО ТАКЕ УНІЯ

Написано і надруковано окремим виданням в 1946 р. під псевдонімом Володимир Росович.

Реформація — протикатолицький рух в багатьох країнах Європи в XVI ст.

«Ставропігійське братство» — релігійно-культурно-освітня організація, заснована у Львові в XV ст. з метою поширення освіти і національної культури, противідії окатоличенню.

Хісно — корисно.

Літописець 1690-х років. — Тут, очевидно, мова йде про Михайла Андреллу, який сміливо виступав проти унії і уніатів.

Після смерті... Сембратовича... — тобто після 1898 р. Сембратович Сильвестр (1836—1898) — уніатський митрополит. Попередник Шептицького.

Целібат — обов'язкова безшлюбність католицького духовенства.

ЧОМУ НЕМАЄ ІМЕННЯ

Скорочено стаття друкувалась у газ. «Радянська Україна» від 17 листопада 1944 р., повністю — у кн.: Ярослав Галан. Їх обличчя.— Львів, 1948, с. 73—79.

ГАЛЕРЕЯ ЛЮДОЖЕРІВ

Стаття написана в 1945 р. Вперше надрукована в газ. «Вільна Україна» від 4 травня 1945 р.

Герострат — грек, який, щоб прославитись, спалив в 356 р. до н. е. храм Артеміди в Ефесі — одне з семи чудес світу. Ім'я Герострата стало символом ганебної слави.

Шахт — президент німецького рейхсбанку з 1930 по 1938 р.

ТЕ, ЧОГО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

Стаття написана в 1945 р. Надрукована в газ. «Радянська Україна» від 21 грудня цього ж року.

...у моторошні часи Юзефовича... — Йдеться про 60—70 роки XIX ст. Тоді М. Юзефович був помічником попечителя Київського учбового округу.

ОСТАННІ ДНІ ФАШИСТСЬКОЇ АФЕРИ

Вперше надруковано на сторінках газ. «Радянська Україна» від 8 січня 1946 р.

СТАЛОСЯ!

Вперше надруковано на сторінках газ. «Вільна Україна» від 18 жовтня 1946 р.

Фултонська промова Черчілля. — Промова, виголошена Черчіллем у березні 1946 р. у американському

місті Фултоні, в якій він закликав до об'єднання сил буржуазного Заходу в боротьбі проти СРСР. Від неї, власне, бере початок період «холодної війни».

УПИРІ

Вперше надруковано на сторінках газ. «Вільна Україна» від 16 серпня 1946 р.

Вісь Берлін — Токіо. — Йдеться про договір, укладений між фашистською Німеччиною і мілітаристською Японією 25 листопада 1936 р. у Берліні. Сторони зобов'язувалися надавати одна одній ідеологічну, економічну, дипломатичну та воєнну допомогу в боротьбі проти СРСР. До них у 1937 р. приєдналась Італія.

...фантазія Октава Мірбо. — Мова йде про французького фантаста Октава Мірбо (1848—1917), який зловживав натуралистичними описами.

НСЗ («Народове сіли збройне») — терористичні воєнізовані групи, сформовані американською і англійською розвідками з метою не допустити встановлення в Польщі народно-демократичного устрою.

...з американської Ci-ай-ci i англійської Інтеллідженс сервіс... — Йдеться про американську і англійську контррозвідки.

Школа Хореа Сіма — японська військова школа фізичної підготовки юнаків.

Червневий референдум — референдум, проведений у Польщі 30 червня 1946 р., на якому трудящі одностайно висловились за встановлення в країні народно-демократичного устрою.

ПРО ШО НЕ МОЖНА ЗАБУВАТИ

Стаття написана в 1947 р. Вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» від 2 вересня цього ж року.

...вершителів долі Альбіону i Нового світу. — Так у довоєнні роки іменували Англію та США.

Віндобона — стара латинська назва Відня.

...шукас допомоги у Виговського...— Виговський Іван (пом. 1664 р.), при Б. Хмельницькому — генеральний писар пропольської орієнтації.

...шапкує перед Заходом Микола Хвильовий...— Хвильовий Микола (1883—1933) — український буржуазно-націоналістичний літератор.

...дегердінги... бріани кують інтервенційну зброю.— Йдеться про запеклих ворогів Країни Рад Генрі Детердінга, англо-нідерландського «короля нафти», та Арістіда Бріана, французького політичного діяча.

Співець «голубої Савоїї».— Так М. Хвильовий називав Україну.

Макіавеллі Нікколо де Бернардо (1469—1527) — італійський політичний діяч і письменник, ідеолог сильної абсолютської держави, проповідник теорії «мета виправдовує засоби».

Апокаліпсис — одна з книг біблії, сповнена «пророцтв» про «кінець світу», «страшний суд».

Санітарний кордон.— Так польські пани називали кордон між СРСР і Польщею.

«Літературно-науковий вісник» — громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал (1898—1939). До 1906 р. виходив у Львові і мав загалом демократичний напрям, у 1907—1914 рр.— у Києві, мав ліберально-буржуазне спрямування. З 1922 р. виходив у Львові. Став органом буржуазно-націоналістичної групи літераторів. З 1933 по 1939 рр. видавався під назвою «Вісник».

Генерал Вашінгтон — Вашінгтон Джордж (1732—1799) — перший президент США.

1612 i 1812 роки...— В 1612 р. в Росії зазнали поразки польські легіони, в 1812 р.— війська Наполеона.

СВІТЛО ЗІ СХОДУ

Вперше надруковано на сторінках газ. «Радянська Україна» від 29 січня 1948 р.

Кабат — мундир.

Граф Потоцький — Потоцький Андрій (1865—1908) — польський магнат, намісник Галичини в 1902—1908 рр. У 1908 р. його вбив студент М. Січинський.

Франц-Йосиф I (1830—1916) — останній імператор Австро-Угорщини.

...порівняти з різнею вірмен у Туреччині. — Йдеться про масове винищення вірмен турками в квітні 1915 р.

Гогенцоллерни. — Йдеться про Вільгельма II Гогенцоллерна — німецького імператора і прусського короля у 1888—1918 рр., реакціонера і мілітариста.

...сіяли зуби дракона... — За грецькою міфологією, герой фіванських сказань Кадм, убивши дракона, за величчям оракула, посіяв зуби чудовиська, з яких виростили озброєні люди.

...по золоте руно... — В значенні — по багатство.

Канни. — 216 р. до н. е. поблизу селища Канни (південно-східна частина Італії) відбулася битва карфагенських військ під командуванням Ганнібала з військами Риму. Тут розгром, нищівна поразка.

ПРИСМЕРК ЧУЖИХ БОГІВ

Стаття вперше надрукована в обласній газ. «Закарпатская Украина» від 20 червня 1948 р. російською мовою. Українською мовою опублікована в газ. «Вільна Україна» від 4, 5, і 11 лютого 1950 р.

Папський нунцій — постійний представник папи римського при урядах держав, з якими Ватікан підтримує дипломатичні відносини.

Вандея. — Тут у значенні вогнище контрреволюції.

Рід Естів — аристократична італійська родина, з якої вийшло багато високих церковних діячів.

...на жертви масового розстрілу... — Йдеться про розстріл демонстрації робітників Львова у квітні 1936 р.

Франц-Фердинанд — престолонаслідник Франца-Йосифа I. Убитий в червні 1914 р. в Сараєві.

УВО (Українська військова організація) — контрреволюційна воєнізована організація фашистського типу.

ВЕЛИЧ ВІЗВОЛЕНОУ ЛЮДИНИ

Остання праця письменника. Незакінчена. Писалась 24 жовтня 1949 р. російською мовою на замовлення обласної газ. «Львовская правда». Надрукована вже після смерті Я. Галана спочатку в польській газ. «Czerwony sztandar» від 29 жовтня 1949 р., а згодом у «Львовской правде» від 5 грудня 1949 р. В перекладі українською мовою з'явилася у журн. «Вітчизна» (1950, № 5).

«Земля в ярмі». — Від одноіменної назви роману Ванди Василевської.

«Львівське море». — Йдеться про озеро на околиці Львова.

Kix Марія (1914—1979) — активна учасниця революційного руху на Західній Україні, радянський громадський діяч.

ЗМІСТ

Безсмертне слово.

Микола Дубина 5

ЛЮБОВ НА СВІТАННІ

Сучасна бувальщина на 3 дії 25

ПУБЛІЦИСТИКА

Хи-хи-хи!.. 106

Лицарі чорної руки 114

У білій гарячці 118

Фашизм проти культури 122

Лицарі насильства і зради 125

Знайдене щастя 134

Народження легенди 138

Друга молодість 142

На послугах у гітлерівських грабіжників 149

Вони поспішають 152

Люди без батьківщини 156

Левине місто 165

Сталінград 168

Перед агонією 171

За вільну і возз'єднану 174

Щастя Львова 177

З хрестом чи з ножем 179

Що таке унія 198

Чому немає ймення 253

Галерея людожерів 261

Те, чого не забувають	264
Останні дні фашистської афери	269
Сталося!	273
Упирі	278
Про що не можна забувати	286
Світло зі Сходу	295
Присмерк чужих богів	302
Велич визволеної людини	319
Примітки	325

ЯРОСЛАВ АЛЕКСАНДРОВИЧ ГАЛАН
ЛЮБОВЬ НА РАССВЕТЕ
П'єса
ПУБЛИЦИСТИКА

Составитель
Ніколай Іванович Дубина

Бібліотека
української класики
«ДНІПРО»

Киев, издательство
художественной литературы
«Днепр», 1986

(На украинском языке)

Редактор Н. М. Кравченко
Ілюстрації В. С. Овчинникова
Художнє оформлення В. М. Дозорця
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор Н. К. Достатня
Коректори Л. М. Кирилець, З. П. Шкода

Інформ. бланк № 3113

Здано до складання 10.02.86.

Підписано до друку 28.04.86.

Формат 75×90 $\frac{1}{32}$. Папір тифлічний.

Гарнітура звичайна нова. Друк високий.

Умовн. друк. арк. 13,438. Умовн. фарбовідб. 13,946.

Обл.-вид. арк. 15,011. Тираж 22 000 пр.

Зам. 6—39. Ціна 90 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро». 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика «Жовтень». 252053, Київ, вул. Артема, 25.

Галан Я. О.

- Г15 Любов на світанні: П'еса; Публіцистика / Передм.; упоряд.; примітки М. Дубини; іл. худож. В. Овчинникова.— К.: Дніпро, 1986.— 342 с., іл.— (Б-ка української класики «Дніпро»).

До книги видатного українського радянського письменника Ярослава Галана (1902—1949) ввійшли п'еса «Любов на світанні», в якій відображені події, що відбуваються в повоєнні роки в одному з сіл на Галичині, а також публіцистичні твори, в яких письменник виступив як непримирений борець проти фашизму, українського буржуазного націоналізму й клерикальної реакції.

4702590200—065 65.86
Г М205(04)—86

84Ук7

ЯРОСЛАВ ГАЛАН
ЛЮБОВ НА СВІТАННІ

«Ярослав Галан
був людиною з високою
духовною стійкістю
і духовною красою,
людиною-громадянином,
письменником-більшовиком.

Джерелом його праці
і творчості був народ,
його кровні інтереси,
його щоденна боротьба,
праця і турботи
про світле майбуття».

Петро КОЗЛАНЮК

Видавництво
художньої літератури
„ДНІПРО“